Подготвителни дѣйствия за атаката на крѣпостьта.

Отъ 18-ий февруарий до 9-ий мартъ.

Събиранието на началницитѣ на щабоветѣ на отдѣлитѣ и бригадитѣ въ щаба на сектора. Настояването на н-ка на сектора за прѣдприемане на атаката на крѣпостьта. Пристрѣлването на артилериятa. Установяване на най-необходимитѣ сигнали за свръзка.

Съ цѣль да се помогне за постигането на единство въ убѣжденията по много важни въпроси, касателно прѣдстоящитѣ дѣйствия, въ случай на атака на крѣпостьта, за която денонощно се готвихме, н-къ щаба на сектора съ разрѣшението на н-ка на сектора, на 19-ий февруарий събра началницитѣ на щабоветѣ на отдѣлитѣ и тѣзи на всички бригади въ с. Гебилеръ, гдѣто бѣше щаба на сектора.

На това събрание н-ка щаба на сектора прочете доклада си до н-ка на сектора по въпроснитѣ дѣйствия, а н-цитѣ на щабоветѣ на отдѣлитѣ — рапортитѣ на тѣхнитѣ н-ци по сѫщитѣ дѣйствия. Слѣдъ това се разисква по спорнитѣ въпроси, догдѣто се дойде до едно най вѣрно схващание на всички въпроси и може да се каже, че почти всички си разотидоха съ вѣрата, че единодушието бѣ почти пълно, а това вече имаше голѣмо значение за успѣха на дѣйствията.

Мисъльта, че трѣбаше да се прѣдприеме атаката на прѣднитѣ позиции и фортовия поясъ, не даваше покой на н-ка на сектора и на неговитѣ помощници. Всички мѣроприятия се вземаха прѣдъ видъ тази атака, но тя още не бѣше рѣшена.

Съ единъ обстоятелственъ рапортъ № 2422 до командующий Армията, началника на сектора моли да се прѣдприеме атаката, като изложи мотивитѣ и съображенията си по въпроса:

Прѣди всичко, въ този рапортъ се изтъкваше, че е необходимо щомъ настѫпи по благоприятно врѣме, да се използува момента за атаката на прѣднитѣ позиции, прѣди да настѫпятъ изново възможнитѣ нови студове, които правятъ живота на войницитѣ тежъкъ и дори непоносимъ. Отсѫтствието на дървенъ материалъ и достатъчно топло облѣкло е едно голѣмо нещастие. Заряжчания дървенъ кюмюръ пристигаше твърдѣ бавно. Макаръ, че смѣната на частитѣ въ бойната

часть ставаше често и за охранение се нареждаха слаби части, все пакъ голѣмия студъ и особено пронизителния студенъ вѣтъръ отъ 30-ий януарий до 14-ий февруарий н. г. и силнитѣ снѣжни виялици причиняваха значителенъ процентъ заболѣвания. За периодъ отъ 10 дена бѣха прѣболѣли около 14000 души.

Отъ друга страна, близкото съприкосновение съ противника и постоянната стрѣлба, прѣдизвикваха постоянно и напрежено бодърствувание — особенно отъ прѣднитѣ части. Всичко това причиняваше безполезни изморявания на войницитѣ и още по-безполезни жертви въ хора и снаряди, които жертви медленно, но постоянно и сигурно разредяваха нашитѣ редове. Тъй напримѣръ, за врѣмето отъ 21-ий януарий до 15-ий февруари, за единъ периодъ отъ 25 дена бѣха излѣзли отъ строя около 2500 души, отъ които убити, ранени и безъ вѣсть пропаднали — 963. Изразходвани бѣха 13440 снаряда (безъ да се смѣтатъ тѣзи за бомбардировката) и 939804 патрони.

Вземането на прѣднитѣ позиции би създало по добро изходно положение за пѣхотата и по добро положение за обсадната ни артилерия, безъ да говоримъ за щастливия случай, който би могалъ да ни се прѣдстави и да направимъ проривъ и въ фортовия поясъ.

Шансоветѣ за успѣхъ бѣха значителни по слѣднитѣ благоприятни мотиви:

1) Голѣмия упадъкъ на физическитѣ и морални сили у противника.

2) Сравнително слабото заемане на прѣднитѣ неприятелски позиции.

3) Прѣвъзходството на нашата артилерия.

4) Добритѣ подстѫпи къмъ противника.

Въобще, всичко показваше, че прѣднитѣ неприятелски позиции щѣха да бѫдатъ взети лесно, а при достатъчно свѣжи войски—удара можеше да бѫде насоченъ и противъ фортовия поясъ.

Момента за атаката можеше да бѫде избранъ двояко:

1) Като използуваме пърдия излазъ на противника и прѣминемъ въ настѫпление, или

2) Да се атакува по собствена инициатива.

Първия способъ прѣдставляваше това неудобство, че колкото и да бѣхме готови за подобна евентуалность, щѣше да отсѫтствува пълното единство въ дѣйствията на разнитѣ части отъ сектора, тъй като извѣстието за излаза можеше да не достигне своеврѣменно. Ако даже и достигнеше, то все пакъ такъвъ рѣшителенъ успѣхъ отъ контъръ атаката не можеше да се очаква, понеже тази атака подъ крѣпостьта трѣбаше да се развива съ голѣма бързина, за да не се даде на противника да намѣри защита въ фортовия поясъ. Такава бързина, обаче, не можеше да се развие съ голѣми сили, за съсрѣдоточението на които въ рѣшителния пунктъ се изискваше повече врѣме, въ което противника щѣше да успѣе да намѣри убѣжище въ фортовия поясъ. Въобще, подъ крѣпостьта не би имало достатъчно пространство и врѣме за маневриране и пълно използуване на достигнатия успѣхъ въ рѣшителния пунктъ, ако не се дѣйствува енергично

по заблаговрѣменно добрѣ обмисленъ и изработенъ планъ, т. е. по собствена инициатива.

Освѣнъ това, противника, който се е приготвилъ да направи сериозенъ излазъ, ще има съсрѣдоточени достатъчно резерви, ще се намира по цѣлия фронтъ въ достатъчна бойна готовность и инициативата въ самото начало би била въ негови рѫцѣ и би трѣбало да се взема отъ него.

При ***втория способъ*** за дѣйствие, инициативата излиза отъ насъ, резервитѣ ще бѫдатъ насочени заблаговрѣменно кѫдѣто трѣба. Момента на атаката точно опрѣдѣленъ за нашитѣ войски. Дѣйствията се упростяватъ. *Атаката съ ненадѣйно нападение на противника, привикналъ съ мѣсеци да гледа на нашата пасивность*, ще бѫде *дѣйствителна изненада* и успѣха би билъ повече отъ сигуренъ.

Необходимо бѣ, разбира се, щото атаката, прѣдприета отъ източния секторъ, да бѫде съпроводена или даже прѣдшествувана отъ атаката на прѣднитѣ позиции въ другитѣ сектори — за маскиране на истинскитѣ ни намѣрения

Принудени бѣхме, обаче, да се въздържимъ отъ горнитѣ дѣйствия до тогава, догдѣто не настѫпи по благоприятно врѣме, понеже замръзналата земя не позволяваше употрѣблението на лопатата, а бѣлия снѣженъ покривъ не благоприятствуваше за скрито движение и правѣше почти невъзможно движението на артилерията.

На горния рапортъ командующий Армията отговори съ телеграма № 3604, като указваше, че е възхитенъ отъ съображенията и мотивитѣ, изложени въ рапорта, и ги намира напълно съобразни съ неговитѣ възгледи по въпроса и че щомъ врѣмето и почвата позволятъ, дѣйствията незабавно ще бѫдатъ прѣдприети.

По нататъкъ, командующий Армията съвѣтваше артилерията да се прѣстрѣля по проходитѣ въ телената мрѣжа около укрѣпленията, което бѣше вече направено още на 28-й—съ нареждание отъ щаба на сектора, по съображенията изложени по-рано; но тъй като отъ донесенията на н-ка на артилерията не бѣше ясно дали е произведена прѣстрѣлка по всички проходи, съ телефонограма 2469 до н-ка на артилерията на 21 януарий се заповѣда още веднажъ да се събератъ всички данни за обстрѣлване проходитѣ прѣзъ телената мрѣжа прѣдъ цѣлия фортовъ поясъ — разбира се, гдѣто е възможно.

На 21-ий февруарий се заповѣда на радиотелеграфната станция въ Гебилеръ всичкото врѣме да бърка на одринската станция за приемане на телеграми, подавани отъ Цариградъ, като прѣстане даже да прѣхваща каквито и да било телеграми. Опита вече бѣше показалъ, че важни не шифровани телеграми не се размѣняваха между Одринъ и Цариградъ, а съдържанието на шифрованитѣ — оставаше неизвѣстно. За горньото се донесе въ щаба на Армията съ №№ 2459 и 2463.

Прѣдъ видъ прѣдстоящитѣ дѣйствия, въ сектора се правѣше всичко, което можеше и трѣбаше да бжде направено или обмислено заблаговрѣменно:

Съ заповѣдь по сектора № 78 отъ 24-ий февруарий се прѣдписваше на частитѣ отъ сектора: да се направи щателенъ медицински прѣгледъ на краката на войницитѣ; да се снабдятъ послѣднитѣ съ лични прѣвръзки и имъ се покаже употрѣблението имъ; да се формиратъ въ всѣка рота работни команди отъ 15 души (отъ който 5 пионери) за рѣзане тела, като се снабдятъ съ ножици, бомби, съ по единъ тротиловъ зарядъ съ капсюлъ, бикфордовъ фитилъ и съ по единъ пироксилиновъ зарядъ — 20 километра; часть отъ командата да се снабди съ нагръдни щитове; дружиннитѣ и ротнитѣ сигналисти да се снабдятъ съ червено-бѣли флагове, съгласно наредбата за сигнализацията № 22 отъ 24-ий февруари, а сжщо комуто се полага и съ фенери и свѣтящи бомбички. Въ случай на насжпление, прѣдписваше се, щото снаряжението на войницитѣ да се облекчи, като вематъ съ себе си: сухарна торба съ тридневенъ запасъ (който отпослѣ се намали) сланина или кашкавалъ, варено мѣсо, соль, захарь и чай, матарка за вода, лопата или кирка, платнище или одѣяло прѣзъ рамо или прѣзъ пояса.

Съ *наредбата по сектора № 22 за бързи съобщения* между частитѣ на бойния редъ при нощнитѣ дѣйствия се прѣдписваше да се употрѣбяватъ слѣднитѣ *сигнали*:

Въ пѣхотата.

1) Настжпвамъ	зеленъ фенеръ.
2) Подкрѣпление	бѣлъ фенеръ.
3) Противника отбитъ (заехъ пункта).	червенъ фенеръ.
4) Разбрахъ	бѣлъ фенеръ.

За свръзка между пѣхотата и артилерията.

1) Прѣнеси огъня	свѣтящи бомбички.
2) Повтори огъня по Окопитѣ или укрѣплѣнията . . .	бѣлъ фенеръ съ закриване и откриване на свѣтлината продължително врѣме.

За означаване директрисата на движението трѣбаше да се употрѣбява синъ фенеръ, като се помни, че тази свѣтлина не може да се различава на разстояния по голѣми отъ 500 метра.

Горнитѣ сигнали се установиха, слѣдъ обстоятелственно и всестранно изучване на въпроса чрѣзъ редъ опити при щаба на сектора, ржководени отъ н-ка на сектора.

Кратки упжтвания за употрѣблението на сигналитѣ се указваха въ самата наредба.

Съ сжщата наредба се установяваше сигналъ — издигнатъ червено-бѣлъ флагъ — за означаване, при дневнитѣ дѣйствия, положението на нашитѣ прѣдни части или че укрѣплението или окопа е заетъ отъ наши войски.

Доклада на н-ка на сектора прѣдъ командующий II-а армия въ Ортакчи. Доклада на н ка на сектора прѣдъ помощникъ главнокомандующия въ Демотика.

На 25 февруарий н-ка на сектора и н ка на щаба се прѣдставиха на докладъ прѣдъ командующий II а Армия въ с. Ортакчи, на който присжтствува и н-ка щаба на Армията.

Слѣдъ като бѣше изложено положението на нашитѣ и непріятелскитѣ войски въ сектора, състоянието на луха и пр., разгледа се изпратената отъ сектора въ щаба на армията директива до началницитѣ на сѣверния и южния отдѣли и артилерията въ сектора за атаката на прѣднитѣ позиции и фортовия поясъ.

Тази директива прѣдлагаше дѣйствията да се развиятъ почти така, както тѣ се развиха отпослѣ въ дѣйствителность, съ изключение на това, че по-кжсно се рѣши, щото атаката на фортовия поясъ да стане въ лунна нощь вмѣсто на разсъмване. Дѣйствията въ лунна нощь отъ една страна сж съпроводени съ по-малко жертви и отъ друга — сж доста удобни, понеже даватъ възможность да се поддържа необходимата свръзка и взаимната поддържка. Особенно сж за прѣпоржчване тѣзи дѣйствия, когато тъмнината до изгрѣването на луната бжде използувана за приближаване до противника на възможно по близко разстояние, отъ което съ изгрѣването на луната войскитѣ да се понесатъ за ударъ съ ножъ.

Прѣдъ видъ на обстоятелството, че даже атаката на прѣднитѣ позиции не бѣше още разрѣшена, прѣдпочете се, щото тази директива да не се изпраща до частитѣ.

Отъ направенитѣ рекогносцировки на Кумъ Дере прѣдъ фронта на сектора се указа, че послѣдното е почти непроходимо за артилерията, поради прѣспитѣ и калъта. Отъ таянето на снѣга водата въ дерето достигаше до 80 см.

Въ самитѣ окопи на непріятелския брѣгъ къмъ Кумъ Дере секрети и постове не е имало За горньото се донесе въ щаба на армията съ телефонограма № 2643.

На 27 февруарий въ 10 ч. пр. пл., началника на сектора, съгласно телеграма № 3681 отъ командующий II-а армия, замина за Демотика, на докладъ при помощника на Главнокомандующий.

На 1 мартъ н-ка на сектора се завърна отъ Демотика обратно въ Гебилеръ.

Понеже, при разпита, бѣгълцитѣ отъ Одринъ указваха, че окопитѣ между Хадъмаа и Марица не биле заети, заповѣда се на

н-ка на южния отдѣлъ (съ телефонограма № 2681) да се разпореди за провѣряване на това обстоятелство, като изпрати на 28 февруарий вечерьта охотнишки команди. Отъ послѣднитѣ се подтвърди, че въпроснитѣ окопи сж били пазени само отъ постове.

Още на 26 февруарий съ телефонограма № 2656 се заповѣда да се произведе прѣзъ нощьта пробна стрѣлба отъ артилерията, при помощьта на прожекторитѣ за освѣтяване цѣлитѣ. Отъ тази стрѣлба, произведена по-късно, се констатирало, какво наблюденията за падането на снарядитѣ е възможно само при много добрѣ корегирана още прѣзъ деня стрѣлба, понеже площадьта, освѣтявана отъ прожектора, била твърдѣ малка

Щабъ на II-а армия.

Прѣдъ видъ на прѣдстоящитѣ дѣйствия, въ видъ на директива се получи слѣднята:

ЗАПОВѢДЬ
по
2-А АРМИЯ
№ 56

щабъ с. Ортакчи 1-и мартъ 1913 година

Споредъ досегашнитѣ разпореждания по разпрѣдѣлението на войскитѣ, а главно обсадната артилерия, ясно става за всички, че главната и най рѣшителна атака на одринската крѣпость ще бѫде насочена на източния секторъ. Колкото и да се е искало това разпрѣдѣление да стане скришно отъ противника, за допущане е, че вслѣдствие продължителното врѣме, прѣзъ което ставаше прѣвозването, той да е успѣлъ да се ориентира върху нашитѣ намѣрения. Това обстоятелство не трѣбва да ни смущава, защото срѣдствата съ които разполагаме, а главно мжжеството на нашитѣ войски, ни даватъ право да вѣрваме въ пълния и бързъ успѣхъ. Отъ друга страна, нашитѣ дѣйствия въ разнитѣ сектори трѣбва да бѫдатъ отъ естество, щото противника, ако и ориентиранъ въ намѣренията ни, да не може да съсрѣдоточи всичкитѣ си отбранителни срѣдства само на единъ пунктъ, (застрашения), а да се разхвърли и бѫде на всѣкѫдѣ сравнително по слабъ отъ насъ. Ето защо, ако рѣшителната атака и да се прѣдприеме на Източния секторъ, дѣйствията на другитѣ сектори трѣбва да бѫдатъ още по енергични, като се доведатъ до рѣшителни, вѣроятността за каквито не е изключена. Дѣйствително, ако противника разчитвайки, че на другитѣ сектори се води само демонстрация, възможно е да остави много слаби войскови части и всичко да притегли на източния секторъ Въ такъвъ случай дѣйствията на другитѣ сектори не трѣбва да бѫдатъ пасивно-демонстративни, а да се дѣйствува рѣшително и енергично, при което възможно е успѣха да се получи много по скоро тамъ отъ колкото на източния. А успѣха, добитъ на кой да е секторъ, ще има рѣшающе значение за цѣлата крѣпость.

Дѣйствията на южния секторъ, гдѣто е групирана достатъчно обсадна артилерия, ще бѫдатъ сжщо така рѣшителни както и на източния. Тука, на южния секторъ, дѣйствията трѣбва да бѫдатъ въ свръзка съ онѣзи на западния секторъ. На южния секторъ трѣбва първо да се заематъ прѣднитѣ позиции на Токатъ Баиръ и прѣдъ Доуджаросъ, слѣдователно—настжпление отъ двата фланга. Съ артилерията да се парализира дѣйствието на фортовата артилерия, за която цѣль при първа възможность, веднага съ заемането на Токатъ Баиръ, да се извади за борба съ неприятелската полска и крѣпостна артилерия и всичката наша полска артилерия. Дѣйствията на обсадната артилерия отъ южния секторъ трѣбва да бѫдатъ така комбинирани, щото да улесни настжплението и на войскитѣ отъ западния секторъ, като държи въ респектъ кр постната артилерия около Карагачския и Марашкия фортове.

На западния секторъ настжплението трѣбва да бѫде рѣшително и безъ колебание да се заеме Папазъ Тепе и Бекчи Тепе. Мѣстнитѣ условия даватъ възможность настжплението да бѫде прикрито отъ артилерийския огънь отъ С. З. секторъ, а този отъ южния—трѣбва да се парализира съ дѣйствията на артилерията отъ западния и южния сектори. Щомъ се заематъ Папазъ и Бекчи Тепета, то дѣйствията на войскитѣ отъ този секторъ трѣбва да се насочатъ да не дадатъ на противника свободно да отстжпи по мостоветѣ, които трѣбва да се държатъ подъ силенъ артилерийски огънь на полската артилерия, а огъня на обсадната батарея да се насочи срѣщу фортовата линия на южния секторъ. Ако къмъ това врѣме не се чувствува нужда за дѣйствие срѣщу южния секторъ, то естествено е, че обсадната артилерия трѣбва да насочи огъня си срѣщу Казанъ Тепе на С-З. секторъ.

На сѣверо западния секторъ трѣбва веднага да се заеме Екмекчи Кьой, гдѣто и да се извади полска артилерия. Сѫщо така трѣбва да се заематъ и прѣднитѣ позиции прѣдъ Ючъ-Тепеларъ, като противника се изгони отъ всичкитѣ прѣдни позиции. Тука полската артилерия отъ сектора трѣбва да покаже най голѣмо мѫжество, като излѣзе напрѣдъ и вземе позиции така, щото да не допустне на противника безнаказано да отстѫпи къмъ фортовата линия. Слѣдъ заемането прѣднитѣ позиции на противника трѣбва войскитѣ да се утвърдятъ на бързо и се прѣдприематъ веднага разузнавания, съ цѣль да се провѣри състоянието на фортовия поясъ и щомъ се укаже напустнатъ, да се заеме, или пъкъ съ огънь удържа противника.

Прѣдъ видъ голѣмината на бойната линия, трудностьта на съобщенията, а слѣдователно и късното получаване донесения и заповѣди, считамъ за нуждно съ настоящата директива да ориентирамъ началницитѣ на секторитѣ върху прѣдстоящитѣ дѣйствия, за да могатъ и тѣ да развиятъ въ достатъчна степень нуждната въ случая инициатива. Това, разбира се, не освобождава никого отъ държание постоянна връзка съ щаба на Армията, както и съ съсѣднитѣ сектори, а напротивъ, връзката колкото и трудна да е, трѣбва да бѫде най-ефикасна. За това на телефонитѣ трѣбва да има постоянно дежуренъ офицеръ, достатъчно запознатъ съ положението. При отдалечаването на началницитѣ отъ мѣстата на телефонитѣ, да вематъ най ефикасни мѣрки за свързването си съ телефонната станция.

Командующий Армията,
Отъ Свитата на Негово Величество,
Генералъ-Лейтенантъ Ивановъ
Началникъ щаба,
Отъ генералния щабъ,
Полковникъ Жековъ

Съ тази заповѣдь началницитѣ на секторитѣ се ориентиратъ относително ржководящата идея въ дѣйствията Като се указва, че е ясно вече за всички, какво главната и най-рѣшителна атака на одринската крѣпость ще бѫде насочена на Източния секторъ, обръща се вниманието на началницитѣ на всички други сектори, че и тѣхнитѣ дѣйствия трѣбва да бѫдатъ рѣшителни и енергични, а не пасивно-демонстративни. Въ директивата се даватъ ушѫтвания за настѫплението въ всички сектори (освѣнъ въ Източния секторъ), като се указва въ сѫщото врѣме, че слѣдъ заемането прѣднитѣ позиции на противника, трѣбва войскитѣ да се утвърдятъ набързо и се прѣдприематъ веднага разузнавания. съ цѣль да се провѣри състоянието на фортовия поясъ, и щомъ се укаже напустнатъ, да се заеме или пъкъ съ огънь удържа противника.

Горната заповѣдь е напълно въ унисонъ съ заповѣдьта по Източния секторъ № 58 отъ 29 февруарий, цитирана по-рано.

Притеглюването на 3-а бригада 4-а дивизия къмъ войскитѣ отъ Източния секторъ. — Количеството на снарядитѣ за артилерията и пѣхотата въ сектора. — Храненето на войскитѣ. — Слуха за вѣроятния излазъ на Одринския гарнизонъ.

На 1-и мартъ, отъ командира на 3-а бригада 4-а дивизия Генералъ майоръ Църковски се получи слѣднята телеграма № 104 до н-ка на Източния секторъ:

„Съ телеграма № 3181 отъ днешна дата помощникъ Главнокомандующия заповѣда по Ваше поискване да влѣза съ бригадата си въ Ваше разпореждане. Бригадата е разположена съ единия си полкъ пѣхота въ с. Енидже, двѣ дружини въ с. Докузекъ, двѣ дружини и три с. с. батареи съ парковетѣ си въ с. Кавакли, гдѣто е и щаба на бригадата“.

За това донесение се донесе въ щаба на II-а Армия съ телефонограма № 2721 на 2 мартъ н. г.

Горньото разположение на бригадата бѣше твърдѣ отдалечено и безъ вреда на общото положение можеше да бѫде привлечена по-близко, напримѣръ на линията Мусучъ Арпачъ – Хаскьой, което разположение отговаряше повече на обстановката, въ която се намираха войскитѣ отъ източния секторъ. Прѣдъ видъ на това, съ телеграма № 2720 прѣдложи се на к-ра на бригадата самъ да дойде въ щаба на сектора за получаване указания, като се разпореди прѣдварително за изучване горнитѣ села въ смисъль, до колко тѣ ще бѫдатъ удобни за разквартированието на бригадата. Съ телеграма № 2755 се поиска съгласието на командующия II-а армия за съсрѣдоточаването на сѫщата бригада на указаната линия.

На 2 Мартъ с, г. въ щаба на сектора се получи отъ Помощникъ Главнокомандующия слѣднята телеграма № 3208:

„Донесете незабавно направо въ щаба на дѣйствующата армия — къмъ днешно число по колко снаряда имате на едно крѣпостно и на едно полско орѫдие. За моето дохождане ще ви прѣдупрѣдя“.

Съ телеграма № 2925 отъ 3 мартъ се донесе въ щаба на дѣйствующата армия, че въ сектора има срѣдно *снаряди*:

1) На едно обсадно орѫдие 15 с/м. Д/30 — 431 снар.; 12 с/м. Д/30 - 327; 12 с/м. Д/ 8 - 440; 12 с/м. Д/25 — 126; 15 с/м. гаубица – 629.

2) На едно полско с. с. орѫдие — 622; на едно полско 9 с/м. — 318; на една с. с. полска гаубица — 357 и една не с. с. полска гаубица — 346.

Малко количество снаряди имаше още въ Мустафа Паша.

Въобще, количеството на снарядитѣ бѣше твърдѣ малко. попълването много трудно, та и нѣмаше отъ кѫдѣ. Затова съ телеграма № 3730 командующий армията заповѣда бомбардировката на града да се спрѣ до втора заповѣдь; огънь отъ обсадната арти-

лерия да се открива по вътрѣшностьта на крѣпостьта, само когато се прѣдставляватъ удобни за обстрѣлване живи цѣли и когато резултата може да оправдае разхода на снарядитѣ.

Прѣдъ видъ атаката и невъзможностьта, щото попълването съ снаряди да става въ врѣме на боя при недостатъчния воловъ обозъ, бѣха прѣвозени всички останали снаряди отъ складоветѣ до самитѣ батареи и груповитѣ погреби.

Къмъ деня на атаката обсаднитѣ и полскитѣ батареи разполагаха съ слѣдното *количество бойни припаси* на орждие: 15 см. Д/31 — около 500 снаряда; 12 см. Д/30 — 600; 12 см. Д/28 — 400; 15 см. Д/12 гаубица — 300—700; 12 см. Д/12 с. с. гаубица — 350—430; 12 см. Д/12 не с. с. гаубица — около 600; полско с. с. орждие — 622 и полско не с. с. орждие — 318 снаряди.

На една пѣхотна пушка имаше при частитѣ отъ 300 до 450 патрона.

Освѣнъ горнитѣ бойни припаси, имаше още:

Въ склада въ с. *Хаскьой*: 1898100 патронн за пушки; 226200— за картечници; за 7.5 с. м с. с. ор. — 3000 шрапнели и 816 бриз. гранати; за 8.7 с. м. не с. с. ор. — 2100 шрапнели и 1152 гранати: за 12 с. м. не с. с. гаубици — 3030 шрапнели, 1103 чугунни гранати и 2658 фугасни гранати.

Въ склада въ с. *Акъ Бунаръ*: 1579500 патрони за пушки; 199400 за картечници: за 7.5 с. м. с. с. орждие — 3600 шрапнели и 1894 бриз. гранати: за 8 7. с. м ор, — 2189 шрапнели и 989 гранати: за 12 с. м. не с. с. Гаубици — 546 шрапнели и 510 фугасни гранати.

Още съ подновяването на военнитѣ дѣйствия и спирането на желѣзно-пѫтното движение прѣзъ Одринъ, хранението на войскитѣ се твърдѣ затрудни, поради лошитѣ пѫтища, недостатъчния обозъ, изтъщението на добитъка, изчерпването на мѣстнитѣ срѣдства, липсата на дърва и увеличаването на войскитѣ въ сектора. Освѣнъ това, разходнитѣ магазини бѣха твърдѣ отдалечени отъ войскитѣ. Тиловото уяравление на II армия трѣбаше да устрои такива поблизко, но вѣроятно, неразполагайки съ необходимитѣ транспорти, оставаше частитѣ да правятъ свръхчовѣшки усилия за доволствието си. И тукъ издържливостьта, волята и прѣданностьта на българина прѣдизвиква удивлението на свѣта. Обознитѣ чинове — старци заслужаватъ не по-малка награда отъ бойнитѣ си по-млади другари.

Едва въ началото на м. мартъ 1913 г. хранението на войскитѣ се улесни до извѣстна само степень, слѣдъ като се отпустнаха 400 кола отъ главното тилово управление.

Къмъ това врѣме, хранението на войскитѣ се произвеждаше съгласно слѣдующата схема:

А. Продоволственни магазини.

1. *Мустафа паша*: За всички видове съѣстни и фуражни припаси и добитъкъ за клане.
2. *БабаЕски*: За всички видове съѣстни и фуражни припаси и добитъкъ за клане (непостоянно).
3. *Павлово*: За всички видове съѣстни и фуражни припаси.
4. *Кавакли*: За всички видове фуражни и съѣстни припаси и добитъкъ за клане.

Б. Междинни складове. [1])

1. *Хавса.*
2. *Хаскьой.*
3. *Ортакчи.*
4. *Акъ Бунаръ* — само на 11 дивизия.

В. Секториални транспорти [1]).

1. Транспортъ отъ 100 кола между *БабаЕски и с. Хавса.*
2. „ „ 100 „ „ *гара Кавакли и с. Хаскьой.*
3. „ „ 100 „ „ *гара Кавакли и с. Ортакчи.*

Г. Дивизионни, бригадни и полкови обози.

11-а дивизия разполагаше съ единъ дивизионенъ обозъ отъ 211 волски кола.

2-а бригада 8-а дизизия и 3-а бригада 9-а дивизия имаха часть отъ дивизионния си обозъ по 200 кола на бригада. Останалитѣ бригади имаха по-малочисленъ такъвъ обозъ.

Полковитѣ обози имаха различенъ съставъ.

Товарния обозъ бѣше и съ катъри.

Д. Хлѣбопечение.

Въ *с. Таушанъ Куруджи Кьой*: имаше 3 фурни, които произвеждаха 1000 хлѣба въ денонощие и снабдяваха часть отъ 56 полкъ.

Въ с. *Ортакчи*: имаше 10 фурни, които произвеждаха 16000 хлѣба въ денонощие и снабдяваха 53 и 54 полкове и всички артилерийски и специални части въ I-й участъкъ на сѣверния отдѣлъ отъ сектора.

Въ с. *Хаскьой*; имаше 2 фурни, които произвеждаха 2000 хлѣба въ денонощие и снабдяваха часть отъ 58 полкъ и 2 с. с. гаубично полско с. с. отдѣление.

---

[1]) Тѣзи Магазини и транспорти почнаха да функциониратъ по настояването на Н-ка на сектора, слѣдъ като се отпустнаха указанитѣ по горѣ 400 кола отъ главното тилово управление едва къмъ 7-ий мартъ 1913 год.

Въ с. *Османли*: имаше 20 селски пещи, които произвеждаха 1500 хлѣба въ денонощие и снабдяваха часть отъ 58 полкъ.

Въ с. *Оглу Паша*: имаше 1 фурна, която произвеждаше 250 хлѣба и снабдяваше сборната пионерна рота въ I-и участъкъ на южния отдѣлъ отъ сектора.

Въ с. *Залъвъ*: имаше 4 фурни, които произвеждаха 3000 хлѣба въ денонощие и снабдяваха 57 полкъ.

Въ с *Хабаларъ*: имаше 7 фурни, които произвеждаха 8820 хлѣба въ денонощие и снабдяваха 23 полкъ, 1 артил не с. с. полкъ и всички артилерийски и специални части отъ 2-й участъкъ на сѣверния отдѣлъ отъ секторъ.

Въ с. *Хавса*: имаше 6 фурни, които произвеждаха 8200 хлѣба и снабдяваха 10 полкъ, конния отрядъ и всички артилерийски и специални части отъ 3 участъкъ на сѣверния отдѣлъ и не с. с. гаубично отдѣление отъ 1-й участъкъ на южния отдѣлъ отъ сектора.

Право отъ армейския магазинъ въ *БабаЕски* се снабдяваха съ хлѣбъ 29 и 32 полкове.

Е. Кухни.

Повечето полкове имаха обикновенни казани за варене на храната.

На 15 Ноемврѝй се отпустнаха на 1! дивизия 250 термофорни казанчета, които се указаха доста практични.

По имѣющитѣ се свѣдения въ щаба на II-а армия, коменданта на Одринския гарнизонъ ималъ намѣрение да напустне крѣпостьта, като си пробие пѫть по посока на Узунъ Кюпрю или Демотика. Прѣдъ видъ на това, съ телефонограма № 2757 отъ 4 мартъ прѣдложи се на командира на 3-а бригада 4-а дивизия да бѫде готовъ по първа заповѣдь да настѫпи съ бригадата съ усиленъ маршъ къмъ моста на Кулели Бургазъ и да дѣйствува въ зависимость отъ обстановката на лѣвия или дѣсния брѣгъ на р. Марица, съ цѣль да се задържи противника до пристигането на прѣслѣдующитѣ го войски отъ южния и източния сектори, за която цѣль още сега да се разпореди за изучването на пѫтищата.

Горньото нареждание, разбира се, не се осѫществи, понеже очаквания излазъ не се състоя. Вѣроятностьта на такъвъ излазъ бѣше много малка, но да бѫдемъ готови за подобна евентуалность, безъ да се бърка на плана за атаката на крѣпостьта, бѣше поблагоразумно.

Прѣдъ видъ атаката, която се очакваше да бѫде скоро разрѣшена, считаше се за необходимо — нѣкои отъ полскитѣ батареи

да се приближатъ по-близо до противника, или най-малкото да се построятъ за тѣхъ батареи на заблаговрѣменно избранитѣ позиции, които да се заематъ прѣзъ самитѣ дѣйствия. За тази цѣль се заповѣда:

Съ телеграма № 2758 до Н-ка на сѣверния отдѣлъ—да се постави една полска батарея сѣверно отъ редутъ № 24, а съ телефонограма № 2761 една батарея отъ 11-ий артил. полкъ да заеме построената батарея въ Юртъ Дере, като за другитѣ батареи на отдѣлението отъ сѫщия полкъ да се приготвятъ батареи по-напрѣдъ, на разстояние не по-голѣмо отъ 3 километра до фортовия поясъ, съ цѣль да могатъ по-ефикасно да поддържатъ пѣхотата, когато послѣднята прѣмине въ настѫпление.

Съ телефонограми 2786 и 2793 до Н ка на артилерията въ II а Армия се заповѣдваше, щото 12 см. Д|25 батарея отъ Кара Баиръ да се прѣмѣсти и заеме старата си позиция при Кюшенъ.

Водата въ Провадийската рѣка, споредъ донесенията отъ първия участъкъ на сѣверния отдѣлъ, се е значително подигнала. Вѣроятно турцитѣ сѫ направили плотина*) около Каялъкъ табия, гдѣто охотнишкитѣ патрули прѣзъ нощьта на 3 срѣщу 4 мартъ сѫ чули голѣмъ шумъ, многократно пристигане на тренове и стоварване на камъни около Каялъка.

Бѣше разпоредено да се противодѣйствува съ огънь на построяването на подобни плотини.

Щаба на Дѣйствующата армия.

[1]) *Въ дѣйствителность това се потвърди слѣдъ падането на Одринъ.

Пристигането на Помощникъ-Главнокомандующия въ Щаба на Източния секторъ въ с. Гебилеръ. Заповѣдьта по Източния секторъ № 83. Влизането на 3-а бригада 4-а дивизия въ състава на войскитѣ отъ сектора и съсрѣдоточението ѝ въ района Арпачъ-Мусучъ-Хаскьой.

На 6-ий Мартъ въ 6 часа сл. пл. пристигна въ с. Гебилеръ Помощникъ Главнокомандующий Генералъ Лейтенантъ Савовъ заедно съ Инспектора на артилерията Генералъ Майоръ Цѣновъ.

Идването на Помощникъ Главнокомандующия въ Щаба на сектора бѣше въ свръзка съ рѣшението да се атакуватъ прѣднитѣ турски позиции. На другия день се срѣщна въ Кара Юсуфъ съ Командующия II-а Армия и сѫщия день замина обратно пакъ за Демотика, слѣдъ като даде съгласието си за атакуването на прѣднитѣ турски позиции, за което щѣше да послѣдва допълнителна заповѣдь.

Слѣдъ това рѣшение, трѣбаше да се завършатъ всички приготовления за атаката не само на прѣднитѣ позиции, но и на фортовия поясъ, къмъ която атака войскитѣ отъ Източния секторъ се готвѣха най енергично вече нѣколко мѣсеца.

Прѣди всичко, трѣбаше да се направи още нѣщо за подигане духа у войскитѣ и имъ се внуши пълна вѣра въ тѣхнитѣ сили и въ успѣха, който би покрилъ съ неувѣдаема слава войскитѣ отъ сектора.

Всички началници трѣбаше да поработятъ сериозно въ това направление. Съ сѫщата цѣль се издаде *заповѣдьта по Източния секторъ № 83 отъ 8-ий Мартъ 1913 г.*

Въ тази заповѣдь се изтъква до колко е слаба бдителностьта у турцитѣ и до колко слѣдователно, изненадата за противника при едно енергично настѫпление отъ наша страна може да бѫде пълна.

Въ заповѣдьта се обръща вниманието на войскитѣ върху тежкото материално положение и гнетущето морално състояние на затворения одрински гарнизонъ, и че такава войска не може да укаже сериозно съпротивление на храбрия български войникъ, макаръ че се намиратъ еденици, които слаби духомъ, забравиха мощьта на българина и мислятъ, че го е напустнала, когато храбростьта е въ неговата природа и му е неизмѣнна. Всичкитѣ му дѣйствия до рѣшителния моментъ сѫ най съзнателни и увѣрено подготвятъ успѣха, а въ рѣшителната минута той забравя всичко, забравя себѣ си и вижда само едно — крайната цѣль — побѣдата надъ врага, къмъ която най яростно се стрѣми.

Стоенето на нашия войникъ подъ крѣпостьта, въ една необична нему обстановка, съ мѣсеци подъ огъня на противника да търпи макаръ и незначителни но зато постоянни загуби, всели едно

прѣувеличено понятие за силата и дѣйствията както на крѣпостния артилерийски огънъ, тъй и за укрѣпленията по фортовия поясъ.

Голѣмата економия въ снаряди, която трѣбаше да прави нашата обсадна артилерия, както и основната идея на плана — да се скрие нейното разположение до послѣдния моментъ, не позволяваха да се покажатъ силата и прѣдимството на нашата артилерия, както въ дѣйствителность тя това показа при атаката.

Горнята заповѣдь цѣлѣше да се разубѣдятъ и тѣзи невѣрующи още чинове, които продължаваха да прѣувеличаватъ силитѣ и срѣдствата за борба на противника.

За подигане духа, съ заповѣдь по Източния секторъ №84 се обяви заповѣдьта на Командующий Армията, съ която се прѣдлагаше на Началницитѣ на частитѣ да се разпоредятъ, щото наредъ съ бесѣдитѣ и другитѣ възпитателни срѣдства, офицеритѣ да иматъ по близко до сърдцето си и забавленията на войницитѣ, като не само ги поощряватъ къмъ такива но и сами да ги устрояватъ и ржководятъ. Въобще, да бѫдатъ въ постоянно единение съ своитѣ подчинени и имъ бѫдатъ всѣкога въ всичко за примѣръ, като постоянно затвърдяватъ нравственнитѣ имъ сили.

На 7-ий Мартъ Помощникъ Главнокомандующий, минавайки прѣзъ Кавакли, дѣто бѣше разположенъ Щаба на 3-а бригада 4-а дивизия, заповѣда на тази бригада да се съсрѣдоточи въ района Хаскьой—Мусучъ-Арпачъ най кѫсно до 9-ий Мартъ вечерьта, съгласно искането на Н-ка на сектора и влѣзе въ разпореждането на послѣдния. За горньото К-ра на бригадата донесе въ щаба на сектора съ телеграма № 155.

По сѫщия въпросъ на 3-ий Мартъ въ щаба на сектора се получи слѣднята телеграма отъ Командующий II-а Армия:

„Бригадата на Генералъ Църковски влиза въ състава на войскитѣ отъ Източния секторъ и утрѣ ще се съсрѣдоточи въ искания отъ Васъ районъ. Прѣдъ видъ слабия ѝ съставъ, разположението ѝ трѣба да бѫде групирано. 3817".

По този случай се изпрати слѣднята телеграма:

Щабъ с. Гебилеръ.
1913 г. 8-ий Мартъ 10 ч. 45 м. сл. пл.
Кавакли и слѣда.

Командиру 3-а бригада 4-а Прѣславска дивизия.

Съгласно телеграмата на Командующия II-а Армия № 3817, бригадата Ви влиза въ състава на войскитѣ отъ Източния секторъ, като се разположи групирано на указаната Ви линия Арпачъ-Мусучъ-Хаскьой.

Веднага слѣдъ съсрѣдоточението, донесете за разположението на щаба и частитѣ отъ бригадата Ви. Разпоредете още сега да

Пристигането на Помощникъ-Главнокомандующия въ Щаба на Източния секторъ въ с. Гебилеръ. Заповѣдьта по Източния секторъ № 83. Влизането на 3-а бригада 4-а дивизия въ състава на войскитѣ отъ сектора и съсрѣдоточението ѝ въ района Арпачъ-Мусучъ-Хаскьой.

На 6-ий Мартъ въ 6 часа сл. пл. пристигна въ с. Гебилеръ Помощникъ Главнокомандующий Генералъ Лейтенантъ Савовъ заедно съ Инспектора на артилерията Генералъ Майоръ Цѣновъ.

Идването на Помощникъ Главнокомандующия въ Щаба на сектора бѣше въ свръзка съ рѣшението да се атакуватъ прѣднитѣ турски позиции. На другия день се срѣщна въ Кара Юсуфъ съ Командующия II-а Армия и сѫщия день замина обратно пакъ за Демотика, слѣдъ като даде съгласието си за атакуването на прѣднитѣ турски позиции, за което щѣше да послѣдва допълнителна заповѣдь.

Слѣдъ това рѣшение, трѣбаше да се завършатъ всички приготовления за атаката не само на прѣднитѣ позиции, но и на фортовия поясъ, къмъ която атака войскитѣ отъ Източния секторъ се готвѣха най енергично вече нѣколко мѣсеца.

Прѣди всичко, трѣбаше да се направи още нѣщо за подигане духа у войскитѣ и имъ се внуши пълна вѣра въ тѣхнитѣ сили и въ успѣха, който би покрилъ съ неувѣдаема слава войскитѣ отъ сектора.

Всички началници трѣбаше да поработятъ сериозно въ това направление. Съ сѫщата цѣль се издаде *заповѣдьта по Източния секторъ № 83 отъ 8-ий Мартъ 1913 г.*

Въ тази заповѣдь се изтъква до колко е слаба бдителностьта у турцитѣ и до колко слѣдователно, изненадата за противника при едно енергично настѫпление отъ наша страна може да бѫде пълна.

Въ заповѣдьта се обръща вниманието на войскитѣ върху тежкото материално положение и гнетущето морално състояние на затворения одрински гарнизонъ, и че такава войска не може да укаже сериозно съпротивление на храбрия български войникъ, макаръ че се намиратъ еденици, които слаби духомъ, забравиха мощьта на българина и мислятъ, че го е напустнала, когато храбростьта е въ неговата природа и му е неизмѣнна. Всичкитѣ му дѣйствия до рѣшителния моментъ сѫ най съзнателни и увѣрено подготвятъ успѣха, а въ рѣшителната минута той забравя всичко, забравя себѣ си и вижда само едно — крайната цѣль — побѣдата надъ врага, къмъ която най яростно се стрѣми.

Стоенето на нашия войникъ подъ крѣпостьта, въ една необична нему обстановка, съ мѣсеци подъ огъня на противника да търпи макаръ и незначителни но зато постоянни загуби, всели едно

прѣувеличено понятие за силата и дѣйствията както на крѣпостния артилерийски огънъ, тъй и за укрѣпленията по фортовия поясъ.

Голѣмата економия въ снаряди, която трѣбаше да прави нашата обсадна артилерия, както и основната идея на плана — да се скрие нейното разположение до послѣдния моментъ, не позволяваха да се покажатъ силата и прѣдимството на нашата артилерия, както въ дѣйствителность тя това показа при атаката.

Горнята заповѣдь цѣлѣше да се разубѣдятъ и тѣзи невѣрующи още чинове, които продължаваха да прѣувеличаватъ силитѣ и срѣдствата за борба на противника.

За подигане духа, съ заповѣдь по Източния секторъ №84 се обяви заповѣдьта на Командующий Армията, съ която се прѣдлагаше на Началницитѣ на частигѣ да се разпоредятъ, щото наредъ съ бесѣдитѣ и другитѣ възпитателни срѣдства, офицеритѣ да иматъ по близко до сърдцето си и забавленията на войницитѣ, като не само ги поощряватъ къмъ такива но и сами да ги устройватъ и ржководятъ. Въобще, да бѫдатъ въ постоянно единение съ своитѣ подчинени и имъ бѫдатъ всѣкога въ всичко за примѣръ, като постоянно затвърдяватъ нравственнитѣ имъ сили.

На 7-ий Мартъ Помощникъ Главнокомандующий, минавайки прѣзъ Кавакли, дѣто бѣше разположенъ Щаба на 3-а бригада 4-а дивизия, заповѣда на тази бригада да се съсрѣдоточи въ района Хаскьой—Мусучъ-Арпачъ най кѫсно до 9-ий Мартъ вечерьта, съгласно искането на Н-ка на сектора и влѣзе въ разпорѣждането на послѣдния. За горньото К-ра на бригадата донесе въ щаба на сектора съ телеграма № 155.

По сѫщия въпросъ на 3-ий Мартъ въ щаба на сектора се получи слѣднята телеграма отъ Командующий II-а Армия:

„Бригадата на Генералъ Църковски влиза въ състава на войскитѣ отъ Източния секторъ и утрѣ ще се съсрѣдоточи въ искания отъ Васъ районъ. Прѣдъ видъ слабия ѝ съставъ, разположението ѝ трѣба да бѫде групирано. 3817".

По този случай се изпрати слѣднята телеграма:

Щабъ с. Гебилеръ.
1913 г. 8-ий Мартъ 10 ч. 45 м. сл. пл.
Кавакли и слѣда.

Командиру 3-а бригада 4-а Прѣславска дивизия.

Съгласно телеграмата на Командующия II-а Армия № 3817, бригадата Ви влиза въ състава на войскитѣ отъ Източния секторъ, като се разположи групирано на указаната Ви линия Арпачъ-Мусучъ-Хаскьой.

Веднага слѣдъ съсрѣдоточението, донесете за разположението на щаба и частитѣ отъ бригадата Ви. Разпоредете още сега да

свържете щаба си чрѣзъ телефонъ съ щаба на сектора въ Гебилеръ.

Между сжщитѣ щабове ще бжде организирана лѣтяща поща отъ Щаба на сектора. 2822.

Генералъ—Майоръ Вазовъ.

За да се улесни разквартирването на 3-а бригада 4-а дивизия направи се слѣдньото разпореждание:

1913 г. 9-ий мартъ 7 ч. сл. пл.

Кара Юсуфъ

Началнику сѣверния отдѣлъ

„ артилерията при II-а Армия

Оглу Паша.

Началнику южния отдѣлъ

„ общия резервъ.

По заповѣдь. Прѣдъ видъ голѣмата нужда отъ помѣщения за разквартириване на войскови части, разпоредете да се освободятъ ония помѣщения въ с. с. Хаскьой, Арпачъ, Мусучъ и Кюкилеръ, безъ които могатъ да минатъ тиловитѣ учреждения на войсковитѣ части отъ отдѣла ви. № 2834.

Майоръ Вълковъ.

На 9-ий вечерьта 3-а бригада 4 а дивизия се разположи въ опрѣдѣления ѝ районъ както слѣдва: щаба на бригадата, 1-о отдѣл. отъ 5-ий с. с. артил полкъ и една дружина отъ 43-ий полкъ въ с. Мусучъ; 43-ий полкъ съ три дружини — въ с. Хаскьой; 44-ий полкъ — въ с. Арпачъ; отдѣление отъ дивизионния лазаретъ въ развалинитѣ на чиф. Акаръ-Дере и 6-а полска болница — въ с. Енидже.

Бѣше получено донесение, че противника строилъ нова телена мрѣжа прѣдъ окопитѣ на Сапунджиларъ. За да се разузнае за това, направи се слѣдното разпореждание по телефона:

с. Гебилеръ.

9-ий мартъ 7 ч. 20 м. сл. пл.

Кара-Юсуфъ

Началнику сѣверния отдѣлъ.

По заповѣдь. Разпоредете да се изпрати охотнишка команда за рекогносцировка на новостроящата се телена мрѣжа прѣдъ окопитѣ на Сапунджиларъ, като се разузнае на какво протяжение тя е построена и гдѣ именно. 2835.

Майоръ Вълковъ.

Много пжти се обръщаше вниманието на началницитѣ на отдѣлитѣ да не се позволява усилването на неприятелската позиция, но

по донесенията, получавани въ щаба на сектора не се виждаше, щото частитѣ да отдаватъ на това обстоятелство нужното значение. Затова съ телефонограма № 2836 се направи слѣдното разпореждание:

с. Гебилеръ

1918 г. 9-ий мартъ 7 ч. 40 м. сл. пл.

Кара-Юсуфъ.

Началнику сѣверния отдѣлъ

Оглу Паша.

Началнику южния отдѣлъ.

По заповѣдь. Съ заповѣдь по сектора № 56 и по послѣ нѣколко пжти се прѣдлагаше да се прѣпятствува на противника да произвежда каквито и да било работи на прѣднята си позиция, като се обстрѣлватъ работницитѣ отъ полската ни артилерия, а прожекторитѣ освѣтяватъ прѣднитѣ неприятелски позиции. Необходимо е, разбира се, да се иматъ прѣдъ видъ изпращанитѣ напрѣдъ охотнишки команди, за което трѣба да се поставятъ въ извѣстность съотвѣтнитѣ началници. 2836.

Майоръ Вълковъ.

Атаката на прѣднитѣ турски позиции.

(гл. приложение № № 6 и 7).

Подготвителни дѣйствия.

Заемането на всички неприятелски окопи по дѣсния брѣгъ на р Провадийска отъ войскитѣ на 1 ий участъкъ отъ сѣверния отдѣлъ. Разпрѣдѣлението на гаубичната полска и обсадната артилерия между отдѣлитѣ и участъцитѣ Заповѣдьта по източния секторъ № 85 и инструкцията за атаката на прѣднитѣ турски позиции.

10-ий мартъ.

Прѣдъ видъ прѣдстоящитѣ дѣйствия, когато бѣше вече извѣстно разрѣшението да се атакуватъ прѣднитѣ турски позиции, съ цѣль да се създаде по благоприятно изходно положение за войскитѣ на първия участъкъ отъ сѣверния отдѣлъ, началника на сектора считаше за необходимо противника да бѫде заставенъ да очисти всичкитѣ си окопи по дѣсния брѣгъ на р. Провадийска, понеже, споредъ донесение № 820 на н-ка на сѣверния отдѣлъ, нѣкои отъ горнитѣ окопи сѫ били още заемани отъ турцитѣ. По този случай се даде слѣдното разпореждане:

с. Гебилеръ.
1913 г. 10 ий мартъ 10 ч. 5 м. пр. пл.
Кара Юсуфъ.
Началнику сѣверний отдѣлъ.

820. По цѣлия фронтъ на първия ви участъкъ, включително височината между Балабанъ Сыртъ и Каялъка, противника трѣба да бѫде заставенъ да очисти всичкитѣ си окопи по дѣсния брѣгъ на р. Провадийска, за което:

Днесь, прѣдъ мръкване, противника да се обстрѣля отъ нашата полска артилерия и съ настѫпването на нощьта [1]) да се атакува и прогони, а слѣдъ като се приспособятъ неприятелскитѣ окопи за наша стрѣлба, частитѣ до отстѫпятъ [2]) още прѣзъ нощьта на старитѣ си позиции.

Полската артилерия и дружиннитѣ наблюдатели да бдятъ строго и да не се допускатъ по никакъвъ начинъ ни деня ни нощя неприятелскитѣ работници да усилватъ прѣднитѣ позиции. За тази цѣль и прожекторитѣ трѣба да бѫдатъ постоянно въ дѣйствие. По заповѣдь 2845.

Майоръ Вълковъ

Прѣдъ видъ на прѣдстоящитѣ дѣйствия, съ цѣль да се достигне по голѣмо единство въ дѣйствията между пѣхотата и артилерията, взе се рѣшение да се разпрѣдѣлятъ още сега поне и полскитѣ гаубични отдѣления между участъцитѣ на отдѣлитѣ, за което се направиха слѣднитѣ разпореждания:

Гебилеръ
1913 г. 10-ий мартъ 2 ч. сл. пл.
Кара Юсуфъ
Началнику артилерията при II-а Армия.

Прѣдъ видъ на прѣдстоящитѣ дѣйствия, разпрѣдѣлете между отдѣлитѣ полскитѣ гаубични отдѣления, които да влѣзатъ въ разпореждание на началницитѣ на отдѣлитѣ. № 2849.

Генералъ-майоръ Вазовъ.

Гебилеръ
1913 год. 10 мартъ, 2 ч. сл. пл.
Кара-Юсуфъ.
Началнику Сѣверния отдѣлъ.
Оглу-Паша.
Началнику Южния отдѣлъ.

Прѣдъ видъ прѣдстоящитѣ дѣйствия, разпоредено е до началника на артилерията да ра прѣдѣли между отдѣлитѣ полскитѣ гаубични отдѣления, които да влѣзатъ въ Ваше разпореждание. За изпълнение на това разпореждание донесете. 2850.

Генералъ-Майоръ Вазовъ.

---

[1]) Това бѣ възможно, понеже се знаеше, че въпроснитѣ окопи се заемаха отъ слаби непр. части и понеже нашитѣ части трѣбаше пакъ да отстѫпятъ още прѣзъ нощьта.

[2]) Това съ цѣль да не се излагатъ частитѣ прѣзъ деня на лични загуби, като, разбира се, въ заетитѣ неприятелски окопи се оставятъ наши постове.

По-късно, даде се устна заповѣдь, щото всичката обсадна артилерия да се разпрѣдѣли по участъцитѣ въ отдѣлитѣ и подчини на тѣхнитѣ началници въ духа на заповѣдьта по сектора № 40, като н-ка на артилерията въ II армия — той и н-къ на обсадната артилерия въ сектора остана да ржководи лично стрѣлбата отъ дългитѣ обсадни орждия.

Прѣзъ този день срѣщу фронта на 2 участъкъ отъ Сѣверния отдѣлъ неприятеля поддържаше рѣдка пушечна стрѣлба, а отъ Айвасъ Баба срѣщу първи участъкъ — силна артилерийска стрѣлба, на която отговори часть отъ нашата артилерия отъ сжщия участъкъ. Отъ 11 ч. пр. пл. отъ къмъ Кавказъ Табия е билъ обстрѣлянъ редутъ № 14 и позицията сѣверно отъ него къмъ Мусубейли.

Изпратенитѣ прѣзъ миналата нощь охотнишки команди отъ 10 полкъ къмъ Сапунджиларъ и отъ 23 полкъ къмъ Маслака не сж могли да се приближатъ повече отъ 250—300 крачки до неприятелскитѣ прѣдни позиции.

До 4 ч. 30 м. сл. пл. неприятелската батарея отъ къмъ Айвасъ Баба и Маслака продължи да обстрѣлва редутитѣ 23 и 24, долината на Кумъ Дере и Кара Юсуфъ тепе, а батареята откъмъ Ески Кумлукъ обстрѣля тила на позицията на 29 полкъ. Друга една неприятелска батарея откъмъ Пачаджиларь обстрѣля силно позицията на 10 полкъ. Нашата гаубична батарея, сѣверно отъ редутъ 24, и 2 отдѣление отъ 8 артилерийски с. с. полкъ отъ позицията си на Бааларъ Сыртж откриха огънь по неприятелскитѣ батареи, като обстрѣлваха Айвасъ Баба, Сапунджиларъ и Маслака.

Макаръ че нѣколко пжти се обръщаше вниманието на частитѣ, все пакъ противника успѣваше, отврѣме на врѣме, ту да построи нови окопи, ту да ги усили съ телена мрѣжа, или усъвършенствува старитѣ укрѣпления.

Рѣшението да се атакуватъ прѣднитѣ позиции бѣше вече взето. Всѣкога, обаче, въ сектора се е мислѣло, че това разрѣшение трѣба да се използува и за атаката на фортовия поясъ. Въ такава смисъль още на 29 януари бѣше издадена заповѣдьта по Източния секторъ № 58. Чувствуваше се за необходимо да се издаде, като допълнение на горнята заповѣдь, една „Инструкция за атаката на прѣднитѣ неприятелски позиции“, написана по начинъ, щото отпослѣ да послужи заедно съ заповѣдьта и като ржководство при атаката на фортовия поясъ.

Прѣдъ видъ на горѣизложеното, на 10 мартъ се издадоха слѣднитѣ заповѣдь по Източния секторъ № 85 и „Инструкция за атаката на прѣднитѣ неприятелски позиции“ — приложение къмъ заповѣдь № 58:

Тайна

ЗАПОВѢДЬ

по

ИЗТОЧНИЯ СЕКТОРЪ

№ 85

с. Гебилеръ — 10-ий мартъ 1913 год.

§ 1.

Забѣлѣзвамъ, че началницитѣ на отдѣлитѣ и участъцитѣ не проявяватъ достатъчно инициатива въ духа на издаденитѣ до сега заповѣди за противодѣйствие на противника да произвежда каквито и да било работи по усилването на своитѣ прѣдни позиции.

Благодарение на това, противника успѣва отъ врѣме на врѣме ту да построи нови окопи, ту да ги усили съ телена мрѣжа или други искуствени прѣпятствия непосрѣдственно прѣдъ нашитѣ очи.

Напомнямъ още веднажъ издадената по този въпросъ заповѣдь № 56, която неотстжпно да се слѣди и вематъ всички мѣрки за нейното прилагане. Полската артилерия съ съдѣйствието на прожекторитѣ и всички наблюдатели-пѣхотни и артилерийски — не трѣба по никакъвъ начинъ нито деня нито нощьта да допущатъ усилването на въпроснитѣ позиции.

За неизпълнението на заповѣдитѣ ми лично ще държа отговорни началницитѣ на участъцитѣ въ отдѣлитѣ.

§ 2.

Като обявявамъ „инструкцията при атаката на прѣднитѣ неприятелски позиции“, като приложение къмъ заповѣдьта по сектора № 58, заповѣдвамъ да се има за ржководство и изпълнение.

Началникъ на сектора
Генералъ майоръ Вазовъ

Началникъ щаба,
Отъ генералния щабъ,
Майоръ Вълковъ

Приложение къмъ заповѣдь № 85.

ИНСТРУКЦИЯ

ПРИ АТАКАТА НА ПРѢДНИТѢ НЕПРИЯТЕЛСКИ ПОЗИЦИИ.

Прѣднитѣ неприятелски позиции въ източния секторъ се започватъ отъ Маслакъ на сѣверъ отъ Демиръ Капу на югъ, на протя-

жение около 10 км. Тая дълга линия по най достовѣрни свѣдения е заета отъ 7 табура, които иматъ частнитѣ си подръжки задъ фортовата линия. Задъ всѣки табуръ има по една полска или гаубична батарея. Отъ горното слѣдва, че това е една слабо заета полска позиция, на която участковитѣ поддръжки сж доста далечъ. Положението на защитницитѣ е неустойчиво, защото при отстжплението ще има да минаватъ телената мрѣжа по извѣстни само проходи. Нейното отличие отъ полскитѣ позиции се състои въ поддръжката, която можатъ да укажатъ крѣпостнитѣ батареи отъ фортовия поясъ. Но тая поддръжка ще бжде неутрализирана отъ нашата обсадна артилерия.

Отъ свѣденията, които се иматъ за противника, той държи стражевото си охранение близо до самитѣ окопи, прѣдъ които има голѣми мъртви пространства. Охранението му не се отличава съ голѣма бдителность.

Горнитѣ обстоятелства даватъ право да се разчита на извѣстенъ успѣхъ, ако се прѣдприеме едно нощно неочаквано нападение.

И ако послѣдното бжде рѣшено, то да се вземе за ржководство слѣдующето:

1) Атаката да се произведе сутринь рано въ дрезгаво въ часътъ 4½ пр. пл., къмъ него часъ частитѣ се спущатъ по начинъ, който намѣрятъ за добрѣ въ Кумъ Дере, гдѣто се устрояватъ и въ горѣпоменатия часъ настжпятъ; прѣднитѣ имъ части се приближаватъ безъ изстрѣлъ възможно близко до неприятелскитѣ окопи и ги стрѣмително атакуватъ, завзематъ и прѣслѣдватъ противника до Серванъ Дере и продължението му на сѣверъ и на югъ, като турятъ ржка на находящитѣ се тамъ батареи.

2) За атаката на всѣки обектъ, войскитѣ сформируватъ атакующа колона, състояща отъ 3 дружини всѣка, ешелонирани една слѣдъ друга за повторение на удара, въ случай на нужда Останалата дружина се насочва въ дѣсно или въ лѣво за свръзка съ съсѣдитѣ и за съдѣйствие на главната атака въ своя участъкъ.

При всѣка атакующа колона да има команда работници отъ пионери и бомбоносци, снабдени съ нужднитѣ срѣдства за прѣодоляване на прѣпятствията, и артилеристи — за използуване неприятелскитѣ орждия.

Работната команда слѣдва незабавно слѣдъ бойната часть, а артилерията при резерва на колоната.

Картечницитѣ трѣбва да се разположатъ по начинъ, щото да могатъ да обстрѣлватъ съ косо-прицѣленъ огънь неприятелскитѣ окопи, срѣщу които е насоченъ главния ударъ отъ всѣка колона.

3) Артилерията да бжде въ течение на намѣренията на началника на колоната и въ пълна готовность да и съдѣйствува. За това тя се заблаговрѣменно пристрѣля по обекта на атаката, като се разпрѣдѣля работата между батареитѣ така, щото по окопитѣ и поддръжкитѣ неприятелски да може въ нужния моментъ да бжде развитъ максималенъ огънь, главно въ атакуванитѣ участъци.

4) Въ врѣме на настжплението и атаката, артилерията слѣди зорко за дѣйствията на своята колона и щомъ тя заеме окопитѣ, открива огънь по Серванъ Дере и по на западъ, а ако окопитѣ не бждатъ заети, тя открива вихровъ огънь по окопитѣ и близкитѣ поддръжки [1]), съ което съдѣйствува за приближението на своитѣ прѣдни части. Ако пѣхотата не напрѣдва, то вихровия огънь по окопитѣ се повтаря и потретя съ малки паузи, догдѣ окопитѣ не бждатъ заети отъ нашитѣ и въ тѣхъ се не покаже червено-бѣлия флагъ [2]).

5) Да се внуши на всички, че ако нѣкоя часть по тазъ или друга причина бжде задържана отъ противника, тя остава на мѣстото си до идването на подръжкитѣ. Подъ никакъвъ прѣдлогъ да не отстжпва, защото може да бжде приета за контъръ атакующа неприятелска часть и разстрѣляна отъ нашата артилерия, която нѣма възможность да отличи въ подобенъ случай своитѣ отъ чуждитѣ.

6) Съ заемането неприятелскитѣ окопи, придружающитѣ батареи незабавно излизатъ на позиция и съдѣйствуватъ съ своя огънь за прѣслѣдване отстжпающия противникъ, отбиване контъръ атакитѣ или противодѣйствие на артилерията му отъ фортовия поясъ. Слѣдователно, на тия батареи трѣбва заблаговрѣменно да се укажатъ мѣстата и пжтищата, по които ще слѣдватъ.

7) Слѣдъ откриването огънь отъ придружающитѣ батареи, всички батареи съ полски дълги и къси орждия минаватъ на втората артилерийска позиция и откриватъ огънь по крѣпостнитѣ батареи.

7) Обсадната артилерия остава на мѣстата си и води борба съ крѣпостнитѣ батареи за неутрализирането имъ, било като ги застави да замълчатъ, било като привлекатъ огъня върху себѣ си.

Независимо отъ това, да обърне вниманието и на прѣлѣзитѣ прѣзъ телената мрѣжа, за да се не допустне прѣминаването на хора прѣзъ тѣхъ.

Началника на артилерията да установи най тѣсна свръзка съ началника на сѣверния отдѣлъ, за да може моментално да спрѣ огъня, когато това потрѣбва.

Началникъ на сектора,
Генералъ-Майоръ Вазовъ.

Началникъ щаба,
Отъ генералнив щабъ,
Майоръ Вълковъ.

За да се обсжднтъ нѣкои въпроси по прѣдстоящата атака, за да се прѣдаде съотвѣтната заповѣдь, а така сжщо, за да се дадатъ устно нѣкои упжтвания и разяснения по издаванитѣ по-рано запо-

---

[1]) По свѣденията, подръжкитѣ сж разположени на около 400—500 м.

[2]) Това показва и важностьта на червено-бѣлия флагъ за очна свръзка на артилерията съ прѣднитѣ наши части.

вѣди и инструкции по атаката, бѣше необходимо да се свикатъ въ щаба на сектора началницитѣ на отдѣлитѣ и участъцитѣ и началницитѣ на тѣхнитѣ щабове. За тази цѣль се направи слѣдньото разпореждание по телефона:

с. Гебилеръ.
1913 г. 10 мартъ, 10 ч. 30 м. сл. пл.

Кара-Юсуфъ
Началнику Сѣверния отдѣлъ.

Оглу Паша
Началнику Южния отдѣлъ.

По заповѣдь. Утрѣ въ 7 ч. пр. пл. прѣдставете се, заедно съ началника щаба на отдѣла, началницитѣ на участъцитѣ и тѣхнитѣ началници на щабове, въ Щаба на сектора за получаване инструкции. 3858.

Майоръ Вълковъ.

За това събрание на началницитѣ, се съобщи устно по телефона на командующий армията, на което и той самъ съ началникъ щаба на армията пожела да присѫтствува.

Разпореждания за съсрѣдоточаването на 3-а бригада 4-а дивизия и 1-а бригада 3-а дивизия.

Въ състава на войскитѣ въ Източния секторъ, освѣнъ 3-а бригада 4-а дивизия, съсрѣдоточена на линията Арпачъ-Мусучъ-Хаскьой, влѣзе и първа бригада 3-а Балканска дивизия, която се намираше още въ Баба—Ески.

Необходимо бѣше тѣзи бригади, прѣдъ видъ атаката, заблаговрѣменно да се притеглятъ по-близко до бойното разположение на другитѣ войски отъ сектора. За тази цѣль се направиха слѣдницитѣ разпореждания:

Бърза.

с. Гебилеръ.
1913 г. 10 ий Мартъ 10 ч. 50 м. сл. пл.

Баба —Ески.

Командиру I-а бригада 3-а Балканска дивизия Полковникъ Паскалевъ.

Съгласно заповѣдьта на Командующий II-ра Армия Вие съ бригадата си влизате въ мое подчинение.

Утрѣ въ 7 ч. пр. пл. тръгвате за с. Хавса и съсрѣдоточете тамъ бригадата си.

Началникъ на Източния секторъ.

Генералъ—Майоръ Вазовъ.

с. Гебилеръ.

1913 г. 10-ий Мартъ 11 ч. 5 м. сл. пл.

Мусучъ.
Командиру 3-а бригада 4-а Прѣславска дивизия.

Съсрѣдоточете бригадата си при с. Гебилеръ, като тръгнете утрѣ въ 7 ч. пр. пл.

Вие сами съ Началника Щаба на бригадата се прѣдставете въ щаба на сектора за получаване инструкции въ 7 ч. пр. пл. 2860.

Генералъ—Майоръ Вазовъ.

Заповѣдитѣ за атаката. Събиране на началницитѣ въ Щаба на Източния секторъ и окончателно пристрѣлване на артилерията въ сектора.

11—ий Мартъ

Прѣзъ нощьта на 10-ий срѣщу 11-ий Мартъ отъ 1 ч. 40 м. пр. пл. до 6 ч пр. пл. неприятелскитѣ батареи 55 и 56 откриха силенъ огънь по нашето разположение въ 3-ий участъкъ на Сѣверния отдѣлъ, но безврѣдно. Къмъ 1 ч. пр. пл. е имало пожаръ въ Хасанъ—Ага, който е траялъ до 1 ч. 45 м. пр. пл.

Въ 12 ч. 30 м. пр. пл. се получи въ щаба на сектора (по телегр.) слѣднята заповѣдь по II-а Армия, относително атаката на прѣднитѣ турски позиции:

ЗАПОВѢДЬ.
по
II-А АРМИЯ
№ 58

Щабъ с. Ортакчи — Карта 1: 126000 — 10-ий Мартъ 1913 г. 11 ч. 30 м. сл. пл.

§ 1. Съгласно директивата подъ № 21 отъ днешно число, противника заема съ значителни сили Чаталджанскитѣ и Булаирскитѣ позиции. Положението на одринската крѣпость е извѣстно.

§ 2. Утрѣ 11-ий Мартъ, I-а Армия ще настжпи енергично и атакува противника. III-а Армия ще поддържа първата. Четвъртата армия заедно съ отряда на Генерала Сарафова, ще поддържа дѣйствията срѣщу Чаталджа и Одринъ

§ 3. На повѣрената ми Армия се възлага задачата да заеме прѣднитѣ позиции на противника и го отхвърли задъ фортовата линия, за която цѣль къмъ повѣрената ми Армия, освѣнъ придадената вече 3-а бригада отъ 4-а Прѣславска дивизия, се дава и първа бригада отъ 3-а пѣхотна Балканска дивизия.

§ 4 За изпълнение възложената задача на Армията, заповѣдвамъ:

1) Утрѣ 11 Мартъ, въ 1 ч. сл. пл. да се почне артилерийска подготовка съ всичката обсадна и полска артилерия въ всички сектори.

2) Прѣзъ нощьта на 11 срѣщу 13 Мартъ, пѣхотата подъ защитата на обсадната и полска артилерия, да настжпи и на разсъмване заеме прѣднитѣ позиции на противника, споредъ както е указано въ директивата ми № 56 отъ 1 ий Мартъ т. г.

3) 1-а бригада отъ 3-а пѣх. Балканска дивизия влиза въ състава на войскитѣ отъ Източния секторъ.

§ 5. И този пжть напомнямъ за държането връзка между пѣхотата и артилерията, както и изобщо поддържане свръзка и въ дѣйствията.

§ 6. Началницитѣ на секторитѣ да иматъ прѣдъ видъ, че отъ успѣшнитѣ дѣйствия, които прѣдприемаме, ще зависи завършаването на войната и принуждението противника къмъ миръ.

§ 7. Щаба на Армията остава въ с. Ортакчи.

Командующий Армията
Отъ свитата на **Негово Величество**
Генералъ Лейтенантъ Ивановъ
Началникъ щаба
Полковникъ Жековъ.

Слѣдъ получаването горнята заповѣдь по II-а армия, издаде се слѣднята заповѣдь по източния секторъ:

ЗАПОВѢДЬ
по
ИЗТОЧНИЯ СЕКТОРЪ
№ 86

Щабъ с. Гебилеръ — 11 Мартъ 1913 год. 8 ч. пр. пл.

Карта 1:126000 и 1:20000

§ 1.

Противника заема съ значителни сили Чаталджанскитѣ и Булаирскитѣ позиции. Положението на Одринската крѣпость е извѣстно.

Гл. 1: 50000.

§ 2.

Днесъ, 11 мартъ, I-а армия ще настжпи енергично и атакува противника.

III-а армия ще поддържа първата. IV-а армия, заедно съ отряда на генералъ Сарафова, ще поддържа дѣйствията срѣщу Чаталджа и Одринъ На нашата II-а армия се възлага задачата да заеме прѣднитѣ позиции на противника и го отхвърли задъ фортовата линия.

§ 3.

На войскитѣ отъ повѣрения ми секторъ се възлага атаката на прѣднитѣ позиции на противника отъ Софуларъ Буруну и Маслака до Демиръ Капу включително, прѣзъ нощьта на 11 срѣщу 12 мартъ, за което:

Сѣверенъ отдѣлъ.
Генералъ майоръ Грънчаровъ.

Пѣхота.

54 пѣхотенъ полкъ	2	дружини
56 „ „	4	„
2-а бр. 8-а дивиз.	8	„
2-а бр. 3-а »	7	„
53 пѣхотенъ полкъ	4	„
Картечни роти	6	роти (23 карт.)

Полска артилерия

11 арт. не с. с. п.	3	б.	(18 ор.)
8 „ с. с. полкъ	3	„	(12 „)
6 „ „ „ „	3	„	(12 „)
9 арт. с. с. полкъ	3	„	(12 „)
3 с. с. гауб. п. отд.	2	„	(8 „)
1 „ „ „ „ „	3	„	(12 „)

Обсадна артилерия

15 см. Д/30 бат	5	бат.	(14 ор)
12 „ „ „	4	„	(14 „)
12 „ Д/28 „	4	„	(16 „)
15 „ Д/12 гауб.	6	„	(22 „)

Инженерни войски.

Пионерни роти . . . 3 1/4 роти
Прожекторно отдѣл. 3 прожект.

Кавалерия

4 коненъ полкъ . 1/2 ескадронъ

Всичко: 25 дружини, 6 карт. р. (23 картечници), 17 полски батареи (74 орждия), 19 обсадни батареи (66 орждия), 1/2 ескадронъ, 3 1/4 роти пионери и 3 прожектора.

Обсадната и полската артилерия днесъ отъ 1 ч. сл. пл. да обстрѣля Маслака и окопитѣ прѣдъ него, а така сжщо редутитѣ и окопитѣ по най-важнитѣ обекти на атаката, което обстрѣлване да прѣкрати съ настжпване на тъмнината.

На 12 мартъ атакующитѣ части започватъ настжплението прѣди пладнѣ съ такава смѣтка, щото да минатъ Кумъ Дере въ 4 ч. пр. пл., отъ кждѣто атакуватъ въ дрезгаво неприятелскитѣ позиции: Софуларъ Буруну—Маслакъ—Малъ Тепе—Сапунджиларъ—Ески Кумлукъ—Енксерджи Бекчели и Пачаджиларъ включително, като прѣследватъ противника до долината на Серванъ-дере и продължението му на сѣверъ и югъ.

Южен отдѣлъ.

Полковникъ Дѣловъ.

2-а бриг. 11-а дивиз. 7 дружини
54 пѣхотенъ полкъ . 2 „
Конния отрядъ . . . 7 ескадр.
Картечни роти 2 1/2 р. (10 карт.)
4 коненъ полкъ . . 1/2 ескадр
1 арт. не с. с. п. 4 бат (24 ор.)
2 гауб. п. с. с. отд. 2 б. (8 ор.)
Гауб п. не с. с. отд. 3 б. (18 ор.)
12 см Д/25 батар. 2 бат. (6 ор.)
Пионерни роти . . . 1 рота
Мостови роти . . . . 1/2 рота

Всичко: 9 дружини, 2 1/2 картечни роти (10 картечници), 7 1/2 ескадрона, 6 полски батареи (50 орждия), 2 обсадни батареи (6 орждия), 1 пионерна рота, и една мостова полурота.

Общъ резервъ.

Генералъ майоръ Църковски.

3-а бр. 4-а пр. дивиз. 8 дружини
Картечни роти 2 роти (8 карт.)
5 арт. с. с. полкъ 3 б. (12 ор.)

Всичко: 8 дружини, 2 картечни роти (8 картечници) и 3 батареи (12 орждия).

1-а бр. 3-а балканска див. [1])

Полковникъ Паскалевъ.

11 пѣхотенъ полкъ . 4 дружини
24 „ . 4 „
Картечни роти 2 роти (8 картеч.)
3-а пионерна дружина . 2 роти
6 арт. с. с. полкъ 3 бат (12 ор.)
6 „ не с. с п. 3 „ (18 ор.)
4 коненъ полкъ . 1 ескадронъ

Всичко 8 дружини, 2 картечни роти (8 картечници), 2 пионерни роти, 3 полски с. с. батареи (12 орждия), 3 полски не с. с. батар. (18 ор.) и 1 ескадронъ.

На 12 мартъ атакующитѣ части започватъ настжплението прѣди пладнѣ съ такава смѣтка, щото да минатъ Кумъ Дере въ 4 ч. пр. пл. отъ кждѣто атакуватъ въ дрезгаво неприятелскитѣ позиции: Мезаръ тепе—Демиръ Капу включително, като прѣслѣдватъ противника до долината на Хелваджи дере.

Обсадната и полска артилерия въ своитѣ участъци да дѣйствуватъ по начинъ, указанъ за сжщата въ сѣверния отдѣлъ.

Днесъ къмъ 3 ч. сл. пл. да се съсрѣдоточи задъ хребета по дѣсния брѣгъ на р. Сазлж-дере сѣверно отъ пжтя Гебилеръ—чифл. Кюшенъ, като влѣзе незабавно въ свръзка съ щаба на сектора въ Гебилеръ.

Да се съсрѣдоточи днесъ въ с. Хавса и чака по нататъшни разпореждания.

[1]) Понеже тази бригада още не бѣше пристигнала и не бѣше прѣдставила свѣдение за своя съставъ, въ оригиналната заповѣдь сж изпустнати: 1 арт. отдѣление (3 бат.) отъ 6 артил. не с. с. полкъ и двѣ пионерни роти отъ 3 пионерна дружина.

§ 4.

Прѣзъ нощьта, до часа на настжпването, всички полски дълги и гаубични батареи да бждатъ запрѣгнати на очаквателна позиция, готови незабавно да прѣминатъ напрѣдъ, щомъ неприятелскитѣ окопи бждатъ заети отъ нашитѣ пѣхотни части. Въ сжция моментъ всичката артилерия открива най-силенъ огънь по фортовата линия и всички пунктове прѣдъ нея, гдѣто се групиратъ неприятелскитѣ войски, като поддържа най-тѣсна свръзка съ настжпающитѣ пѣхотни части. До момента, обаче, на атаката тя не стрѣля.

§ 5.

Относително подробноститѣ на дѣйствията, да се има прѣдъ видъ заповѣдьта по армията № 56 и заповѣдитѣ по повѣрения ми секторъ №№ 58, 66, 72 и наредбата № 22, както и приложената къмъ заповѣдь № 58 инструкция.

§ 6.

Главнитѣ прѣвързочни пунктове да се откриятъ и болнитѣ евакуиратъ по разпореждането на началницитѣ на отдѣлитѣ съгласно заповѣдь № 60 и наредба № 22 по сектора.

Азъ ще се намирамъ въ Гебилеръ.

Началникъ на сектора
Генералъ Майоръ Вазовъ

Началникъ Щаба на сектора
отъ Генералния Щабъ
Майоръ Вълковъ.

Както се вижда отъ горнята заповѣдь по сектора, на обсадната и полската артилерия се прѣдлагаше да откриятъ огънъ отъ 1 ч. сл. пл., но съ настжпване на тъмнината да го прѣкратятъ.

При това, цѣлта на тази стрѣлба не бѣше да подготви атаката на прѣднитѣ позиции, както се прѣдлагаше съ § 4 отъ заповѣдьта по II-а Армия № 55, а само да се заблуждава противника въ намѣренията ни и да се произведе прѣстрѣлка или провѣрятъ даннитѣ за стрѣлба по нѣкои пунктове отъ неприятелскитѣ позиции. Това се разясни устно на пѣхотнитѣ и артилерийски началници. Убѣждението въ щаба на сектора, както и въ щабоветѣ на отдѣлитѣ бѣше, че ненадѣйно нападение на прѣднитѣ позиции би се увѣнчало съ по голѣмъ успѣхъ, ако горнята артилерийска стрѣлба по интенсивността си не бжде много отлична отъ всѣкидневнитѣ прѣстрѣлки, за да не се даде на противника да разбере, че се готвятъ сериозни и рѣшителни дѣйствия.

Както видѣхме по-рано, въ плана за дѣйствията влизаше идеята, щото атаката на прѣднитѣ позиции веднага да се разпространи

и на фортовия поясъ, ако е възможно прѣслѣдването да стане по петитѣ на отстжпающия отъ прѣднитѣ си позиции противникъ въ значителни сили. Ако ли не, все пакъ нашитѣ части трѣбаше да настжпятъ достатъчно напрѣдъ и достигнатъ долинитѣ на деретата непосрѣдствено прѣдъ фортовия поясъ, за да могатъ вечерьта съ настжпването на тъмнината да се приближатъ до телената мрѣжа прѣдъ фортоветѣ, да отворятъ проходи, а съ изгрѣването на луната — да нанесатъ удара и завладѣятъ фортовия поясъ. Тази тенденция ясно се вижда въ горнята заповѣдь по сектора № 86, въ която се заповѣдва, щото слѣдъ заемането прѣднитѣ позиции на противника, послѣдния да се прѣслѣдва до Серванъ дере — Бостанлж дере — Хелваджи дере.

Отъ заповѣдьта се вижда, че главната маса войски е прѣдназначена за атаката на прѣднитѣ позиции, находящи се прѣдъ участъка Айвасъ Баба — Айджийолу — Кестенликъ, което съотвѣтствуваше и на плана за атаката на фортовия поясъ.

Понеже 1-ва бригада 2-а балканска дивизия още бѣше твърдѣ далечъ отъ бойната часть, то прѣдъ видъ малкото войски въ южния отдѣлъ, на 3-я бригада 4-а дивизия, (отъ общия резервъ) врѣменно се заповѣда да се съсрѣдоточи почти по срѣдата на сектора до пристигането на 1-а бригада 3-а балканска дивизия, още повече, че главния ударъ трѣбаше да се насочи на Сапунджиларъ и Ески Кумлукъ. Обаче, прѣдполагаше се тя да бжде отпослѣ прѣхвърлена задъ втория участъкъ на сѣверния отдѣлъ въ долината на р. Сазлж Дере. Относително подробноститѣ на дѣйствията, заповѣда се да се има прѣдъ видъ заповѣдьта по Армията № 56, заповѣдитѣ по сектора №№ 58, 66, 72 и наредба № 22, както и приложената къмъ заповѣдьта № 58 инструкция, а откриването главнитѣ прѣвързочни пунктове и евакуирането на болнитѣ и раненитѣ да става по разпореждането началницитѣ на отдѣлитѣ, съгласно заповѣдьта по сектора № 60 и наредба № 22 по сектора, издадени по рано заблаговрѣменно.

На 11 ий Мартъ въ 7 ч. пр. пл. бѣха пристигнали въ щаба на сектора всички Началници, извикани съ окржжна телефонограма № 2858. Въ 9 ч. 30 м. пр. пл. пристигна въ щаба на сектора и Командующий II-а Армия съ Началника на щаба.

Още до пристигането на Командующий Армията, Началника на сектора откри събранието, като поясни цѣлта на събирането — да се уяснятъ нѣкои давани до сега разпореждания, заповѣди и инструкции по прѣдстоящата атака, да се размѣнятъ нѣкои възгледи и достигане възможната еднаквость въ тѣхъ, за планомѣрното и съобразно съ волята на Началника на сектора насочване усилията на всички войски.

Прочете се заповѣдьта по II-а Армия № 58 и инструкцията за атаката отъ щаба на сектора и се направиха необходимитѣ разяснения по нея. По въпроса—трѣба ли да се води артилерийска подготовка или да се атакува ненадѣйно безъ такава — имаше двѣ мнѣния: едни бѣха за артилерийска подготовка, други противъ и поддържаха способа ненадѣйно нападение безъ или съ 10 минутенъ ураганенъ огънь Въ послѣдния случай този огънь трѣбаше да се открие, когато войскитѣ дойдатъ на около 300—400 крачки прѣдъ противника, който и безъ това можеше вече на разстояние 300 крачки да ги забѣлѣжи. Ураганния огънь само щѣше да усили изненадата съ свой мораленъ ефектъ и щѣше да послужи като сигналъ за щурма. Тъй или иначе, трѣбаше да се приложи способа „ненадѣйно нападение“. Нѣкои погрѣшно считаха ураганния 10 м. огънь било за артилерийска подготовка, било като намаляващо ненадѣйността срѣдство при дадената обстановка.

Въ рѣчьта си н-ка на сектора цѣлѣше главно да внуши на събралитѣ се пълна вѣра въ успѣха, не само въ завладяването на прѣднитѣ позиции, но и на фортовия поясъ, за атаката на който ще се приложи този или онзи способъ на дѣйствие — споредъ обстановката и съгласно изложенитѣ по-рано съображения. Имайки прѣдъ видъ тая ржководяща идея, сж правени всички разпореждания, заповѣди и инструкции, издадени по-рано по сектора.

Командующий Армията къмъ 9.30 ч. пр. пл. пристигна въ щаба на сектора и се съгласи съ изказанитѣ съображения — да не се води енергична стрѣлба прѣзъ деня, а атаката на прѣднитѣ турски позиции да се произведе съ ненадѣйно нападение точно както бѣше указано въ приготвената вече заповѣдь по сектора № 86.

Въ кратката си рѣчь той изказва така сжщо пълна вѣра въ успѣха на атаката на прѣднитѣ турски позиции, като считаше за възможно, ако надеждитѣ се оправдаятъ, да се прѣдприеме въ послѣдствие и атаката на фортовия поясъ.

Слѣдъ като се дадоха още нѣкои упжтвания на Началницитѣ, послѣднигѣ си разотидоха по мѣстата, за да дадатъ своитѣ разпореждания, съ пълна увѣреность въ успѣха.

Издаването на заповѣдьта по сектора №86 въ нѣколко екземпляри закъснѣ до 2 ч. сл. пл., слѣдъ което се прѣдаде на останалитѣ въ щаба Н-ци щабове на отдѣлитѣ, на артилерията и частитѣ отъ общия резервъ. На 12-ий Мартъ трѣбаше да се очаква разсъмването къмъ 5 ч. пр. пл. и затова въ заповѣдьта за атаката се прѣдписваше, щото атакующитѣ части да започнатъ настжплението си пр. пл. съ такава смѣтка, щото да минатъ Кумъ Дере въ 4 ч. пр. пл, отъ кждѣто въ дрезгаво да атакуватъ неприятелскитѣ позиции Този способъ на дѣйствие обезпечаваше едноврѣменноста на удара, до колкото това е възможно отъ едно такова голѣмо количество войски на такъвъ широкъ фронтъ.

Прѣзъ нощьта, до часа на настжплението, всички полски дълги и гаубични батареи трѣбаше да бждатъ запрѣгнати на очаквателна позиция и готови незабавно да прѣминатъ напрѣдъ, щомъ неприятелскитѣ окопи бждатъ заети отъ нашитѣ пѣхотни части. Въ този моментъ всичката останала артилерия трѣбаше да открие най-силенъ огънь по фортовата линия и всички пунктове прѣдъ нея, гдѣто се групиратъ неприятелскитѣ войски, като поддържа най тѣсна свръзка съ настжпающитѣ пѣхотни части.

Този артилерийски огънь трѣбаше да даде възможность на нашитѣ полски дълги и гаубични батареи да настжпятъ и заедно съ пѣхотата да се затвърдятъ на заетитѣ вече неприятелски прѣдни позиции, отъ гдѣто, подъ прикритието на огъня отъ тѣзи наши батареи, пѣхотата можеше съ по малко жертви да напрѣдне до долинитѣ на деретата непосрѣдствено прѣдъ фортовия поясъ. За гази цѣль, артилерията трѣбаше да нейтрализира неприятелскитѣ батареи на фортовия поясъ, да не позволи движението на неприятелскитѣ резерви и да прикове въ окопитѣ неприятелскитѣ стрѣлци.

Разположението на войскитѣ въ Източния секторъ къмъ 11-ий Мартъ 1913 г. е показано на плана 1: 50000 *(приложения №№ 6 и 7)*. Тамъ сж показани и всичкитѣ фортификационни постройки по нашитѣ позиции въ послѣдния моментъ, откждѣто частитѣ прѣминаха въ настжпление, както и фортификационнитѣ постройки и неприятелското разположение, до колкото тѣ бѣха извѣстни въ щаба на Източния секторъ.

Нашитѣ окопи и укрѣпления въобще никждѣ не се издигаха надъ повърхностьта на земята на повече отъ 60—70 с/м. Профилитѣ и начертанията имъ сж подобни на тѣзи отъ редутъ № 29, показани по рано. Съ това се достигаше необходимата маскировка на укрѣпленията — особенно за противника отъ по-далечни разстояния.

Състава на войскитѣ въ сектора се вижда отъ слѣдното.

БОЙНО РАЗПИСАНИЕ
№ 4
на
ВОЙСКИТѢ ОТЪ ИЗТОЧНИЯ СЕКТОРЪ
Къмъ 11 мартъ 1913 год.
за атаката на прѣднитѣ турски позиции.
Щабъ с. Гебилеръ.

Началникъ на сектора — Генералъ Майоръ Вазовъ.
Началникъ на Щаба — отъ Генералния щаба Майоръ Вълковъ.
Н-къ на обс. арт. въ с-ра н-а на арт. въ II-а армия П-къ Загорски.
Началникъ на Артилерията — Полковникъ Сжбевъ.
Завѣдующъ Инжен. часть — Подполковникъ Добрѣвски.
Интендантъ — Подполковникъ Ноевъ.

Сѣверенъ отдѣль.	Южен отдѣль.	Общъ резервъ.	Части къмъ щаба на сектора, санит. и админ. учреждения.
Н-къ—Г.М. Грънчаровъ	Н-къ — полковн. Дѣловъ		
Н-къ щаба—отъ генер. щабъ кап. Азмановъ	Н-къ щаба — отъ ген. щабъ капит. Стефановъ		
Щабъ—село Кара Юсуфъ	Щабъ—село Оглу Паша.		
I участъкъ	*I участ.—дѣсна колона*	*I Група*	*Части къмъ щаба на сектора*
полковн. Абрашевъ	полк. Клисуровъ.	ген. М. Църковски	
54 п. полкъ {2 др. 1 к. р.	57 п. полкъ {3 др. 1 к. р.	3-а бр. 4-а див из.	Отъ 3 кон. полкъ — 1/2 ескад.
56 п. полкъ 4 др.	54 п. полкъ 2 др.	43 п. полкъ {4 др. 1 к. р.	1 мостова полурота — 1/2 рота
Отъ 11 ар. с. с. п. 3 бат. (18 ор.)	Отъ кон. картечно отдѣлеиие 1/2 отд. (2 карт.)	44 п. полкъ {4 др. 1 к. р.	1 тел.взв.—1 взводъ
3-о полско гаубично с. с. отдѣление 2 б. (8 оржд.)	1 арт. не с. с. п къ 3 б. (18 ор.)	Отъ 5 арт. с. с. п. 3 б. (12 ор.)	1 хелиогр. от.—1 от.
Обс. артилерия	2 полско гауб. с. с. отд. 2 б. (8 ор.)	Всичко: 8 пѣхотн. др. 2 к. р. (8 карт.) и 3 пол. б. (12 ор.)	1 радиотел. станц. — 1 станц.
15 см. Д/30 батар. 3 б. (10 ор.)	Обсадна 12 см. Д/25 батарея 3 батареи (6 ор.)	*II Група*	Колоезд. 14 колоез.
12 см. Д/28 батар. 4 б. (16 ор.)	Полско гаубично не с. с. отдѣление 3 б. (18 ор.)	полк. Паскалевъ	Всичко: 1/2 еск., 1 мост. полурота, 1 тел. взводъ, 1 хелиогр. отд., 1 радиот. станция и 14 кол.
15 см. Д/12 батар. 2 б. (8 ор.)	3 пионерни взвода 3/4 рота	1-а бр. 3-а Б. див.	*Санитарни учр.*
1 а пионерна рота 1 рота	Всичко: 5 пѣхотни дружини, 1 1/2 к. роти (6 картечници), 3 полски не с. с. батар. (18 ор.), 5 полски гаубични батареи (26 оржд.), 2 обсадни дълги батареи (6 орждия), пионери 3/4 рота.	11 п. Сл. п. {4 др. 1 к. р.	Бр. л. на 2 бр. 8 д.
1 прож. 1 прожек.	*II участ.—лѣва колона.*	24 Черн. п. {4 др. 1 к. р.	Пол. б. „ „ „ „
Колоез. 5 колоезд.	подп. Панайотовъ	Отъ 6 арт. с. с. п. 3 б. (12 ор.)	Бр. л. на 3 бр. 9 д.
Всичко: 6 пѣхотни дружини, 1 картеина рота (4 картечници), 3 полски батареи (18 оржд.), 2 полски гаубични батареи (8 оржд.), 7 обс. дълги батареи (26 ор.), 2 обс. гауб. бат. (8 ор.), 1 пионерна рота, 1 прожекторъ и 5 колоездачи.	53 п. полкъ 3 др. 1/2 к. карт. отдѣл. 1/2 отд. (2 картеч.)	Отъ 6 арт. не с. с. п. 3 б. (18 ор.)	Пол. б. „ „ „ „
II участъкъ	Отъ 1 арт. не с. с. полкъ 1 б. (6 ор.)	Отъ 3 пион. друж. 2 роти	Бр. л. на 3 бр. 4 д.
полк. Кърджиевъ.	Взводъ пион. 1/4 р.	Отъ 4 кон. полкъ 1 еск.	„ „ „ 2 „ 3 „
2 бр. 8 дивизия	Всичко: 3 пѣхотни дружини, 1/2 к. рота (2 карт.), 1 п. не с. с. б. (6 ор.) и 1 взводъ пионери.	Всичко: 8 п. др., 2 к. роти (8 карт.) 6 полски бат. (30 ор.), 1 пион. рота и 1 еск.	„ „ „ 1 „ 3 „
10 п. Р. п. {4 др. 1 к. р.			2 пол. бол. на 3 „
23 п. Ш. п. {4 др. 1 к. р.			2 бр. лаз. на 11 „
2-о отдѣл. 8 артилерийски с. с. полкъ 3 б. (12 ор.)			Руската болница на Кауфманск. община
1-о полско гаубично			Всичко: 7 бр. лазарети и 4 п. болн.
			Администр. учр.
			Бр. пр. тр. 2 б. 8 д.
			„ „ „ 3 „ 9 „
			„ „ „ 2 „ 3 „
			„ „ „ 1 „ 3 „
			„ „ „ 3 „ 4 „
			Див. „ „ на 11 „
			Всичко: 5 бр. пр. трасп. и 1 дивизион. прод. транспортъ.
			1 инжинер. паркъ.
			2 артилер. склада.
			1 ветеринар. лазар.
			2 балонни станции.

с. с. отдѣление 3 б. (12 ор.)
Обс. артилерия
15 см. Д/30 батар. 2 б. (4 ор.)
12 см. Д/30 батар. 3 б. (10 ор.)
12 см. Д/28 батар. 1 б. (4 ор.)
15 см. Д/12 батар. 4 б. (14 ор.)
1-а пионерна рота 1 рота
1 прожекторна рота 1 прож.
Колоезд. р. 5 кол.

Всичко: 8 пѣхотни дружини, 2 картечни роти (8 картечници), 3 полски батареи (12 орд.), 3 полски гаубични батареи (12 орд.), 6 обсадни дълги батареи (18 орждия), 4 обсадни гаубични батареи (14 орд.), 1 пионерна рота, 1 прожекторъ и 5 колоездачи.

III участъкъ

полк. Рибаровъ.

2 бр. 3 Б. дивиз
29 п. Ямб. п. {4 др. 1 к. р.
32 п. полкъ {3 др. 1 к. р.
3-о отдѣление 6 арт. с. с. полкъ 3 батар. (12 ор.)
2-о отдѣление 9 арт. с. с. полкъ 3 бат. (12 ор.)
1¼ пионерна рота 1¼ рота
1 прожектор. рота 1 прож.
Колоезд. р. 5 кол.

Всичко: 7 пѣхотни дружини, 2 картечни роти (7 картечници), 6 полски с. с. бат. (24 ор.), 1¼ пионер. роти, 1 прожекторъ и 5 колоездачи.

Коненъ отрядъ

полк. Мархолевъ.

Отъ Л. Гв. К. п-къ (2 ескад.)
Отъ Тим. к. полкъ (3 ескад.)
Дун. к. п. {2 еск. 1/2 к. от.

Всичко: 7 ескад. и ½ к. отд.

Маневрирующи войски

Отъ 57 п. 1 друж.
Мостова полурота (½ рота)

Всичко: 1 друж. и ½ м. рота.

Къмъ щаба на отдѣла

Отъ 4 к. п. ½ еск.
Колоезд. 5 колоезд.

Всичко: ½ ескад. и 5 колоездачи.

Маневр. войски

полк. Узуновъ.

53 п. полкъ {4 др. 1 к. р.

Всичко: 4 пѣхотни дружини и 1 к. рота (4 картечници).

Къмъ щаба на отдѣла.

Отъ 4 кон. полкъ ½ ескадронъ.

Всичко въ сѣверния отдѣлъ: 25 пѣх. дружини, 6 к. роти (23 карт.), 12 полс. бат. (54 ор.), 5 пол. гаубич. бат. (20 ор.), 13 обсадни дълги бат. (44 ор.), 6 обс. гаубич. бат. (22 ор.), 3¼ пион. роти, 1 прож. отд., (3 прож.), ½ ескад. и 15 колоездача.

Всичко въ южния отдѣлъ: 9 п. друж., 2½ к. роти (10 карт.), 4 полс. (24 ор.), 5 полски гауб. бат. (26 ор.), 2 обс. дълги батар. (6 ор.), 7½ еск., 1 пион. рота, 1 мост. ½ рота и 5 кол.

Всичко въ общия резервъ: 16 пѣхотни дружини, 4 кар. роти (16 картеч.), 9 полски батар. (42 орждия), 1 пионерна рота и 1 ескадронъ.

Всичко: ½ ескад. 1 м. полур., 1 тел. взводъ, 1 хилиогр. отд., 2 радиот. стан., 14 кол., 7 бр. лаз., 4 полски болници, 5 бр. прод. транс., 1 дивиз. пр. транс., 1 инж. паркъ, 2 ар. склада и 2 балонни станции.

Всичко въ сектора: 50 пѣхотни дружини, 12½ картечни роти (49 картечници), 25 полски батареи (20 орждия), 10 полски гаубични 12 см. батареи (46 орждия), 15 обсадни дълги батареи (50 орждия), 6 обсадни гаубични батареи (22 орждия), 9½ ескадрона, 5¼ пионерни роти, 1 мостова рота, 1 телеграфенъ взводъ, 1 прожекторно отдѣление (3 прожектора), 1 хелиографно отдѣление, 2 радиотелеграфни станции, 34 колоѣздача, 7 бригадни лазарета, 4 полски болници, 5 бригадни продоволствени транспорта, 1 дивизионенъ продоволственъ транспортъ, 1 инжинеренъ паркъ, 2 артилерийски склада, 1 ветеринаренъ лазаретъ и 2 балонни станции.

Числения съставъ на войскитѣ въ сектора възлизаше на 1233 офицери и 82998 долни чинове, или всичко — около 84000 человѣка. Отъ които на лице се намираха 71000 человѣка, а именно: 52350 человѣка пѣхота, 13500 чел. артилерия, 2050 чел. инжинерни войски, 1480 конници и 1620 санитарни и административни чинове.

Прѣдъ видъ на това, че цѣлия полуескадронъ отъ 3 коненъ полкъ при щаба на сектора се намираше въ разходъ, а на находящия се въ Хавса ескадронъ отъ 4 коненъ полкъ (подчиненъ на началника на общия резервъ) не прѣдстоеше никаква бойна задача, то този ескадронъ се притегли въ с. Гебилеръ за изпълнение на ординарческа служба и други задачи, които случайно и екстренно биха се появили.

Отъ 10 ч. 20 м. до 10 ч. 45 м. пр. пл. 10·5 см. турска батарея задъ Сапунджиларъ обстрѣля нашата 15 см. д/30 батарея, разположена задъ Бааларъ Сыртж.

Откриване на огъня отъ нашата обсадна артилерия за окончателно пристрѣлване по най-важнитѣ пунктове отъ неприятелското разположение.

Отъ 3 ч. сл. пл. до 6 ч. 30 м. сл. пл. нашата обсадна артилерия откри огънь по най-важнитѣ пунктове отъ неприятелското разположение, при което много батареи се възползуваха отъ случая, за да се пръстрѣлятъ по тѣзи пунктове, по които не е била произведена пръстрѣлка, или пъкъ да се провѣрятъ даннитѣ по пристрѣлянитѣ пунктове, а именно:

Въ първия участъкъ на сѣверния отдѣлъ:

Въ 3 ч. 5 м. сл. пл. 12 см. д/28 батарея на подпоручикъ Станевъ откри огънь, като се пръстрѣля по батареитѣ № № 35 и 37-в и по турскитѣ окопи сѣверно отъ Каялъка.

15 см. д/30 батарея на поручикъ Цонева откри огънь въ 3 ч. 8 м. сл. пл., като се пръстрѣля по Маслака и провѣри даннитѣ за стрѣлба по Айвасъ Баба.

15 см. д/30 батарея на подпоручикъ Скутуновъ откри огънь въ 3 ч. 8 м. сл. пл., като провѣри даннитѣ за стрѣлба по Кестенлика.

15 см. гаубична батарея на поручикъ Атанасовъ откри огънь въ 3 ч. 10 м. сл. пл., като се пръстрѣля по батареитѣ 38-а и 37-б.

Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. откриха огънь послѣдователно двѣтѣ с. с. гаубични батареи на майоръ Касъровъ, като се пристрѣляха по батареитѣ 38 и 39, а по-късно — въ 6 ч. 10 м. сл. пл. — по окопитѣ сѣверно отъ батарея № 39.

Въ 3 ч. 55 м. сл. пл. откри огънь 12 см. д/28 батарея на подпоручикъ Митева, като се пристрѣля по редута Маслакъ, а по-послѣ, като поднови огъня си въ 5 ч. 55 м. сл. пл. се пристрѣля по прѣднитѣ окопи на Маслака.

Въ 4 ч. 15 м. сл. пл откри огънь 15 см. д/30 батарея на капит. Попова, като провѣри даннитѣ за стрѣлбата по Айджи Йолу.

Споредъ направеното разпореждане отъ щаба на сектора, огъня не се води чувствително по-интенсивно отъ прѣдшествующитѣ дни, което се диктуваше отъ плана за атаката на прѣднитѣ позиции въ източния секторъ.

Още съ откриването на нашия огънь, турцитѣ отговориха отъ батареитѣ си № № 34, 36, 37-д, 38, 38-б и 39 по 2-о обсадно отдѣление на подполковникъ Ватева, състоящe се отъ 15 см. д/30 група (3 батареи), 15 см. д/12 гаубична група и отдѣлната 12 см. д/28 батарея. Батареитѣ 38, 38-б, 39 по-късно прѣнесоха огъня си срѣщу 12 см. д/28 група на капитанъ Максимовъ. Особено интенсивно стрѣляше неприятелската батарея № 39. Неприятелския огънь бѣ съвсѣмъ недѣйствителенъ.

Въ 4 ч. 55 м. сл. пл. нашата артилерия въ този участъкъ окончателно прѣкрати стрѣлбата, която бѣше вече прѣкратена и отъ турцитѣ.

Въ 5 ч. 55 м. сл. пл. 12 см. д/28 батарея на подпоручикъ Митева откри огънь по прѣднитѣ окопи на Маслака. Въ 6 ч. 5 м. сл. пл. батарея № 39 даде по него само 3-4 изстрѣла. Въ 6 ч. 10 м. сл. пл. 12 см. с. с. гаубични батареи се пръстрѣляха по турскитѣ окопи сѣверно отъ батарея 39. Тѣзи наши батареи бѣха обстрѣляни отъ батареята 38, която прѣкрати огъня въ 6 ч. 30 м. сл. пл.

Въ втория и третия участъкъ на сѣверния отдѣлъ:

Отъ 11 ч. 20 м. пр. пл. до 12 ч. 5 м. сл. пл. батарея 44 стрѣля по редутъ № 25. Въ 4 ч. сл. чл. 12 см. д/30 батарея на капитана Лепетичъ откри огънь по батарея 39 за провѣрка даннитѣ за стрѣлбата и го прѣкрати въ 4 ч. 10 м. сл пл.

12 см. д/30 батареи на капитанъ Георгиевъ и подпоручикъ Господиновъ откриха огънь въ 5 ч. сл. пл. и се пристрѣляха по форта Куру чешме.

Отъ 5 ч. 20 м. до 6 ч. сл. пл. батарея № 44 обстрѣля нашитѣ 12 см. полски с. с. гаубични батареи, а отъ 5 ч. 30 м. до 6 ч. 30 м. сл. пл. непр. батарея № 40 обстрѣлва съ фугасни гранати нашата 15 см. гаубична група на майоръ Константиновъ.

Въ южния отдѣлъ:

Отъ 3 ч. до 6 ч. сл. пл. всички батареи съ по 5-6 изстрѣла всѣка произведоха пръстрѣлка само по важнитѣ пунктове отъ неприятелскитѣ прѣдни позиции, понеже фортовия поясъ тукъ бѣ вънъ отъ досегаемостьта на нашитѣ гаубици.

Не с. с. гаубично полско отдѣление на майоръ Недѣлчевъ се пристрѣлява по окопитѣ отъ Мезаръ тепе до южнитѣ склонове на височината съ черв. звѣздичка южно отъ Мезаръ тепе; с. с. гаубично полско отдѣление на майоръ Димчевъ — по окопитѣ отъ Мезаръ тепе до колибитѣ (черв. зв.) на Пачаджиларъ, а групата 12 см. д 25 — по окопитѣ на Ески Кумлукъ.

Между това, въ *южния секторъ*, съгласно заповѣдьта по армията, въ 1 часа сл. пл се започна артилерийската подготовка, като се откри адски огънь отъ обсаднитѣ тамъ наши батареи по тѣзи на крѣпостьта и Бекчи Тепе, а отъ гаубичнитѣ и полскитѣ — по окопитѣ и Памукъ Дере. Турцитѣ отговориха слѣдъ малко. Огъня до 2 ч. сл. пл. бѣше доста силенъ и отъ двѣтѣ страни, слѣдъ което до 8 ч. сл. пл. наново се усили и тъй продължава до 8½ ч. сл. пл., когато пакъ отслабна. Пушечна стрѣлба нѣмаше.

Сѫщата усилена стрѣлба се чуваше и въ западниия и сѣверо-западния сектори.

Съ телефонограма № 2867 направи се разпореждане до н-цитѣ на отдѣлитѣ и общия резервъ, щото на всѣка телефонна станция прѣзъ нощьта да дежуратъ по 2-3 души телефонисти, за да се обезпечи бързото прѣдаване на телефонограмитѣ.

За избѣгване на каквито и да било недоразумѣния относително началото на настжплението, отъ щаба на сектора се направи слѣдньото разпореждане.

с. Гебилеръ
1913 г. 11-ий мартъ 8 ч. 50 м. сл. пл.
Кара Юсуфъ
Началнику сѣверния отдѣлъ
Началнику артилерията
Оглу Паша
Началнику южния отдѣлъ
Сазлж Дере
Началнику общия резервъ
Генералъ майоръ Църковски.

По заповѣдь. Понеже въ заповѣдьта № 86 е казано, че атакующитѣ части трѣба да настжпятъ на 12-ий того съ такава смѣтка, че да минатъ Кумъ Дере въ 4 ч. пр. пл., а въ инструкцията — приложение къмъ заповѣдьта № 58 — е казано, че атаката трѣба да се произведе въ 4 ч 30 м. пр. пл. За избѣгване на недоразумѣния, напомня се, че трѣба да се счита за дѣйствително казаното въ заповѣдьта № 86. 2870.

Майоръ Вълковъ.

Въ 11 ч. сл. пл. отъ командующий II-а армия се получи слѣднята телеграма:

Ортакчи
1913 г. 10 ч. 10 м. сл. пл
Гебилеръ
Началнику източния секторъ.

1 а бригада отъ 3 а балканска дивизия, която се намира въ Хавса влиза въ ваше разпореждане. Влѣзте веднага въ свръзка съ нея. 3875.

Командующия II-а армия
Генералъ лейтенантъ Ивановъ.

Съ сжщата бригада, както се вижда отъ горѣизложеното, щаба на сектора бѣше влѣзалъ въ свръзка още на 10-й мартъ, когато бригадата бѣше въ Баба-Ески и й се заповѣда да се съсрѣдоточи въ Хавса.

Възъ основа заповѣдьта по сектора № 86, заповѣдьта № 58 и инструкцията къмъ нея, както и възъ основа на всички други заповѣди и наредби, издавани отъ щаба на сектора прѣдъ видъ атаката на крѣпостьта, началницитѣ на сѣверния и южния отдѣли издаватъ слѣднитѣ заповѣди:

ЗАПОВѢДЬ
по
СѢВЕРНИЯ ОТДѢЛЪ
№ 31.

с. Кара Юсуфъ. 11-й мартъ 1913 г.
Карта[1]) 1:20000 7 ч. сл. пл.

§ 1.

Противникътъ заема Чаталджанската и Булаирската позиции Положението на Одринската крѣпость е извѣстно.

§ 2.

Днесъ, 11-й мартъ, I-а армия ще настжпи енергично и атакува противника, поддържана отъ III-а армия. IV-а армия, заедно съ отряда на генералъ Сарафовъ, ще поддържа дѣйствията срѣщу Чаталджа и Одринъ. На нашата II-а армия се възлага задачата да заеме прѣднитѣ позиции на противника по цѣлия фронтъ на крѣпостьта и го отхвърли задъ фортовата линия.

§ 3.

Войскитѣ отъ нашия секторъ ще завладѣятъ прѣзъ нощьта на 11 срѣщу 12 мартъ прѣдната позиция на изтокъ отъ Софуларъ Буруну до Демиръ Капу включително.

Войскитѣ отъ сектора сж усилени съ двѣ нови бригади: 3-а бригада отъ 4-а дивизия, която днесъ ще се съсрѣдоточи по дѣсния брѣгъ на Сазлж Дере — сѣверно отъ пжтя Гебилеръ—Чифликъ Кюшенъ и 1-а бригада отъ 3-а дивизия, която ще се съсрѣдоточи днесъ въ Хавса.

Южния отдѣлъ отъ сектора ще завладѣе неприятелската прѣдна позиция на участъка отъ Мезаръ Тепе включително до Демиръ Капу. Въ състава на този отдѣлъ се придаватъ двѣтѣ дружини отъ 54 полкъ, входящи въ маневрирующитѣ войски на сѣверния отдѣлъ.

§ 4.

Войскитѣ отъ повѣрения ми отдѣлъ да завладѣятъ неприятелската прѣдна позиция на участъка отъ Софуларъ Буруну включително висотитѣ Маслакъ, Малъ Тепе, Сапунджиларъ, Ески-Кумлукъ, Енксерджи Бекчели, Пачаджиларъ включително, като прѣслѣдватъ противника до долината на Кжналж Дере (Бостанлж Дере или Сервантъ Дере), за което:

[1]) Гл. 1: 50000 — приложение № 6.

А. I участъкъ.

Полковникъ Абрашевъ
56 полкъ — 4 дружини.
54 полкъ — 2 дружини.
4 картечници.
11-й артилер. не с. с. полкъ 3 бат. — 18 орждия.
Обсадната артилил. на сѣверния участъкъ — 42 орждия.
1 пионерна рота.
1 прожекторъ.

Всичко 6 дружини, 4 картечн. 18 полски ор., 42 ор. обс. арт. 1 пион. рота и 1 прожекторъ.

В. II участъкъ.

Полковникъ Кърджиевъ.
2-а п. бригада отъ 8-а дивизия 8 дружини и 8 картечн.
2-о с. с. арт. отдѣл. отъ 6 арт. полкъ — 3 батареи.
Обсадна артилерия източния участъкъ — 44 орждия.
1 пионерна рота.
1 прожекторъ.

Всичко 8 дружини, 8 картечн., 12 полски ор. + 44 ор. обс. арт. 1 пион. рота, 1 прожекторъ.

В. III участъкъ.

Полковникъ Рибаровъ.
2-а бриг. 3-а дивизия — 7 друж.
„ „ „ „ 7 карт.
3-о с. с. отд. 6 арт. п. — 3 бат.
2-о с. с. отд. 9 арт п. — 3 бат.
1¼ рота пионери.
1 прожекторъ

Всичко 7 дружини, 7 картечн.

Да съдѣйствува на атаката на II-й участъкъ, като настжпи съ дѣсния флангъ по р. Провадийска и да насочи 2 дружини за атаката на Софуларъ Буруну прѣзъ с. Хасанъ Ага. Обсадната артилерия да обстрѣлва продолно батареитѣ отъ фортовата линия — отъ Айвасъ Баба до Кестенликъ и на югъ до прѣдѣлната далечина на орждията, а така сжщо да обстрѣлва и идящитѣ поддържки въ сжщата зона. Освѣнъ това, обсадната артилерия съдѣйствува на атаката на прѣднитѣ позиции, находящи се източно отъ казания участъкъ на фортовата линия, ако такова съдѣйствие ѝ се поиска; противодѣйствува на неприятелскитѣ батареи отъ фронта Айвасъ-Баба — Каялъкъ

Да завладѣе неприятелската прѣдна позиция на участъка отъ водопровода сѣверно отъ батарея 58 включително до южно отъ Малъ Тепе на около 500 метра и да прѣслѣдва противника до долината на Кжналж Дере. Главната си атака да насочи на групата Маслакъ. Артилерията, полска и обсадна, при нужда съдѣйствува на атаката на прѣдната позиция и да противодѣйствува на неприятелскитѣ батареи отъ фортовия поясъ въ участъка южно отъ Айвасъ Баба и Топъ-Йолу.

Да завладѣе неприятелската прѣдна позиция на участъка: височината Сапунджиларъ включително до височината Пачаджиларъ и Ески Кумлукъ къмъ Енексерджи Бекчели. Да се поддържа връзка съ съсѣдитѣ.

24 орждия, 1¼ рота пионери,
1 прожекторъ.

Г. Маневриращи войски.

Полковникъ Узуновъ.
53 полкъ, 4 друж., 4 картечн.

Всичко 4 дружини и 4 картеч.

Да се съсрѣдоточи въ долината източно отъ редутитѣ №№ 18 и 19 (на хребета Шарапъ Йолу).

§ 5.

Прѣзъ нощьта, до момента на атаката да се не стрѣля, но споредъ обстановката, ако стрѣлбата нѣйдѣ се наложи, батареитѣ откриватъ вихровъ огънь по даденитѣ обективи, подъ прикритието на който пѣхотата енергично настжпва.

Полскитѣ батареи да бждатъ готови веднага да тръгнатъ и заематъ завладенитѣ пунктове, слѣдъ което да бждатъ послѣдвани отъ гаубичнитѣ с. с. батареи, изключая тѣзи отъ 1-й участъкъ. Съ заемане на прѣднята позиция, обсадната артилерия открива най-силенъ огънь по фортовата линия по всички пунктове, гдѣто се прѣдполага, че се групиратъ неприятелски войски.

§ 6.

Относително свръзката съ артилерията и свръзката съ началницитѣ, оставатъ въ сила досегашнитѣ заповѣди по отдѣла, като се приложи старание отъ всички началници, щото тази служба да не куца. Постоянна свръзка: съобщения—донесения!

§ 7.

Искуствени прѣпятствия, гдѣто ги има, ще се прѣодоляватъ съ ножици и пироксилинови заряди, съгласно приложената наредба.

§ 8.

Началницитѣ на обсадната артилерия въ участъцитѣ да поддържатъ свръзка и съ началника на обсадната артилерия въ сектора.

§ 9.

Атакующитѣ части започватъ настжплението съ такава смѣтка, щото да минатъ Кумъ Дере въ 4 ч. пр. пл. на 12-ий мартъ, отъ гдѣто да атакуватъ въ дрезгаво неприятелската позиция.

§ 10.

Войницитѣ да се облекчатъ, като имъ се раздаде хлѣбъ за около 3 дена и повече патрони.

§ 11.

Азъ ще бжда на наблюдателния пунктъ на Шарапъ Йолу и около 400 метра сѣверно отъ редутъ № 17.

Началникъ на сѣверния отдѣлъ,
Генералъ майоръ Грънчаровъ.
Началникъ щаба, отъ генералния щабъ,
Капитанъ Азмановъ.

Горнята заповѣдь по отдѣла, съ изключението, указано по-долу, е напълно въ духа на заповѣдьта по сектора № 86, заповѣдьта № 58 и приложената къмъ нея инструкция. Важно се явява обстоятелството, че съгласно направенитѣ разпореждания, обсадната артилерия е разпрѣдѣлена вече между участъцитѣ, т. е. това, което се искаше съ заповѣдь № 40 по сектора и която не бѣше отмѣнена, се изпълни едва въ надвечерието на атаката. Обсадната и полската артилерия въ всѣки участъкъ до сега не бѣха подчинени на единъ общъ началникъ на артилерията, а този послѣдния — на н-ка на участъка. Вслѣдствие на това, пѣхотнитѣ началници не бѣха свикнали съ задачата да употрѣбяватъ тази артилерия, понеже не бѣ установена необходимата въ случая свръзка и можеше да се прѣдвиди, че неминуемо ще да куца управлението. Много по-добрѣ щѣше да бѫде, ако въпросната заповѣдь по сектора № 40 бѣше веднага изпълнена, безъ да се отстоява отъ н-ка на обсадната артилерия въ сектора автономността на послѣднята въ единъ районъ, гдѣто въ сѫщность дѣйствуваше цѣла армия. Това, разбира се, бѣ нерационално.

Този въпросъ по обширно бѣ разгледанъ по-горѣ въ описанието на дѣйствията въ подготвителния периодъ.

Съгласно § 4 отъ горнята заповѣдь по отдѣла, на обсадната артилерия отъ 1-ия участъкъ се дава задача да обстрѣля продолно батареитѣ отъ фортовата линия отъ Айвасъ Баба до Кестенликъ и на югъ до прѣдѣлната далечина. Тази задача е дадена на въпросната артилерия при постройката на самитѣ батареи, но повтарянето на задачата тука дава да се разбере, че тя трѣба да дѣйствува по указанитѣ неприятелски батареи, макаръ даже и да не е прѣдизвикана за това отъ неприятелската артилерия, което не може да бѫде рационално, като безполезно. Подобна задача при ненадѣйната атака на прѣднитѣ неприятелски позиции можеше да се оправдае само ако би трѣбало да се нейтрализиратъ извѣстни неприятелски батареи, т. е. ако съдѣйствието и се наложи или съ цѣль за прѣстрѣлка.

Въ силата на тѣзи именно съображения, съ § 4 отъ заповѣдьта по сектора № 86 не се заповѣдва откриването на артилерийски огънь до момента на атаката, даже по фортовата линия, а съ § 3 отъ сѫщата заповѣдь се прѣдписва, щото артилерийския огънь съ настѫпване на тъмнината, да се прѣкрати.

Въ изпълнение на заповѣдьта по сѣверния отдѣлъ *началницитѣ на участъцитѣ* заповѣдватъ:

1-ий участъкъ:

Подполковникъ Буюклиевъ (3 друж., 56 п. 2 бат. 11-ий с. с. п. ½ р. п.).

1) Да настѫпи тази нощь (11-ий срѣщу 12-ий) и се утвърди на лѣвия брѣгъ на р. Провадийска отъ пункта срѣщу долчината, що е з падно отъ Дикили-Ташъ до с. Хасанъ Ага включително; 2) Въ 4 ч. и 30 м. пр. пл. да настѫпи съ лѣвия си флангъ и заеме Софуларъ Буруну; 3) Съ пѣхотен. и артилерийски огънь да прикове неприятелскитѣ части отъ Ташъ Табия изключително до Айвасъ Баба включително по мѣстата имъ; 4) Възможно по-добрѣ да разузнае подстѫпитѣ къмъ теленатa мрѣжа въ означения фронтъ".

Подполковникъ Димитриевъ (5 р. 54 п., 1 бат. 11 не с. с. полкъ, 10 п.).

Отъ прѣднитѣ си стрѣлкови окопи да държи подъ пѣхотния си огънь неприятелскитѣ пѣхотни части, които заематъ височината сѣверно отъ Каялъка, както и тѣзи около Ташъ-Табия. Веднага слѣдъ падането на Ючъ-Тепеларъ да настѫпи и заеме поменатитѣ неприятелски окопи и лѣвия брѣгъ на р. Провадийска срѣщу Ташъ-Табия, като влѣзе въ тѣсна връзка съ лѣвия участъкъ.

Капитанъ Саповъ (1 р. 54 п.) да държи подъ огъня си всич-и неприятелски пѣхотни части отъ Ирибюкъ до с. Хаварасъ включително. Веднага слѣдъ падането на Ючъ-Тепеларъ, като остави единъ силенъ постъ съ два конника въ с. Ени-Кьой за наблюдение и свръзка съ 55 полкъ, да настѫпи по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа и да влѣзе въ състава на дѣсния участъкъ.

Маневриращи войски: а) капитанъ Камбуровъ (2 роти отъ 54 п., 2 карт.) до 3 ч. пр. пл. на 12 того да застане въ врага, който е надъ надписа Б. Дюлюкъ при цифрата 140; б) *капитанъ Илариновъ* (1 др. 56 п. и 2 карт.) до 3 ч. пр. пл. на 12 того да застане до землянкитѣ въ долчината на 400 м. южно отъ с. Софуларъ.

Началника на артилерията въ този участъкъ — подполков. Славчевъ разпорежда: 12 с/м. д/28 група да бѫде готова за дѣйствие съ двѣ батареи по интервала Айвасъ Баба — Айджи Йолу — батареи 42 и 43, а съ едната батарея — по окопитѣ на Софуларъ Буруну; 12 с/м. с. с. гауб. отдѣление — съ една батарея — по неприятелската № 39, а съ другата — по № 38; 15с/м. д/30 група — съ едната — по интервала Айвасъ Баба — батарея 41, съ другата — по интервала Айджи Йолу — Кестенликъ (батареитѣ 44 и 45-а), а съ третята по интервала Кестенликъ — Куру Чешме (батарея № 46), 15с/м. гаубична група — въ наблюдателно положение — по Айвасъ Баба; отдѣлната 12с/м. д/30 батарея — въ наблюдателно положение — по Каялъка.

2-ий участъкъ:

Полковникъ Пашиновъ: (*4 др. 23 п., 4 карт. ½ р. п.*:) — да завладѣе неприятелската прѣдна позиция на участъка отъ водопровода сѣверно отъ батарея 58 до батарея 60 включително, като насочи главния ударъ срѣщу Маслака.

Полковникъ Янковъ (3 др./10 п., 4 карт., ½ р. п.) да завладѣе неприятелската позиция отъ батарея № 70 изключително до на 500 м. южно отъ Малъ-Тепе.

Подполковникъ Вълчановъ (2-о с. с. отдѣл. отъ 8 арт. п.—3 бат.—обсадната артилерия отъ участъка—всичко 42

орждия) да съдѣйствува на атаката на прѣдната позиция и да противодѣйствува на неприятелскитѣ батареи отъ фортовия поясъ.

Маневрирующитѣ войски (отъ 10 род. полкъ 1 др.) да се съсрѣдоточатъ задъ редутъ № 24.

Началника на артилерията въ участъка подполковн. Вълчановъ разпорежда: 15 с/м. гаубични батареи да се приготвятъ за стрѣлба по батареитѣ 40, 41 и 42; дългитѣ батареи — по батареитѣ 44, 46, 49, 50, 55 и 56; 12с/м. с. с. гаубично отдѣление — по батереята 44'а, а щомъ се даде заповѣдь за движение напрѣдъ, то по ешелонно да настжпи и заеме позиция по дѣсния брѣгъ на Кумъ дере.

3-ий участъкъ:

Полковникъ Златевъ (3 др. 32 полкъ, 2-о с. с отд. отъ 9-й артил. полкъ — 3 бат., $^1/_2$ п. р.) да атакува и овладѣе Сапунджиларъ, като прѣслѣдва противника съ огънь до долината на Бостанлж Дере, гдѣто *да се затвърди и даде възможность на артилерията си да прѣмине на втора артил. позиция.*

Полковникъ Златаревъ (*3д р. 29 полкъ, 3 карт. 3-о с. с. отд. отъ 6 арт. полкъ — 3 бат. $^1/_2$ рота пион.*) — да атакува и овладѣе Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ, да прѣслѣдва съ огънь противника и се затвърди по висотитѣ западно на 800 крачки — по бойнитѣ гребени, отъ кждѣто да обстрѣлва противника по долината на Серванъ Дере и *да даде възможность на артилерията да прѣмине на втора артил. позиция.*

Капитанъ Илиевъ (1 др. отъ 29 полкъ) да настжпи сутриньта задъ лѣвия флангъ на полковникъ Златаревъ и се установи въ лично указаната му долчина, а слѣдъ като ямболци прѣминатъ Ески Кумлукъ, да застане при висотата на Ески Кумлукъ. Да наблюдава и сдъѣйствува на ямболци, въ случай че противника угрозява лѣвия имъ флангъ".

Отъ горѣказаното се вижда, че началника на 3 участъкъ като че ли иска да води главната атака на Ески Кумлукъ, а не на Сапунджиларъ въ разрѣзъ на инструкцията за атаката на прѣднитѣ позиции и на устнитѣ указания на н-ка на отдѣла. Атаката на Сапунджиларъ съ по-голѣми сили можеше да доведе до отрѣзването на противника южно отъ Ески Кумлукъ. Освѣнъ това напълно справедлива е забѣлѣжката въ реляцията на сѣверния отдѣлъ, че горното насочване на частитѣ отъ 3-й участъкъ на югъ имаше за слѣдствие образуването на една значителна междина между фланговетѣ на 2 и 3 участъци, макаръ че при дѣйствията на такива голѣми части подобни междини не могатъ да бждатъ тъй опасни, както много началници погрѣшно прѣдполагаха и които се стрѣмяха къмъ една непрѣкжснатость на бойния редъ, което не бѣше тъй рационално при сегашното оржжие.

Началника на южния отдѣлъ издава слѣднята

ЗАПОВѢДЬ
по
ЮЖНИЯ ОТДѢЛЪ
№ 87.

Щабъ с. Оглу Паша. 11-й мартъ 1913 г.
Карта[1]) 1 : 20000 11 ч. пр. пл.

§ 1.

Противника заема прѣднитѣ си позиции на фронта Мезаръ-Тепе—Демиръ Капу—р. Марица съ около три табура. Близкитѣ му резерви сж около линията на фортоветѣ.

§ 2.

Нашитѣ войски отъ сѣверния отдѣлъ и останалитѣ войски атакуватъ противника едноврѣменно съ насъ отъ всички страни.

Непосрѣдствено на сѣверъ отъ насъ дѣйствува 29 полкъ, а по дѣсния брѣгъ на р. Марица — 8-а дивизия.

§ 3.

Войскитѣ на южния отдѣлъ да атакуватъ противника на фронта Мезаръ-Тепе—Демиръ-Капу—р. Марица, за което:

А. Дѣсна колона.

Полковникъ Клисуровъ.
Отъ 57 полкъ—3 др. и 4 карт.
„ 54 полкъ—2 друж.
„ конния отрядъ 2 картечници.
„ 1 не с. с. арт. п. 18 орждия.
2 о гаубично с. с. отд. 8 гаубици
„ „ не с. с. отд. 18 „
Отъ пионерната рота 3 взвода.
Всичко 5 дружини, 6 картечн., 18 п. орждия, 26 гаубици и 3 взвода пионери.

Да настжпи на 12 мартъ пр. пл. съ такава смѣтка, щото да мине Кумъ-Дере въ 4 ч. пр. пл. и атакува участъка мъжду червенитѣ звѣздички сѣверно и южно отъ Мезаръ Тепе, слѣдъ което да прѣслѣдва противника до долината на Халваджи Дере. Полската и гаубична артилерия отъ колоната днесъ отъ 1 ч. сл. пладне да обстрѣлва Мезаръ-Тепе, Демиръ Капу и окопитѣ прѣдъ тѣхъ, което обстрѣлване прѣкрати съ настжпването на тъмнината. Държи връзка въ дѣсно съ 29 ямболски полкъ и въ лѣво съ 58 полкъ.

Да остави по единъ взводъ въ укрѣпленията №№ 12, 1, 10 9 и 8 (прѣимуществено слаби и неджгави) да атакува участъка: висотата съ червена звѣздичка (сѣверно отъ Демиръ Капу) до шосето включително. Полската артилерия да дѣйствува както е казано за артилерията въ дѣс-

Б. Лѣва колона.

Подполковникъ Панайотовъ.
Отъ 58 полкъ — 3 дружини.
„ Конния отрядъ 2 картечн.
„ 1 арт. не с. с. п. 6 орждия.
„ пионерната рота 1 взводъ.
Всичко 3 дружини, 2 картечн., 6 орждия и 1 взводъ пионери.

[1]) Гл. 1: 50000 — приложение № 6

ната колона. Държи връзка въ дѣсно съ дѣсната колона, въ лѣво съ конния отрядъ.

В. Коненъ отрядъ.

Полковникъ Мархолевъ.
Отъ Лейбъ гвард. к. п. 2 ескадр.
„ Тимошкия кон. п. 3 ескадр.
„ Дунавския кон. п. 2 ескадр.
2 картечници.

Всичко 7 ескадрона и 2 картечн.

Да атакува участъка южно отъ шосето, като държи най-тѣсна връзка съ 58 пѣх. полкъ за обхващане противника на Демиръ Капу. Държи връзка въ лѣво съ 8-а дивизия.

Г. Маневрени войски.

Отъ 57 полкъ 1 дружина.
Мостова полурота ½ рота.

Всичко 1 дружина и 1 мостова полурота.

Да се съсрѣдоточатъ на дѣсния брѣгъ на р. Сазлж Дере, югоизточно отъ Скендеркьой.

§ 4.

Батареитѣ на капитанъ Хумбаджиевъ (6 орждия 12 с/м. д/25) да останатъ на мѣстата си и откриятъ най-силенъ огънь по фортовата линия на фронта Кавказъ Табия—Топъ Йолу, щомъ като нашитѣ войски заематъ окопитѣ на противника. До момента на атаката тѣ не стрѣлятъ.

§ 5.

За охрана на дѣсния флангъ да се разпореди началника на дѣсната колона, за лѣвия—началника на конния отрядъ.

§ 6

Прѣдни прѣвързочни пунктове да се открият:
За дѣсната колона— Скендеркьой.
За лѣвата колона с. Сазлж Дере.
За конния отрядъ — чиф. Тая Кадънъ.

Главенъ прѣвързоченъ пунктъ да се открие съ срѣдствата на 2-о отдѣление на 11-и дивизионенъ лазаретъ въ дола на 1 км. източно отъ кота 58.9 (около радиотелеграфната станция).

Болници за южния отдѣлъ сж открити: за дѣсната колона въ с. Оглу Паша (Мохаджирското село), за лѣвата колона и конния отрядъ — въ с. Хавса.

§ 7.

Първитѣ ешелони отъ парковитѣ взводове да застанатъ:
За дѣсната и лѣвата колони кота 58.9.
За конния отрядъ — чиф. Тая Кадънъ.
Вторитѣ ешелони отъ взводоветѣ да застанатъ:
За дѣсната колона — с. Оглу Паша.
За лѣвата колона — с. Абаларъ.
За конния отрядъ — с Каракасумъ (на лѣвия брѣгъ на р. Сазлж Дере).

§ 8.

Домакинскитѣ обози, подъ началството на командиритѣ на нестроевитѣ роти на 57 и 58 полкове и нестроевия взводъ на гвардейския коненъ полкъ, да се съсрѣдоточатъ:
На дѣсната колона — с. Оглу Паша.
На лѣвата колона — с Абаларъ
На конния отрядъ — с. Каракасумъ (на лѣвия брѣгъ на р. Сазлж Дере)

§ 9.

Азъ ще се намирамъ на кота 58.9.
Прилага се: „Инструкция за прѣдстоящитѣ дѣйствия".

Началникъ на южния отдѣлъ, полковникъ Дѣловъ.
Началникъ щаба, отъ генералния щабъ,
Капитанъ Стефановъ.

Тази заповѣдь е съставена напълно въ духа на заповѣдьта по сектора № 86.

Центъра на тяжестьта въ дѣйствието на отдѣла е прѣнесенъ въ дѣсната колона, съ цѣль да се достигне по-голѣма сила тамъ, гдѣто ще се нанася рѣшителния ударъ (Сапунджиларъ—Ески-Кумлукъ) отъ войскитѣ на сѣверния отдѣлъ, а така сжщо за по-лесно осжществяване на идеята — съ бързи и рѣшителни дѣйствия къмъ Мезаръ Тепе да се отрѣжатъ частитѣ на противника, които заематъ издадената на изтокъ позиция Демиръ Капу.

Очакванията, обаче, не се оправдаха. Както ще се види подолу при описанието на дѣйствията, дѣсната колона закжснява и Демиръ Капу пада много по-рано отъ Мезаръ Тепе.

Изпълнение на атаката.

(12-ий Мартъ.)

Хода на дѣйствията споредъ получаванитѣ донесения и даванитѣ разпореждания.

Всичко бѣше обмислено, всичко бѣже наредено, всичко бѣше на кракъ и увѣрено въ успѣха. Даже тѣзи, които не вѣрваха, станаха вѣрующи.

Настжпи нощьта на 11-й срѣщу 12-й мартъ, артилерията въ сектора прѣкрати огъня си, но всичко живѣеше, всичко бдѣше и чакаше уречения часъ, за да се хвърли и смаже врага, който не знаеше че сждбата му е вече рѣшена и че непрѣвземаемата крѣпость ще бжде слѣдъ 2—3 дена най-много въ наши ржцѣ. Това трѣбваше да стане тъй скоро още и по съображения, че артилерията не разполагаше срѣдньо съ повече отъ тридневенъ запасъ, а нѣмаше отъ кждѣ да се вземе повече.

Най-сетнѣ дойде уречения часъ — 4 ч. пр. пл., когато войскитѣ трѣбаше да минатъ Кумъ Дере. До този часъ, обаче, не бѣше донесено нищо касателно направеното въ отдѣлитѣ и дали на всѣкждѣ се е успѣло съ отдаването на разпорежданията и прѣдварителнитѣ дѣйствия. Затова въ 4 ч. 5. м. пр. пл. бѣха запитани началницитѣ на отдѣлитѣ по телефона за положението. Началника на сѣверния отдѣлъ доложи, а по-късно (5 ч. 7. м. пр. пл.), донесе съ телефонограма № 1„ че въ 4 ч. пр. пл. частитѣ отъ 2-и и 3-и участъци сж се спустнали въ Кумъ Дере и започнали да настжпватъ къмъ неприятелскитѣ окопи; противникътъ още не билъ забѣлѣзалъ нашето настжпване. Началника на южния отдѣлъ доложи, че двѣтѣ колони на отдѣла сж тръгнали въ 3 ч. 45 м. пр. пл. По кжсно (4 ч. 40 м. пр. пл) сжщия донесе устно по телефона, че въ 4 ч. 30 м. пр. пл. лѣвата колона на отдѣла стигнала до телената мрѣжа на Демиръ Капу; противника открилъ пушеченъ и артилерийски огънь отъ къмъ Хадъмаа; дѣсната колона е достигнала безъ да стрѣля 1 км. западно отъ Кумъ Дере; по нея билъ открить пушеченъ, картеченъ и артилерийски огънь откъмъ Мезаръ Тепе. Нашата артилерия поддържа своитѣ съ огъня си по неприятелскитѣ батареи и тила на позицията.

Веднага горнитѣ донесения бѣха прѣдадени въ Щаба на II-а Армия въ Ортакчи.

Началника на Сѣверния отдѣлъ по-късно донесе:

Съ телефонограмата № 2 (5 ч. 3 м. пр. пл.), че противникътъ открилъ пушеченъ огънь по фронта на 2-ий и 3-ий участъци на отдѣла.

Съ телефонограма № 3 (4 ч. пр. пл.), че въ 4 ч. 30 м. пр. пл. дружинитѣ отъ 1-ий участъкъ се спустнали въ Провадийската рѣка; дружинитѣ, насочени прѣзъ Хасанъ—Ага за Софуларъ Буруну сж заели селото и имъ е заповѣдано веднага да напрѣднатъ; въ 3-ий участъкъ прѣднитѣ дружини сж достигнали на половината на склона до неприятелскитѣ окопи, гдѣто сж се спрѣли и открили огънь. Заповѣдано да се продължи настжплението.

Съ телефонограма № 4 (5 ч. пр. пл.), че войскитѣ отъ 2-ий участъкъ сж достигнали окопитѣ при кжщичката и продължаватъ да настжпватъ безъ да стрѣлятъ.

Командира на 2-а бригада 8-а дивизия донася въ 5 ч. 38 м. пр. пл., че 23-ий Шипчански полкъ е разрушилъ телената мрѣжа прѣдъ Маслака и напрѣдва къмъ него.

Началника на Сѣверния отдѣлъ донесе съ телефонограма № 5 (5 ч. 50 м. пр. пл.), че въ 5 ч. 20 м. пр. пл. се е получило донесение отъ 2-ий участъкъ, какво Малъ Тепе е било заето отъ 10 пѣх. Родопски полкъ; а полската артилерия е тръгнала да заеме заетата позиция; войскитѣ отъ 3-ий участъкъ сж заели нѣкои турски окопи съ лѣвия си флангъ; телефоннитѣ жици били скжсани.

Отъ Началницитѣ на отдѣлитѣ бѣше донесено устно по телефона и прѣдадено въ Щаба на Армията, че въ 5 ч. 20 м. пр. пл. Демиръ Капу, Мезаръ Тепе, Ески Кумлукъ и нѣкои окопи отъ Сапунджиларъ сж заети отъ нашитѣ войски, а телената мрѣжа прѣдъ Маслака разрѣзана и прѣминатa отъ сжщитѣ. Въ 5 ч. 50 м. пр. пл. е билъ заетъ и Сапунджиларъ.

Въ 7 ч. пр. пл. началника на южния отдѣлъ донесе, че Мезаръ Тепе и Демиръ Капу сж окончателно заети, като отъ Мезаръ Тепе турцитѣ сж били изхвърлени съ ножъ. Двѣ батареи отъ 1-ий артил. пе с. с. полкъ сж били вече на Демиръ Капу, а другитѣ двѣ — на пжть за Мезаръ Тепе. На полскитѣ гаубични отдѣления е дадена категорична заповѣдь да вървятъ напрѣдъ веднага, щомъ Мезаръ Тепе и Демиръ Капу се заеме отъ нашата пѣхота. Щаба на отдѣла се е установилъ на наблюдателния пунктъ южно отъ редутъ № 12.

По късно, съ телефонограма № 1703 (9 ч. 38 м. пр. пл.) началника на южния отдѣлъ донесе, че дружинитѣ отъ 57-ий и 58-ий полкове достигнали непосрѣдственно на изтокъ отъ Хелваджи Дере и се окопаватъ; заповѣдано на полската и гаубичната батареи да излѣзатъ напрѣдъ, на което мѣглата благоприятствуваше.

Отъ полученитѣ въ Щаба на сектора донесения *до 6 ч. пр. пл. се вижда, че цѣлата неприятелска прѣдна позиция, съ изключение на Маслака, е била заета отъ нашитѣ войски.* 23-ий полкъ е прѣминалъ мрѣжата прѣдъ Маслака, но оставаше неизвѣстно дали е заетъ или не. Трѣбаше да се прѣдположи най-лошото, че тукъ нашитѣ войски срѣщатъ голѣмо съпротивление и че една контъръ атака въ такъвъ случай отъ страна на турцитѣ, именно въ това мѣсто, би имала най голѣмъ успѣхъ, би нарушила хармонията въ дѣйствията и би измѣнила плана на понататъшнитѣ дѣйствия. Освѣнъ това, прѣдъ видъ замисленатa атака на фортовия поясъ, трѣбаше да се съсрѣдоточатъ повече войски срѣщу участъка Айвасъ Баба—Кестенликъ. Имаше нужда да се отдѣли часть отъ общия резервъ — именно 3-а бригада 4-а дивизия, която бѣше около Чиф. Кюшенъ за усилване частния резервъ на Сѣверния отдѣлъ. Отъ друга страна, 1-а бригада 3-а Балканска дивизия, която влизаше въ състава на общия резервъ на сектора, бѣше още твърдѣ далечъ въ с. Хавса, а имаше нужда за всѣки случай, да се усили частния резервъ на Южния отдѣлъ, макаръ съ една по-малка часть.

Прѣдъ видъ на горньото, взе се рѣшение: съ 6 дружини и артилер. отдѣление отъ 3-а бригада 4-а дивизия да се усили частния резервъ на сѣверния отдѣлъ, съ двѣ дружини отъ сжщата бригада — частния резервъ на Южния отдѣлъ, а 1-а бригада 3-а Балканска дивизия да се притегли първоначално къмъ кота 58.9 сѣверно отъ шосето Хавса—Одринъ и остане въ общъ резервъ. За тази цѣль се направиха слѣднитѣ разпореждания:

Съ телефонограма № 2872 (6 ч. 20 м. пр. пл.) се заповѣда на Командира на 3-а бригада 4-а дивизия (копие—началницитѣ на отдѣлитѣ), да изпрати 2 дружини въ разпореждането на Началника на Южния отдѣлъ при кота 58.9, а останалитѣ войски да съсрѣдо-

точи при Мусубейли и съдѣйствува на войскитѣ отъ Сѣверния отдѣлъ. Движението да се извърши съ усиленъ маршъ.

Съ телеграма № 2873 (6 ч. 45 м. пр. пл.) се заповѣда на Командира на 1-а бригада 3-а Балканска дивизия въ Хавса незабавно да тръгне и съсрѣдоточи бригадата си задъ кота 58.9 сѣверно отъ шосето Хавса—Одринъ и веднага влѣзе въ свръзка съ Щаба на сектора въ Гебилеръ, като се свърже и съ телефонъ съ станцията въ Оглу паша.

Къмъ 8 ч. 50 м. пр. пл., на основание донесенията отъ началницитѣ на отдѣлитѣ, положението окончателно се изясни въ смисъль, че прѣднитѣ наши части сж достигнали линията Кжналж Дере—Бостанлж Дере—Серванъ Дере—Хелваджи Дере, което се и донесе въ Щаба на Армията съ телеграма № 2876.

Дѣйствителния ходъ на атаката.

А. Дѣйствията на Сѣверния отдѣлъ.

Първи участъкъ. Полковникъ Буюклиевъ достига безпрѣпятствено лѣвия брѣгъ на р. Провадийска и насочва въ 4 ч. 30 м. пр пл. двѣ дружини (4-а и 3 а отъ 56 полкъ) прѣзъ с. Хасанъ Ага къмъ Софуларъ Буруну.

Ротитѣ отъ бойната часть (2 а дружина) на 54-ий пѣх. полкъ поддържатъ настжплението на 56-ий полкъ, като откриватъ огънь по неприятелскитѣ пѣхотни окопи. 1-а дружина отъ 54 полкъ е въ подръжка.

Сжщия моментъ неприятелската батарея № 38 открива огънь срѣщу нашата 15 см. д/30 група; по тази батарея откриватъ едноврѣменно огънь нашитѣ двѣ 12 см. с. с. гаубични батареи. Въ 4 ч 45 м. пр. пл. по нашата 12 см. д/28 група открива огънь неприятелската батарея № 3[с], срѣщу която прѣнесе тутакси огъня едната отъ нашитѣ гаубични батареи, стрѣляща до тогава по неприятелската батарея № 38.

Въ 4 ч. 36 м. пр. пл. неприятелската батарея 44 открива огънь по разположението на нашитѣ войски на втория участъкъ отъ сѣв. отдѣлъ, но по нея веднага открива анфиладенъ огънь една наша 15 см. д/30 батарея. Слѣдъ това до 5 ч. 20 м. пр. пл. послѣдователно откриватъ огънь всичкитѣ неприятелски батареи отъ източния секторъ, за което нашитѣ три 15 см. д/30 и три 12 см. батареи веднага започватъ да анфилиратъ участъка Айвасъ баба—Куру-Чешме.

Въ 5 часа пр. пл подполковникъ Вълчановъ донася, че 23-й пѣхотенъ шипченски полкъ е заелъ прѣднята неприятелска позиция прѣдъ кжщичката, рѣже телената мрѣжа, напрѣдва къмъ Маслака и хвърля ржчни бомби.

За да се попрѣчи приближаването на неприятелскитѣ резерви къмъ прѣднитѣ позиции, които резерви споредъ по-раншнитѣ донесения сж се разполагали въ долинитѣ Каналж и Бостанлж дере, или пъкъ прѣзъ които непрѣменно тѣ трѣбваше да минатъ, а така сжщо,

за да се поразятъ отстжпващитѣ отъ прѣднитѣ позиции турски войски, веднага слѣдъ получване горното донесение, началника на артилерията полковникъ Загорски заповѣдва на началника на артилерията въ първия участъкъ на сѣв. отдѣлъ да прѣнесе анфиладния огънь на поменатитѣ 6 дълги батареи по долинитѣ Кжналж Дере и Бостанлж Дере и гребена Суфуларъ Буруну. Изпълнението на тази заповѣдь се почва въ 5 ч. 10 м. пр. пл. и продължава до 5 ч. 40 м. пр. пл., слѣдъ което огъня отново се прѣнася по фортовата линия, като една 12 см. д/28 батарея остава въ наблюдателно положение.

Въ 5 ч. 40 м. пр. пл. началника на артилерията въ първия участъкъ на сѣв. отдѣлъ получава съобщение отъ щаба на участъка, че нашата пѣхота ще настжпи за завладяване Суфуларъ Буруну, за което да бжде поддържана отъ артилерията. Веднага 12 см. д/28 батарея, която до този моментъ е била въ наблюдателно положение по Суфуларъ Буруну, открива силенъ огънь и въ 5 ч. 58 м. пр. пл., по заповѣдь на н-ка на артилерията, го прѣнася по моста на Кжналж дере, щомъ нашата пѣхота достига на около 60—70 метра източно отъ казания гребенъ, който скоро се заема отъ пѣхотата слѣдъ кратка прѣстрѣлка съ противника.

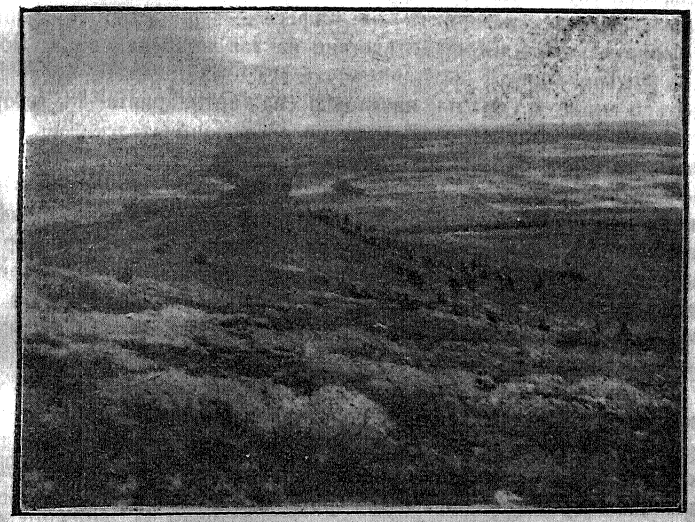

Софуларъ Буруну.

Въ 6 ч. пр. пл. батарея № 38-а открива силенъ огънь по нашата пѣхота въ Провадийската рѣка. Веднага по тази батарея съсрѣдоточаватъ огъня нашитѣ: една 12 см. с. с. гаубична, една 15 см. гаубична и отдѣлната 12 см. д/28 батареи и въ продължение на 10 минути я накарватъ да замлъкне и повече до падането на крѣпостьта да не се обади. Слѣдъ това, 12 см. с. с. гаубична батарея се връща къмъ старата цѣль (батарея № 38); отдѣлната 12 см. д/28

батарея — въ наблюдателно положение по Каялжка, а 15 см. гаубична батарея на поручикъ Атанасовъ насочва огъня си по форта Айвасъ Баба, по който още отъ 6 часа пр. пл. стрѣляше 15 см. гаубична батарея на поручикъ Фикова, но на която къмъ туй врѣме три орждия, вслѣдствие повредитѣ на спирачитѣ и изтичане на глицерина, сж били вече излѣзли изъ строя.

Въ 6 часа 10 м. пр. пл. се забѣлѣзва движението на турскитѣ войски въ новото укрѣпление югоисточно отъ батареята 40-а, а въ самата батарея изглежда, че защитницитѣ сж насочили силенъ огънь по нашитѣ войски на Кушъ тепе и Софуларъ Буруну; за това н-ка на артилерията полковникъ Загорски заповѣдва началнику артилерията въ първия участъкъ на сѣверния отдѣлъ да обстрѣля разположилия се тукъ неприятель. Тутакси двѣ 12 см. д|28 батареи, стрѣлящи по Кжналж дере прѣнасятъ огъня си по батареята № 40, а третя една — по новото укрѣпление. Тази задача батареитѣ, корегирани отъ страничния наблюдатель капитанъ Ганчевъ изпълватъ блѣскаво, понеже на слѣдния день слѣдъ падането на крѣпостьта се видѣ, че 60—70 человѣка отъ защитницитѣ на новото укрѣпление сж били избити, а у батареята 40-а се намѣриха 8 турски трупа.

Въ 6 часа и 30 м. пр. пл. една неприятелска граната попадна въ една отъ гаубицитѣ на поручикъ Атанасова, ранява 5 и убива 3 наши войника; станинитѣ на лафета — прибити отъ гранатнитѣ парчета, и орждието, вслѣдствие на тая повреда, не е могло вече да стрѣля.

Въ 6 ч. 15 м. пр. пл. началника на артилерията въ втория участъкъ на сѣв. отдѣлъ донася, че силенъ неприятелски огънь е насоченъ по Малъ тепе и по Маслака и че началника на 2-й бригаденъ участъкъ моли да се насочи силенъ огънь по крѣпостната артилерия (повечето отъ първия участъкъ) въ интервала Айвасъ баба—Кестенликъ. Понеже 6-тѣхъ дълги батареи къмъ туй врѣме анфилираха Айвасъ Баба—Куру-чешме, началника на артилерията полковникъ Загорски заповѣдва на началника на артилерията въ първия участъкъ на сѣв. отдѣлъ подполковникъ Славчевъ, анфиладнитѣ му батареи да усилятъ огъня си по този участъкъ.

Къмъ 7 часа пр. пл. огъня на неприятелскитѣ батареи въ участъка Айвасъ баба—Кестенликъ почва да намалява.

Дѣсния флангъ и тила на 1-ий участъкъ отъ сѣверния отдѣлъ се охранява отъ 7-а рота на 54-и полкъ, разположена въ отбранителна застава при Ени-Кьой и 3-а рота отъ сжщия полкъ, находяща се при с. Ениси Кьой.

Дружинитѣ отъ 54-й полкъ, до падането на прѣднитѣ позиции въ източния секторъ и Ючъ Тепелеръ въ сѣверозападния секторъ, оставатъ въ това положение, което заемаха до атаката (гл. приложение № 7), но слѣдъ това — къмъ 7 ч. пр. пл. тѣ настжпватъ съ цѣль да минатъ Провадийската рѣка и заематъ лѣвия й брѣгъ. Напрѣдването става много бавно по причина на силния неприятелски артил. огънь, понеже по-голѣмата часть отъ обсадната артилерия е ангажирана противъ участъка Айвасъ Баба—Айджи-Йолу. Батареитѣ

отъ фронта Ташъ Табия—Инжерлика обстрѣлватъ ротитѣ почти безнаказано, които биватъ принудени да се оттеглятъ въ окопитѣ си.

Въ 2-ий участъкъ. 23-ий полкъ настжпва въ 4 ч. пр. пл. съ 3 дружини (1-а, 3-а и 4-а) въ бойната часть и една (2-а) — въ полкова подръжка, достига незабѣлѣзано на около 300 крачки отъ неприятелскитѣ окопи и макаръ да е срѣщнатъ съ огънь около 4 ч. 40 м. пр. пл продължава настжплението безспирно. Телената мрѣжа се указва слаба, ниска, на мѣста развалена и дружинитѣ въ 12—25 секунди я просто прѣгазватъ или си правятъ проходи, кой съ каквото може, и нахлътватъ въ окопитѣ. Работнитѣ команди по 3 отдѣления сж придадени къмъ 1-а и 4-а дружина и 2 отдѣл. къмъ 3 др. Всѣко отдѣление има по 1 миньоръ, 3 бомбоносци и 12 телорѣзачи. Въ 25 сек. успѣватъ да отворятъ около 8 прохода (6 м. широки) въ телената мрѣжа заедно съ пѣхотата. Рѣзането и разчистването на мрѣжата се прикрива отъ стрѣлбата на веригитѣ и отъ хвърлянитѣ съ ржка и отъ моргиркитѣ бомбички. Противника обхванатъ отъ страхъ трепва и се обръща въ паническо бѣгство чакъ до фортоветѣ, прѣслѣдванъ отъ шипчанци съ огънь. Къмъ 5 ч. 30 м. пр. пл. 2-а рота отъ 1-а дружина заедно съ работната команда прѣслѣдва противника до Кушъ Тепе.

Въ сжщото врѣме и *10-ий полкъ* настжпва срѣщу дадения му обективъ съ 2 дружини (4-а и 2-а др.) въ 1-а линия и една — въ полкова подръжка. Работната команда отъ 40 пионери и 80 пѣхотинци е разпрѣдѣлена между дружинитѣ отъ 1 а линия. Първоначално командитѣ се движатъ съ дружиннитѣ подръжки, но съ приближаването до противника, тѣ достигатъ веригитѣ, които настжпватъ тихо и безспирно въ разсиланъ строй. Турцитѣ откриватъ огънь, когато веригитѣ прѣминаватъ кжщичката срѣщу Малъ Тепе и частитѣ навлизатъ въ долината прѣдъ нея. Дѣснофланговата 4-а дружина отъ полкъ, която настжпва сѣверно отъ Малъ Тепе, е спрѣна врѣменно отъ 3 неприятелски фугаса, които произвеждатъ повече мораленъ ефектъ и спиратъ за извѣстно врѣме настжплението, но подпържана отъ полковата подръжка (3-а дружина), родопци продължаватъ бързо настжплението и прогонватъ противника отъ окопитѣ. По силно съпротивление отъ огъня на противника срѣща лѣвофланговата 2-а дружина, която на около 50 крачки отъ телената мрѣжа залѣга и открива огънь, като въ сжщо врѣме работническата команда подготвя проходи. Въ обхватъ на противника, дѣйствующъ срѣщу тази дружина, се насочватъ части отъ 3-а дружина (полковата подръжка). Завързва се кратъкъ бой съ ножъ и противника е прогоненъ. 2-а дружина прѣслѣдва послѣдния къмъ Кжналж Дере, но е повикана назадъ при Малъ Тепе, за да се устрои. Това движение назадъ е могло да се извърши безнаказано само благодарение на мъглата.

Въ 3-й участъкъ. Подполковникъ Златевъ (*32 полкъ*) насочва по една дружина на височитѣ Сапунджиларъ, сѣверно и южно отъ пжтя Мусубейли — Одринъ и една дружина въ полкова подръжка. Още съ минаването на Кумъ Дере дружинитѣ биватъ забѣ-

лѣзани отъ турцитѣ и по тѣхъ е открить убийственъ огънь. Бригадния командиръ заповѣдва на артилерията (отдѣлението на майоръ Сарайдаровъ) да открие огънь и продължи атаката Дружинитѣ настѫпватъ безспирно и усилени съ полковата подръжка, около 6 ч. пр. пл., атакуватъ и заематъ висотитѣ, като прѣслѣдватъ отстѫпающия противникъ съ огънь. Въ двора на затворения окопъ на висотата южно отъ Сапунджиларъ се завързва упоритъ бой съ ножъ. При тази атака 32-ий полкъ понася сериозни загуби -- около 40% отъ състава си (около 800 человѣка). Тѣзи загуби се дължатъ отчасти на закъснѣването на атаката, произведена отъ полка.

Полковникъ Златаревъ (*29-ий полкъ*) насочва по една дружина на Ески Кумлукъ и Пачаджиларъ и една дружина въ полкова подръжка задъ лѣвия флангъ. Полкътъ заема даденитѣ му обекти сравнително безнаказано, защото движението остава незабѣлѣзано за противника до близко разстояние отъ окопитѣ му. Частитѣ прѣслѣдватъ противника съ огънь и се спиратъ на брѣговетѣ Хелваджи Дере и Бостанлж Дере, гдѣто започватъ да се самоокопаватъ.

Артилерийския огънь отъ втория участъкъ на сѣв. отдѣлъ се открива въ 5·30 ч. пр. пл, т. е. сравнително по-късно отъ другитѣ участъци. Командира на 2 а бригада заповѣдва на н-ка на артилерията въ участъка, щото, съ цѣль да не се обърне вниманието на противника, да не се открива огънь до гдѣто той не поиска. Въ 5 ч. 30 м. пр. пл. послѣдния му съобщава че прѣднитѣ позиции отъ Маслака до Малъ тепе включително били заети отъ нашитѣ войски и поискалъ да се открие огънь по крѣпостнитѣ батареи въ интервала Айвасъ баба—Топъ Йолу. За тая цѣль въ сѫщата минута откриватъ огънь 15 см. гаубични батареи: на подпоручикъ Лозановъ — по батареята 40; на поручикъ Стойчевъ и поручикъ Чоповъ — по батарея 30; на подпоручикъ Дешампенъ — по батареята 42; 12 см. д/28 батарея на капитанъ Илиевъ открива огънь по батареята 44; 12 см. д/30 батарея на капитанъ Георгиевъ въ 5·40 часа пр. пл — по батареята 44; на капитанъ Лепетичъ въ 6·5 часа пр. пл — по батареята 40 и подпоручикъ Господиновъ — по батареята 48.

По заповѣдь на началника на артилерията въ участъка, въ 6 часа 21 м. пр. пл. гаубичната батарея на поручикъ Станчевъ и подпоручикъ Лозановъ прѣнасятъ огъня по пѣхотнитѣ окопи между Айвасъ баба и батареята 42, а батареята на капитанъ Илиевъ въ 6 часа 25 м пр. пл. — по батареята 48. Въ 6 часа и 30 мин. пр. пл. 12 см. д/30 батарея на капитанъ Лепетичъ открива огънь по полската батарея 38-а. Въ 6 часа 35 м. батареята на подпоручикъ Станчевъ отъ ново насочва огъня по батареята 40 б, а тази на подпоручикъ Лозановъ го прѣнася по батареята 41.

Въ 6 ч. 20 м. пр. пл. командира на 1-во с. с. гаубично отдѣление на майоръ Каблешковъ донася, че съ двѣ 12 см. с. с. гаубични батареи стрѣля по батареята 44 и 46, а съ третата — по турската пѣхота въ Кжналж дере, отстѫпила отъ прѣднитѣ позиции.

Къмъ 7 ч. пр. пл. н-ка на артилерията полковникъ Загорски, като забѣлѣзалъ, че доста силенъ артилерийски огънь е насоченъ по нашитѣ войски при Малъ тепе и сѣверно отъ него, поисква отъ наблюдателния пунктъ на Синчу тепе свѣдения за неприятелскитѣ батареи, които стрѣлятъ по Малъ тепе. Указва се, че стрѣля батареята 48, вслѣдствие на което заповѣдва подполковнику Вълчанову да открие по нея съсрѣдоточенъ огънь, което той направя съ тритѣ 12 см. д/30 батареи въ 7 ч. 10 м. пр. пладнѣ.

Веднага съ заемането на даденитѣ обекти отъ пѣхотата, полскитѣ батареи отъ 2-ий и 3-ий участъци и 1-о с с. гаубично отдѣление на *майоръ Каблешковъ* се прѣмѣстиха на прѣднята турска позиция, отгдѣто моментално влѣзоха въ състезание съ турскитѣ батареи отъ фортовия поясъ. Турцитѣ започватъ усилено да обстрѣлватъ нашитѣ части, но споредъ заповѣдьта, когато нашата обсадна артилерия открива въ свой редъ огънь по батареитѣ на фортовия поясъ и привлича върху си огъня на турската артилерия, частитѣ започватъ да се устройватъ и обезпечаватъ завладяното.

Въ 7·20 ч. н-ка на артилерията полковникъ Загорски получава заповѣдь отъ началника на отдѣла, основана на такава отъ началника на сектора, да се бомбардира града. Тая заповѣдь веднага се прѣдава подполковнику Вълчанову, който открива огънь отъ двѣтѣ 2 орждейни 15 см. д/30 батареи и една 12 см. д/30 батарея на подпоручикъ Господиновъ. Тая бомбардировка се прѣкращава въ 8 часа пр. пладнѣ.

Б. Дѣйствията на южния отдѣлъ.

Дѣсна колона. Въ 3 ч. 45 м. пр. пл. 3 дружини отъ *57-ия полкъ* (1-а 2-а и 4-а) тръгватъ отъ линията на укрѣпленията на хребета Шарапъ Йолу—всѣка срѣщу своя обектъ: 4-а дружина — висотата съ звѣздичка сѣверно отъ Мезаръ Тепе; 1-а дружина — влѣво отъ 4-а до кржстопжтя южно отъ Мезаръ Тепе и 3-а дружина съ картечната рота (6 картечници) остава врѣменно при редутъ № 14.

Дружинитѣ слизатъ въ Кумъ Дере едва къмъ 4 ч. 15 м. пр. пл., когато тѣ трѣбаше да минатъ Кумъ Дере въ 4 ч. пр. пл. Това малко закъснение на дѣсната колона не даде възможность да се осѫществи стрѣмлението — да се отрѣжатъ турцитѣ отъ Демиръ-Капу. Къмъ 4 ч. 20 м. дружинитѣ излизатъ отъ Кумъ Дере.

Зеления фенеръ показва че 2-а дружина (*капитанъ Малчевъ*) се движи безспирно напрѣдъ; къмъ 4 ч. 25 м. се чува лаяне на куче отъ окопитѣ на турцитѣ, които откриватъ отначало рѣдъкъ, а по-послѣ честъ пушеченъ огънь, който се разпространява бързо по окопитѣ на югъ и сѣверъ отъ Мезаръ Тепе. Въ сѫщо то врѣме една картечница открива огънь, който продължава около една минута и се прѣкрати.

4-а и 1-а дружини, сбстрѣлвани силно, се спиратъ на склоноветѣ на Кумъ Дере и гребена Мезаръ Тепе на около 300—400 крачки

отъ окопитѣ на турцитѣ — отначало безъ да стрѣлятъ, но послѣ не издържатъ и откриватъ огънь.

Въ 4 ч. 25 м. пр. пл. гаубичнитѣ с. с. и не с. с. отдѣления и полската артилерия бързо обстрѣлятъ [1]) източнитѣ склонове на Мезаръ Тепе и прѣнасятъ огъня въ дълбочина на западъ. Въ дрезгавината се забѣлѣзватъ още турски войници въ окопитѣ източно и сѣверно отъ Мезаръ Тепе. Артилерията отново обстрѣлва тѣзи окопи и принуждава турцитѣ да бѣгатъ. По движението на зеленитѣ фенери се е слѣдѣло за настжпването и положението на нашата пѣхота.

Въ това врѣме, дружината на капитанъ Малчевъ храбро настжпва напрѣдъ и се врѣзва въ окопитѣ на турцитѣ; попада подъ силенъ кръстосанъ пушеченъ и картеченъ опънь; прѣтърпѣва голѣми загуби, но водена отъ ранения вече на нѣколко мѣста храбръ командиръ, атакува на ножъ. Турцитѣ не дочакватъ ножа и се разбѣгватъ въ безредие, като отвличатъ и тия които бѣха сѣверно отъ Мезаръ Тепе. Този успѣхъ струва твърдѣ скъпо на дружината: дружинния командиръ и подпоручикъ Лунговъ сж убити, двамата останали ротни командири — ранени.

Въ това врѣме, когато дружината на капитанъ Малчева атакува, 1-а и 4-а дружина сжщо се вдигатъ напрѣдъ, но турцитѣ не дочакватъ удара и отстжпватъ въ бѣгство.

Къмъ 5 ч. 25 м. пр. пл. Мезаръ Тепе е окончателно заето.

Тутакси съ заемането на Мезаръ Тепе и околнитѣ висоти отъ нашата пѣхота, артилерията е извикана напрѣдъ: въ 5 ч. 30 м. пр. пл. 2-а батарея отъ 1-й артилер. полкъ е вече на позиция на източнитѣ склонове на Мезаръ Тепе — югоизточно отъ могилата. Въ 6 ч. пр. пл. и първа батарея се снима на позиция при втората — за поддържане движението на нашата пѣхота напрѣдъ. 3-а батарея не се спира при Мезаръ Тепе (тъй като нашитѣ пѣхотни части сж излѣзли много напрѣдъ), а настжпва по на западъ и заема позиция на височината, сѣверо-западно отъ хребета при Хадъмаа, отгдѣто открива огънь по батареитѣ около Кавказъ Табия.

Гаубичнитѣ отдѣления на майоръ Недѣлчевъ (6 ч. 10 м. пр. пл.) и Димчевъ сжщо излизатъ напрѣдъ: не с. с. отдѣление — непосрѣдственно задъ гребена Мезаръ Тепе и сѣверно отъ него, а с. с. отдѣление — по на сѣверъ и по на изтокъ (около 800 метра) отъ не с. с. отдѣление и откриватъ бързъ огънь по батареитѣ около Кавказъ Табия.

При настжпването на не с. с. гаубично отдѣление, 3-а батарея, запрѣгната съ волове заема новата позиция въ 7 ч. 15 м. пр. пл., а 2-а батарея, запрѣгната съ коне — въ 6 ч. 55 м. пр пл., т. е. малко по-рано, макаръ че получаватъ едноврѣменно заповѣдьта, когато 1-а батарея врѣменно е трѣбало да остане на старата позиция,

[1]) Тукъ, както другадѣ, по духъ се изпълва това, което се искаше отъ щаба на източния секторъ, т. е. слѣдъ приближаването до непріятелскитѣ окопи (200—400 крачки), артилерията открива ураганенъ огънь, който прѣнася въ дълбочина, щомъ пѣхотата се нахвърля на ножъ.

за да обстрѣлва подстжпитѣ между Мезаръ Тепе и Кавказъ Табия. Тази послѣдня батарея заема новата позиция въ 7 ч. 25 м. пр. пл. Къмъ 8 ч. пр. пл. пада гжста мжгла, огъня се прѣкратява и врѣмето се използува за окопаване.

12 см. Д|25 група на капитанъ Хумбаджиевъ открива огънь въ дълбочина въ 5 ч. 10 м. пр. пл., слѣдъ като нашата пѣхота заема турскитѣ окопи и 2-а батарея прѣкращава огъня въ 5 ч. 55 м. пр. пл. по заповѣдь, понеже било забѣлѣзано, че нашитѣ пѣхотни части сж напрѣднали и заели втората линия отъ непр. окопи, а 1-а батарея, срѣляща по непр. батареи западно отъ гребена Ески Кумлукъ, по сжщитѣ причини прѣнася огъня по долината на Серванъ Дере.

За прикриване настжплението на гаубичнитѣ отдѣления, заповѣдва се въ 5 ч. 40 м. пр. пл. 1 а батарея да насочи огъня по напр. батареи № 56, а 2-а батарея — по батарея № 52, но слѣдъ 5 гранатни реда стрѣлбата скоро се прѣкращава като безрезултатна.

Лѣва колона. За тръгване въ атака дружинитѣ се построяватъ на линията на редутитѣ № № 12—10, като въ редутитѣ № № 12—8 оставатъ по единъ взводъ слабосилни.

Дружинитѣ започватъ спущането въ Кумъ Дере въ 8 ч. 30 м. пр. пл., т. е. на 15 м. по-рано отъ тия на дѣсната колона. И тритѣ дружини сж насочени къмъ Демиръ Капу концентрично: 3-а има за директриса пжтя Скендеркьой — редутъ № 12 — Одринъ, 2-а — редутъ № 10 — Демиръ Капу, 1-а — малко по-южно и въ отстжпъ на 2-а. Къмъ 4 ч. пр. пл., прѣшетствувани отъ патрули и разгънати взводове, опълченскитѣ дружини излизатъ отъ Кумъ Дере и се насочватъ къмъ обекта си.

Движението се произвежда безшумно и твърдѣ бързо. Луната свѣти доста добрѣ и колонитѣ се движатъ на 300—400 крачки, а отдѣлни хора на 100 крачки. Движението не остава до край незабѣлѣзано. Въ 4 ч. 25 м. пр. пл. турцитѣ откриватъ редка пушечна стрѣлба отъ Демиръ Капу, която слѣдъ 4—5 минути се зачестява, и усилватъ картечната сгрѣлба. Дружинитѣ настжпватъ безъ да откриватъ огънь. Въ 4 ч. 30 м. пр. пл. батареитѣ отъ 1-и артил. не с. с. полкъ откриватъ силенъ огънь по близкия тилъ на Демиръ Капу.

Опълченцитѣ достигатъ телената мрѣжа и се спиратъ. Пионеритѣ изкачатъ напрѣдъ, за да направятъ проходи: 2 на фронта на 3-а дружина и единъ прѣдъ 2-а дружина. Войницитѣ нетърпѣливо повалятъ коловетѣ, прѣгазватъ мрѣжата и съ вихровъ устрѣмъ, безъ изстрѣлъ, нахлуватъ въ окопитѣ и редута. Въ 4 ч. 55 м. пр. пл. Демиръ Капу е заетъ.

Тутакси слѣдъ заемането на Демиръ Капу прѣднитѣ роти минаватъ на 700—800 крачки напрѣдъ и се спиратъ по заповѣдь на дружиннитѣ командири. Къмъ това врѣме, около Мезаръ Тепе се води още ожесточенъ пушеченъ бой. За да помогне на съсѣдитѣ си, командира на 3 дружина насочва 10 а рота на сѣверъ, която открива огънь въ тази посока, само слѣдъ като се удостовѣрява че тамъ има противникъ. Съ своя огънь 10-а рота подпомага дѣйствието на

капитанъ Малчева и останалитѣ дружини отъ 57 полкъ. Разсъмва се. Дружинитѣ настжпватъ въ тънки строеве напрѣдъ въ свръзка съ дѣсната колона, подъ шрапнелния огънь на крѣпостьта. Скоро, обаче, пада гъста мжгла, която прикрива понататъшното настжпление, като принуждава противника да прѣкрати огъня си.

Още съ заемането на „Демиръ Капу“ — 5 ч. пр. пл., по телефона било заповѣдано на капитанъ Апостолова да излѣзе напрѣдъ, но поради повръда на телефона заповѣдьта е била прѣдадена съ конень ординарецъ. На разсъмване 5 а батарея на капитанъ Апостоловъ се снима отъ позицията си на Кара-Баиръ и къмъ 7 ч. 40 м. пр. пл. открива огънь по батареитѣ на Кавказъ Табия отъ новата си позиция — на гребена сѣверо-западно отъ Хадъмаа.

1-й артилерийски не с. с. полкъ на позиция на Кара-Баиръ.

Картечната полурота (2 картечници), която се движеше съ една дружина, остава назадъ – до 1 ½ км. отъ бойната линия. При настжплението, 5-а батарея даже бѣше я изпрѣварила.

Конень отрядъ. Конния отрядъ, който споредъ поставената му задача трѣбаше да атакува противника южно отъ шосето, като държи най-тѣсна връзка съ 58 полкъ, изпълнява тази задача извънредно прѣдпазливо и вслѣдствие на това — дѣйствията му биваха несвоевръменни и неефикасни. Това е било причина, за дѣто присжтствието му не се е чувствувало отъ лѣвата колона. И дѣйствително:

Конния отрядъ остава задъ Кара Баиръ до разсъмване, когато лѣвата и дѣсната колони водѣха бой на Демиръ Капу и Мезаръ Тепе. Началника на отряда се задоволява да изпрати по единъ офицерски разездъ за свръзка съ лѣвата колона (58 полкъ) и 8 Тундж. дивизия — по дѣсния брѣгъ на р. Марица. За разузнаване на самата долина на сжщата рѣка, едва на разсъмване сж биле изпратени 4 силни офицерски разезди, а единъ сръбски ескадронъ съ

двѣ картечници е билъ спѣшенъ на западъ отъ Чиф. Паша Чаиръ. На разсъмване же, една турска рота, която заемала окопитѣ южно отъ ханчето Хадъмаа, настжпила противъ спѣшения сръбски ескадронъ (споредъ реляцията на конния отрядъ). Поради това, началника на конния отрядъ се вижда принуденъ да изпрати въ подръжка на сръбския ескадронъ тая на ротмистръ Маркова, обаче, въ това врѣме (8 ч пр. пл.) пада мжглата и цѣлия конень отрядъ се спуща да „чисти“ (споредъ реляцията на отряда) полесражението на югъ отъ шосето Одринъ – Хавса. Въ дѣйствителность, конний отрядъ е нѣмалъ какво да чисти, тъй като къмъ това врѣме частитѣ отъ лѣвата колона бѣха на източнитѣ склонове на Хелваджи Дере

Въобще, конния отрядъ трѣбаше и имаше пълна възможность да държи тѣсна връзка съ лѣвата колона и началника на отдѣла. Вмѣсто задъ Кара Баиръ, той трѣбаше съ ядрото си близко да слѣдва около лѣвия флангъ на лѣвата колона, да използува находящитѣ се тукъ гънки на мѣстностьта и изпълни своята задача или чрѣзъ една своевръменна конна атака, поведена изъ задъ фланга, за да поддържи лѣвата колона и използува рѣшително нейнитѣ успѣхи, като отрѣже и дѣйствително „изчисти“ това, което не е могло да отстжпи или това, което има още куражъ да се съпротивлява. Вмѣсто това, обаче, когато мжглата почва да се вдига, началника на отряда счита за невъзможно оставянето на отряда въ долината и го оттегля задъ Кара Баиръ (вмѣсто въ гънкитѣ напримѣръ сѣверо-източно отъ Хадъмаа), като въ долината на Марица оставя 4 силни офицерски разезди, а на спѣшения ескадронъ съ двѣтѣ картечници заповѣдва да заеме окопитѣ около Хадъмаа. Оттеглюването на конния отрядъ задъ Кара Баиръ е било причина за изгубване на свръската съ лѣвата колона, която свръска не е могла да бжде възтановена цѣлия день.

Въобще, н-ка на конния отрядъ не е изпълнилъ правилно задачата си, независимо отъ добрия офицерски, войнишки и конски съставъ на лейбъ гвардейския коненъ полкъ.

Шаба на южния отдѣлъ отъ източния секторъ.

Слѣдъ овладѣването на прѣднитѣ турски позиции, войскитѣ отъ дѣсната и лѣвата колони настжпватъ енергично напрѣдъ и къмъ 8 ч. пр. пл., когато пада мжглата, тѣ сж вече на източнитѣ склонове на Сервань Дере (дѣсната колона) и на Хелваджи Дере (лѣвата колона)

Още въ 4 ч. 20 м. пр. пл. н-ка на отдѣла заповѣдва на маневренитѣ си войски (3 а дружина отъ 54-ий полкъ) да заематъ редутитѣ №№ 13 и 14, щомъ като дружината на майоръ Маркова ги напустне, а къмъ 6 ч. пр. пл. дава категорична заповѣдь на гаубичнитѣ отдѣления за движение напрѣдъ.

Слѣдъ получаването на разпореждането отъ щаба на сектора, къмъ 7 ч. 50 м. пр. пл , за прѣдаването на двѣ дружини отъ 43-ий полкъ въ разпореждането на началника на южния отдѣлъ, послѣдния дава заповѣдь, щото до тогавашнитѣ маневрени войски на отдѣла (3-а дружина 54-ий полкъ) да влѣзатъ въ подчинение на началника на дѣсната колона, а двѣтѣ дружини отъ 43-ия полкъ (подполковникъ Николовъ) да се съсрѣдоточатъ при Скендеркьой.

Слѣдъ издаването и прѣдаването на заповѣдьта по сектора № 86, отъ Щаба на отдѣла цѣлъ день и цѣла нощь до горния моментъ — 4 ч. пр. пл. не бѣше получено ни едно донесение. Затова щаба на сектора въ този именно часъ направи запитване въ щабоветѣ на отдѣлитѣ, за да изясни положението. Това бѣ необходимо по слѣднитѣ причини:

Макаръ даже да не е имало нищо особенно, трѣбаше прѣдъ такива важни дѣйствия да се донесе, че по изпълнението на заповѣдьта сж направени всички разпореждания и че никакви търкания нѣма. Обаче не бѣше донесено нищо и то тогава, когато сме свързани съ телефони съ щабоветѣ на дружинитѣ включително. При все това, до 4 ч. пр. пл. щаба на сектора не безпокои никого отъ изпълнителитѣ. Въ този моментъ, обаче, който бѣше твърдѣ важенъ — като моментъ, който регулираше хода на изпълнението въ цѣлия секторъ, щаба трѣбаше да знае за направеното въ общи чърти до сжщия моментъ, за което бѣше дългъ да донесатъ порано всички началници, поне отъ дружиненъ или полкови командиръ нагорѣ, като се има прѣдъ видъ, че всички сж свързани съ телефони и че се водятъ рѣшителни дѣйствия.

Тукъ не трѣба да се изхожда отъ началото: „че слѣдъ като бжде изпълнено заповѣданото, ще се донесе“. Това правило не може да бжде напълно приемливо, даже ако нѣмахме това техническо срѣдство за поддържане свръзката —телефонитѣ. При наличието, обаче на една телефонна мрѣжа, силно развита около крѣпостьта въ послѣлньо врѣме, да не прибѣгваме къмъ телефонитѣ за възможното по скоро ориентиране на началницитѣ, не само за изпълнението но и за хода на изпълнението — това би било голѣма грѣшка. Телефонитѣ сега сж очитѣ на началницитѣ — особенно около крѣпостьта, гдѣто въ периода на атаката нѣма голѣми пространства за маневриране. И ако не използуваме телефонитѣ въ пълната смисъль на думата, то какъ може да се отрази влиянието на началника върху изпълнението, когато това се наложи. Съ пълното и своевременно ориентиране на началника не се стѣснява инициативата на подчиненитѣ му началници.

Ако всички началници цѣнѣха напълно службата на телефона, то бѣше достатъчно 10 м. врѣме, за да бжде ориентиранъ и най-висшия Началникъ за положението — за хода на изпълнението, съ което все едно, че началника обозрѣва цѣлото полесражение, а тамъ е и заслугата на телефонитѣ.

Честитѣ свѣдения и безцѣлни донесения, разбира се, ще отнѣматъ по вече врѣме на всички началници и естествено ще бждатъ вредни.

Съ постепенното настжпване на частитѣ, обаче, напрѣдъ, когато телефонната жица вече не достига, или телефоннитѣ станции не успѣватъ да догонватъ частитѣ, което не трѣбва да бжде при добрѣ обучена телефонна команда и наличность на жица, въпроса се мѣнява и за подобни случаи не се говори тукъ.

В. Дѣйствията на общия резервъ на сектора.

3-а бригада 4-а дивизия На 9-ий вечерьта, 3-а бригада 4-а дивизия се прѣмѣсти отъ района Кавакли—Енидже—Докузекъ въ района Хаскьой—Мусучъ—Арпачъ, за да бжде по-близо до останалитѣ войски отъ Източния секторъ. Съ цѣль да не се открие отъ противника движението на бригадата при съсрѣдоточението и задъ хребета по дѣсния брѣгъ на р. Сазлж Дере, сѣверно отъ пжтя Гебилеръ – Чиф. Кюшенъ, за всѣки случай, бѣше разрѣшено подхода на бригадата да не стане къмъ 3 ч. сл. пл. 11-ий Мартъ, както бѣше казано въ заповѣдьта по сектора № 86, а привечерь, но при условие, че всички полкови и дружинни командири, както и командиритѣ на отдѣлението и батареитѣ още прѣзъ деня да излѣзатъ напрѣдъ до Сазлж Дере и се запознаятъ съ пжтищата и мѣстностьта, на които частитѣ ще трѣба привечерь да излѣзатъ незабѣлѣзано. Всичко това се извърши во главѣ на бригадния командиръ, като се прѣкара и телефонната жица до мѣстото избрано за щаба на бригадата за свръзка съ щаба на сектора.

Къмъ 8 ч. сл. пл. сжщия денъ бригадата се съсрѣлоточи въ сборенъ редъ задъ висотата 3 км. източно отъ редутъ № 17 и се разположи на бивакъ.

Щаба на бригадата разпорежда полковетѣ да изпратятъ напрѣдъ къмъ разположението на 32-ий пѣх. Загорски и 10-ий Родопски полкове разузнавачи—офицерски патраули, които, като се запознаятъ съ пжтищата и прѣдлежащата мѣстность, да бждатъ въ състояние безпогрѣшно да изведатъ войскитѣ въ заповѣданата посока.

На 12-ий Мартъ къмъ 7 ч. пр. пл., съгласно дадената съ телефонограма № 2872 отъ щаба на сектора заповѣдь, бригадата насочва 3-а и 4-а дружини отъ 43-ий полкъ, подъ началството на подполковникъ Николова къмъ кота 58.9, а останалитѣ войски-къмъ Мусубейли, подъ началството на Командира на бригадата Генералъ

Майоръ Църковски, за съдѣйствие на войскитѣ отъ сѣверния отдѣлъ Понеже пѫтищата сѫ заблаговрѣменно изучени, частитѣ тръгватъ безъ колебание, подбуждани отъ съзнанието да не се оставятъ другаритѣ да бѫдатъ контъръ атакувани на туку що завладѣнитѣ прѣдни турски позиции. Всички чувствуватъ нуждата отъ бързи и енергични дѣйствия; полковетѣ тръгватъ по странитѣ на пѫтя, артилерията по самия пѫть—всичко тича къмъ Мусубейли.

По заповѣдь на началника на сѣверния отдѣлъ, артил. отдѣление на Майоръ Друмевъ (1-о отдѣл. отъ 5-ий артил. с. с. полкъ) се дава въ разпореждането на началника на 2-ий участъкъ отъ отдѣла полковникъ Кърджиева, а първа и втора дружини отъ 43-ий полкъ и цѣлия 44 полкъ трѣба да съставятъ маневрени войски на сѣверния отдѣлъ, като се съсрѣдоточатъ между Малъ Тепе и Баларъ Сыртж.

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. дружинитѣ стигатъ означеното погорѣ мѣсто и се разполагатъ: двѣтѣ дружини отъ 43-ий пѣхотенъ полкъ — на склона източно отъ могилата Малъ Тепе, прѣдъ централната гаубична батарея отъ отдѣлението на майоръ Каблешкова, въ строй по дружинно въ една линия, а 43-ий пѣхотенъ полкъ — въ сѫщия строй — задъ 52-ий пѣхотенъ полкъ — 500-600 м. източно отъ турскитѣ батареи № 59 и 60 около голѣмия кръстопѫть. Щаба на бригадата е около редутъ № 22. Склона, задъ който се разполагатъ шестѣхъ дружини отъ бригадата, се обстрѣлва отъ турската артилерия, за това тѣ веднага се окопаватъ срѣщу шрапнелния огънь, което значително намалява загубитѣ. Парковитѣ взводове и отдѣлението отъ дивизионния лазаретъ се притеглюватъ въ с. Мусубейли, а 6-а полска болница получава заповѣдь да се открие въ с. Демиръ Ханлж.

1-а бригада 3-а балканска дивизия. На 10-ий мартъ вечерьта 1-ва бриг. 3 а балк. дивизия, идяща отъ Баба-Ески, се разположи квартиро-бивачно въ с. Хавса. На 11-ий мартъ бригадата отъ подчинение на помощникъ главнокомандующия, а по-послѣ на командующия II а армия, влиза въ разпореждането на началника на източния секторъ. Съгласно заповѣдьта по сектора № 86, бригадата остава съсрѣдоточена въ Хавса до второ разпореждане.

На 12-ий мартъ, съгласно телеграмата № 2873 отъ началника на източния секторъ, получена въ 8 ч. 10 м. пр. пл., на бригадата се заповѣда нѣзабавно да тръгне съ усиленъ маршъ и се съсрѣдоточи задъ кота 58·9, сѣверно отъ шосето Одринъ—Хавса. Авангарда (2 дружини, 1 пионерна рота и 2 картечници) тръгва въ 9 ч. 30 м. пр. пл. по шосето и достига западнитѣ склонове на височината 58·9 въ 1 ч сл. пл., гдѣто избира позиция и се разполага задъ нея.

Главнитѣ сили (останалитѣ пѣхотни и пионерни части отъ бригадата съ всичката артилерия) тръгватъ слѣдъ авангарда въ 10 ч. пр. пл. и къмъ 2 ч. сл. пл. достигатъ съ челната си часть кота 58·9. Слѣдъ пристигането на главнитѣ сили тукъ, изпраща се на авангардната позиция и една батарея отъ скорострѣлното отдѣление.

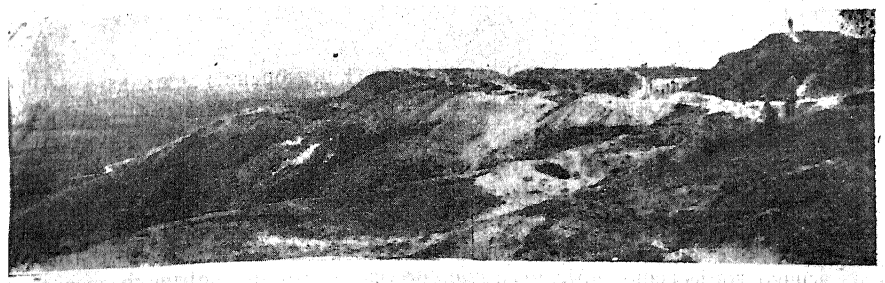

Атаката на фортовия поясъ.

(Гл. приложение № 7).

Настѫпление къмъ фортовия поясъ.

Първата заповѣдь за атаката на фортовия поясъ и причинитѣ за неизпълнението ѝ.

Къмъ 7 ч. пр. пл. на 12 мартъ противника бѣ окончателно прогоненъ задъ фортовия поясъ. Значителнитѣ резултати, постигнати прѣзъ нощьта, даваха вече право да се твърди, че духа на одрински гарнизонъ е силно поколебанъ. Отъ друга страна, бързото заемане на прѣднята неприятелска позиция безусловно силно подигна духа въ всички войски въ сектора, което повишено състояние безусловно трѣбаше да се използува за атаката на фортовия поясъ. Но прѣди всичко, това състояние трѣбаше да се запази и не излага на сътрѣсение и морални колебания въ противна посока. Необходимъ бѣ отдихъ отъ тѣзи колебания, който е тѣсно свързанъ съ условието за запазване физическитѣ сили на войника, както и съ условието — да не се излага послѣдния на безполезни жертви, които могатъ да се избѣгнатъ.

Послѣднитѣ, именно, условия, ни се вижда, че не бѣха прѣцѣнени отъ началника на сѣверния отдѣлъ и началника на 2 ий участъкъ отъ сѫщия отдѣлъ. Послѣдния, напримѣръ, донася устно къмъ 7 ч. пр. пл на началника на отдѣла, че войскитѣ му се увлѣкли, а нѣкои роти били достигнали 200—300 крачки отъ телената мрѣжа на фортовата линия и молилъ подръжка, за да атакува и заеме фортоветѣ. Въ дѣйствителность, положението не е било такова. Но ако даже и да бѣше така, то все пакъ не е този момента, когато войскитѣ слѣдъ заемането на прѣднитѣ позиции можаха смѣло да се хвърлятъ на атака на фортовия поясъ. Този моментъ, когато на плѣщитѣ на противника, който е указвалъ упорно съпротивление, войскитѣ могатъ да се вмъкнатъ въ фортовата линия, не еималъ мѣстото при атаката на прѣднитѣ позиции, отъ които турцитѣ успѣшно и бързо отстѫпиха на фортовия поясъ. А не е могло да стане прѣслѣдването на плѣщитѣ на противника по простата причина, че нашитѣ части не сѫ успѣли достатъчно да се събератъ слѣдъ разтѣгането имъ въ боя за прѣднитѣ позиции, когато на разсъмване имъ се открива нова мѣстность, нови подстѫпи, невидени до сега отъ тѣхъ.

Освѣнъ това, войскитѣ бѣха твърдѣ изморени, слѣдъ като не сж почивали почти цѣло денонощие, а нѣкои — повече, и слѣдъ като биватъ на щрекъ цѣла нощь и водятъ бой за заемането на една укрѣпена позиция. Отъ друга страна, повеждането на една атака на фортовия поясъ прѣзъ деня би била съпроводена съ голѣми загуби, което безусловно би понизило повишеното настроение у войскитѣ.

Ето защо, щаба на източния секторъ, имайки прѣдъ видъ всичко горѣказано, прѣдполагаше, че заемането на прѣднитѣ позиции безусловно ще подигне духа на войскитѣ и това състояние можеше да се използува:

1) Да се атакува фортовия поясъ, ако се удаде случай да се вмъкнатъ войскитѣ на плѣщитѣ на противника.

2) Ако първото не се случи, то използувайки суматохата въ турскитѣ войски и тѣхното бѣгство, веднага слѣдъ заемането на прѣднитѣ позиции, нашитѣ войски да напрѣднатъ до долинитѣ на Кжналж Дере, Бостанлж Дере и Хелваджи Дере, за да се осигури линията (единъ видъ паралелъ), отъ която тѣ прѣзъ слѣдующата лунна нощь, слѣдъ като се организиратъ, отдъхнатъ и нахранятъ, да поведатъ право атаката на фортовия поясъ.

Първия случай бѣше по-малко вѣроятенъ и за това не се прѣдвиде въ заповѣдьта по сектора № 86.

Втория случай бѣше по-вѣроятенъ и за това въ горнята заповѣдь по сектора той служеше за база при опрѣдѣление задачитѣ на войскитѣ отъ отдѣлитѣ и линията, която тѣ трѣбаше да достигнатъ при заемането на прѣднитѣ турски позиции.

Всичко горѣказано, като че ли не е било надлежно оцѣнѣно отъ началника на сѣверния отдѣлъ, който въ 8 ч. пр. пл. вече прѣдава устно по телефона заповѣдь по сѣверния отдѣлъ № 7, съ която назначава обекти за атаката на фортовия поясъ и начеването на артилерийската подготовка, макаръ че началника на 2-ия участъкъ устно е билъ прѣдупрѣденъ да се пази отъ едно опасно частично дѣйствие.

Въ 10 ч. 30 м. пр. пл., когато началника на сектора се явява на наблюдателния пунктъ на началника на отдѣла (западно отъ с. Мусубейли), той се намира прѣдъ свършенъ фактъ — прѣдадена вече писменна заповѣдь за атаката на часть отъ фортовия поясъ въ отдѣла. При все това, н-ка на отдѣла прѣставлява на н-ка на сектора за удобрение проектъ на заповѣдь, безъ да му се доложи, че тя е вече била изпратена.

Макаръ че тази заповѣдь да не е отговаряла на обстановката, както това се подтвърди по-късно отъ дѣйствителностьта, все пакъ началника на сектора се е съгласилъ съ даденитѣ разпореждания, само и само да не убива прѣдприемчивостьта, за която той толкова ратува въ подготвителния периодъ на блокадата Нѣщо по-вече,

съ телеграма № 2880 (11 ч. 20 м. пр. пл.) се донесе на командующий II-а армия, че отъ личнитѣ впечатления на н-ка на сектора и отъ разнитѣ донесения се дохожда до заключение, че подема на духа въ нашитѣ войски, благодарение на рѣшителния успѣхъ, е много голѣмъ и че, не би било добрѣ да не го използуваме за завършване веднъжъ начената дѣло. Войскитѣ се стрѣмятъ да влѣзатъ въ Одринъ и се намиратъ на 300 крачки отъ телената мрѣжа (съгласно устния докладъ на началника на отдѣла).

Вслѣдствие на горньото, удобри се направеното вече разпореждание на началника на сѣверния отдѣлъ за атаката на фортоветѣ Айвасъ Баба и Айджи Йолу. Относително изпълнението на атаката, както и тази на другитѣ участъци щѣха да бждатъ дадени допълнителни разпореждания. Отъ донесенията се заключи, че въ южния отдѣлъ — 57-ий и 58-ий полкове сж заели лѣвия брѣгъ на Хелваджи Дере; на тѣхъ въ случай на атака щѣше да бжде заповѣдано да демонстриратъ. За всичко донесено въ горнята телеграма се моли удобрението на командующий армията.

За начало на атаката на фортовата линия бѣ назначенъ $1\frac{1}{2}$ ч. сл. пл., но, както ще видимъ по-късно, това не се изпълни, понеже за лишенъ пжть се доказа, че не могатъ да се изнасилватъ събитията и не могатъ да се разиграватъ само съ писане заповѣди, щомъ тѣзи послѣднитѣ не сж съставени при най-възможни точни свѣдения за противника и съвършенно точни — за положението, физическото и морално състояние на нашитѣ войски — данни необходими за прѣдварително разрѣшение на въпроса — възможно ли е изпълнението на прѣдлагаемото рѣшение, колкото и рационално да бжде то.

Съ телеграма № 2881 (11 ч. 55 м. пр. пл.), въ допълнение на № 2880, се донесе на командующий II-а армия, че войскитѣ отъ сѣверо-западния и южния сектори сж твърдѣ далечъ отъ фортовата линия и че за да се привлекатъ по-вече неприятелски части въ тѣзи сектори, моли се разпореждането на командующий армията за завладѣването на Ючъ Тепеларъ, Кадънъ Кьой, Токатъ Баиръ, приближаването на нашитѣ войски въобще по близко до фортовата линия и развиване на по-енергични дѣйствия отъ тѣхна страна.

Съ телефонограма въ 12 ч 1 м. сл. пл. се заповѣда на командира на 1-а бригада 3-а Балканска дивизия Полковникъ Паскалевъ да съсрѣдоточи бригадата си съ усиленъ маршъ въ Кумъ Дере задъ Мезаръ Тепе, като артил. с. с. отдѣление влѣзе въ разпореждането на полковникъ Дѣлова и заеме позиция на Хелваджи. Бекчели за енергично обстрѣлване дѣсния флангъ на противника.

Горното се съобщи на началника на южния отдѣлъ

Втората заповѣдь за атаката на фортовия поясъ.

Дѣйствията на войскитѣ до 1 ч. сл. пл. на 12-й мартъ.

Въ силата на условията, описани по-горѣ, макаръ и не съгласно съ изработения въ щаба на източния секторъ планъ за атаката

на фортовия поясъ, на 12-ий Мартъ въ 12 ч. 15 м. сл. пл. бѣ издадена слѣдната:

ЗАПОВѢДЬ
по
ИЗТОЧНИЯ СЕКТОРЪ
№ 87

Щабъ с. Гебилеръ. 12-ий Мартъ 1913 г.
12 ч. 15 м. сл. пл.

1:20000 [1])

Войскитѣ отъ повѣрения ми секторъ завладѣха всички прѣдни позиции на противника, който отстжпи въ безпорядъкъ на фортовата линия.

Командующий Армията и азъ сме възхитени отъ успѣшнитѣ дѣйствия на всички войски въ сектора.

За да се сломи окончателно врага, днесъ въ $1\frac{1}{2}$ ч. сл. пл. да се атакува фортовата линия, като войскитѣ отъ сѣверния отдѣлъ атакуватъ участъка Айвасъ Баба включително до Илдъза изключително, а войскитѣ отъ южния отдѣлъ атакуватъ участъка Илдъзъ Табия—Кавказъ Табия включително.

1-а бригада 3 а Балканска дивизия да се съсрѣдоточи въ Кумъ Дере задъ Мезаръ Тепе, като артилерийското отдѣление влѣзе въ разпореждането на Полковникъ Дѣлова и заеме позиция на Хелваджи Бекчели за енергично обстрѣлване дѣсния флангъ на противника.

Началникъ на сектора,
Генералъ Майоръ Вазовъ.

Началникъ щаба,
Отъ Генералния Щабъ,
Майоръ Вълковъ.

Както бѣше казано по-горѣ, заповѣдьта по сѣверния отдѣлъ № 7 за атаката на фортовия поясъ е била прѣладена още въ 8 ч. пр. пл. по телефона, като въ 9 ч. 30 м. пр. пл. сжщата заповѣдь е била изпратена до частитѣ съ ординарци. И макаръ че се пристжпя къмъ изпълнение на такова едно сждбоносно дѣйствие, наистина внушено отъ началника на източния секторъ, макаръ че началника на отдѣла е свързанъ съ телефонъ съ щаба на сектора, все пакъ той не съобщава за това въ послѣдния. И само когато началника на сектора отива на наблюдателния пунктъ на началника на отдѣла въ 10 ч 30 м. пр. пладнѣ, узнава за проекта на отдадената вече заповѣдь. Тукъ вече началника на сѣверния отдѣлъ прѣнебрѣгва принципа за взаимната поддържка и необходимостьта отъ врѣме, за да се насочатъ усилията на всички войски за изпълнение новопоставената задача (устно само разрѣшена отъ началника на сектора при най-благоприятния случай, какъвто въ сжщность не се е прѣдставилъ) и то не само на войскитѣ отъ източния секторъ, но и на другитѣ сектори. При наличностьта на телефонъ, безусловно началника на сѣверния отдѣлъ е направилъ една грѣшка, за гдѣто цѣли 3 часа скрива отъ щаба на сектора за направенитѣ разпореждания. Ако той бѣше прѣдупрѣдилъ въ Щаба на сектора за своитѣ намѣрения, както началника на сектора прѣдупрѣдяваше Командующия II-а Армия или искаше неговото прѣдварително разрѣшение, то при дадената обстановка не би му се разрѣшило да поведе атаката прѣзъ деня и не би се случило това, което се случи въ дѣйствителность—да останатъ *заповѣдитѣ само издадени, но не и изпълнени.*

Ето и текста на въпросната заповѣдь по Сѣверния отдѣлъ:

Карта 1:20000 [1])

До Началницитѣ на 1, 2, 3 участъци, маневрирующитѣ войски и началника на обсадната артилерия.

№ 7. 1913 г. 12 мартъ, 9 часа и 30 м. пр. пл.

1) Цѣлата прѣдна неприятелска позиция е заета. Заети сж прѣднитѣ позиции и на останалитѣ сектори. Заловихме неприятелски батареи, картечници и много плѣнени.

Нашата I армия е заела Чаталджа [2])

2) Войскитѣ отъ сектора ще атакуватъ фортовия поясъ.

3) Войскитѣ отъ сѣверния отдѣлъ да атакуватъ фортовия поясъ на противника, като иматъ за първа цѣль да завладѣятъ фортоветѣ: Айвасъ Баба и Айджи Йолу, за което:

4) *I участъкъ* да атакува противника на участъка Ташъ Табия, Айвасъ Баба, като се стрѣми да заеме хребета на старата Ташъ Табия и съдѣйствува за атаката на Айвасъ Баба.

5) *II участъкъ* усиленъ съ 53 пѣхотенъ полкъ и с. с. отдѣление на майоръ Друмевъ да атакува противника на Айвасъ Баба—Айджи Йолу включително като има за главенъ обектъ Айвасъ Баба.

6) *III участъкъ* да съдѣйствува на 2 участъкъ, като настжпи въ участъка Кестенликъ включително, Илдъзъ Табия включително. Да поддържа тѣсна свръзка съ съсѣдитѣ си отъ дѣсно и отъ лѣво.

7) *Маневрирующитѣ войски* (6 дружини отъ 9 бригада 4 дивизия) да слѣдватъ задъ войскитѣ отъ 2 участъкъ, готови да поддържатъ атаката имъ въ случай на нужда, за което началника имъ да поддържа тѣсна свръзка съ началника на 2 участъкъ.

8) *Обсадната артилерия* да подготви атаката, като обстрѣлва съ съсрѣдоточенъ огънь участъцитѣ на фортовия поясъ Айвасъ Баба Айджи Йолу—Кестенликъ и Айвасъ Баба—Ташъ Табия.

9) Атаката ще почне щомъ като се подготви прѣдварително съ единъ концентриранъ вихровъ огънь на всичката артилерия по

---

[1]) Гл. 1: 50000.

[2]) Имаше само слухъ за заемането гр. Чаталджа, но този двусмисленъ пасажъ билъ вмъкнатъ за ободряване на войскитѣ. Едва ли подобенъ похватъ може да бжде приемливъ.

атакуванитѣ фортове и близката мѣстность задъ тѣхъ, за да се побърка на приближаването на подръжкитѣ на противника.

10) Азъ ще бѫда на досегашния си пунктъ.

Началникъ на отдѣла,
Генералъ-Майоръ Грънчаровъ.

Началникъ щаба,
Капитанъ Азмановъ.

Нерационалното или не наврѣменно рѣшение на началника на сѣверния отдѣлъ, за началото на атаката, бѣ между другото и причината за неудачния изборъ на врѣмето за артилерийската подготовка и съдѣйствие на пѣхотата. Както ще се види по-късно, артилерията изпълва задачата си много рано прѣзъ деня, като рискува да остане съ много малко снаряди, а пѣхотата още не е въ състояние да се мръдне отъ мѣстото си, защото още не е събрана, не организирана — и не готова да прѣмине въ настѫпление, което счита прѣждеврѣменно и даже нерационално да се прѣдприеме прѣзъ деня.

Въ изпълнение на горната заповѣдь по сѣверния отдѣлъ, цѣлата обсадна и полска артилерия откриватъ енергиченъ огънь срѣщу крѣпостната артилерия и въ скоро врѣме (къмъ 9 ч. пр. пл.) започва да се чувствува явно надмощието на нашата артилерия — „обстоятелство, което подчертава вѣроятния успѣхъ на прѣдприетата атака". Уви, нѣма кой да атакува, защото заповѣдьта за атаката още не е стигнала до всички, частитѣ разтегнати, неорганизирани.

При все това, командира на 2-а бригада 8-а дивизия докладва, че частитѣ искали да вървятъ напрѣдъ, безъ да му е донесено или да се е удостовѣрилъ за дѣйствителното положение.

Артилерията почти завършва напълно своята задача по подготовката на атаката на фортовия поясъ, а пѣхотнитѣ части още не организирани и не получили своитѣ задачи. Въобще, направенитѣ тукъ грѣшки сѫ твърдѣ поучителни, макаръ че не сѫ скѫпо заплатени при липсата на една контръ-атака отъ страна на противника.

По поводъ *заповѣдьта* № 7 по отдѣла началницитѣ на участъцитѣ и артилерията сѫ направили слѣднитѣ разпореждания:

I участъкъ. Въ 7 ч. пр. пл. началника на участъка билъ извѣстенъ устно по телефона за успѣха на атаката срѣщу непріятелската прѣдна позиция и за рѣшението да се продължи атаката срѣщу фортовия поясъ. Той веднага дава заповѣдь № 61 за атаката срѣщу своя участъкъ, безъ да дочака (по недоразумѣние вѣроятно) заповѣдьта отъ отдѣла № 7, която опрѣдѣля подробно обектитѣ на всички участъци. Въ своята си заповѣдь № 61 той включва и Айвасъ Баба като обектъ на 56 полкъ. По-послѣ, съ получаване заповѣдьта по отдѣла, въ 11 ч. пр. пл., той издава нова заповѣдь № 62 въ допълнение на № 61.

Споредъ тѣзи заповѣди, началника на 1 участъкъ разпорежда:

а) *Подполковникъ Буюклиевъ* (56 полкъ — 4 друж., пионерна рота — $^1/_2$ рота, 11 не с. с. полкъ — 2 батареи, 2 картечници) да атакува фронта батарея 39 и батарея 38 включително и да се утвърди на този гребенъ

б) *Подполковникъ Димитриевъ* (54 полкъ — 5 роти, 11 не с. с. полкъ — 1 батарея, 2 картечници, 1 пионерна команда) да остави двѣ роти въ окопитѣ южно и югозападно отъ могилката, съ три роти да атакува фронта новата Ташъ Табия до дѣсния флангъ на 56 полкъ, съ който да влѣзе въ най-тѣсна връзка.

в) *Капитанъ Камбуровъ* (2 роти — 54 полкъ) да настѫпи до Чирганъ Дере и влѣзе въ Провадийската рѣка задъ дѣсния флангъ на 56 полкъ. Слѣдъ като послѣдния се доближи до телената мрѣжа и направи прѣлези да атакува по посока на старата Ташъ Табия и да се утвърди на височината съ тази табия, като държи тѣсна свръзка съ 56 полкъ.

Началника на 2 участъкъ заповѣдва: въ 10 ч. пр. пл.:

Подполковникъ Янковъ (10 Родопски полкъ — 3 дружини, 53 полкъ — 1 дружина), да атакува форта Айджи Йолу и батареи № № 41 и 42.

Полковникъ Пашиновъ (23 полкъ — 4 дружини, 53 полкъ — 2 дружини, 10 Родопски полкъ — 1 дружина) да атакува форта Айвасъ Баба и батарея № 41 изключително.

Маневрирующитѣ войски (53 полкъ—1 дружина) да застанатъ въ долината на сѣверо-изтокъ отъ буквата *е* на надписа Кушъ-Тепе.

Артилерията. Полскитѣ батареи отъ 2 с. с. отдѣл. отъ 8 артилер. полкъ, 1 с. с. отдѣление отъ 5 артил. полкъ и 12 см. с. с. гаубично отдѣление да съсрѣдоточатъ огъня си по обекта на 10 Родопски полкъ, а обсадната артилерия — по този на 23 полкъ.

До гдѣто трае артилерийската подготовка частитѣ да си подготвятъ щурмуващитѣ колони и пионернитѣ команди Слѣдъ настѫплението всички батареи ще прѣнесатъ огъня си задъ фортовия поясъ за възпрѣпятствуване на непріятелскитѣ подръжки".

До този часъ ротитѣ на подполковникъ Димитриевъ се опитватъ на два пѫти да завладѣятъ окопитѣ сѣверно отъ Каялъка, но сѫ отбити съ огънь отъ къмъ Инжерлика и заставени да заематъ своитѣ окопи. Това обстоятелство накарва началника на участъка да измѣни първата задача на тѣзи роти.

Началника на 3 участъкъ се задоволява само да прѣдаде заповѣдьта по отдѣла до командиритѣ на полковетѣ, безъ да направи какво да е разпореждане по нея. Въ сѫщото врѣме долага на началника на отдѣла, че се намира доста южно отъ обектитѣ и е желателно да се избѣгне облическото движение и фланкиране на полковетѣ. Въ отговоръ му е било заповѣдано да се събере на дѣсно (на сѣверъ) срѣщу дадения му обектъ, понеже се е разтеглилъ много на югъ.

Въ 7 часа и 10 мин. пр. пл. отъ наблюдателния пунктъ на началника на сѣверния отдѣлъ се съобщава на *началника* [1]) *на об-*

[1]) Това е едно неправилно сношение, което бѣ въ врѣда на ржководния планъ за дѣйствие въ сектора.

садната артилерия полкавникъ Загорски, че ще се атакува фортовата линия Айвасъ баба—Кестенликъ и че заповѣдьта за това се пише и веднага ще се съобщи. Вслѣдствие на това полковникъ Загорски отдава слѣднитѣ заповѣди:

На началника на артилерията въ сѣверния участъкъ *подполковникъ Славчевъ* въ 7·30 ч. пр. пладнѣ: „ще се атакува фортовата линия Айвасъ баба—Кестенликъ; усилете огъня на анфиладнитѣ батареи съ двѣтѣ 15 см. гаубични батареи съсрѣдоточете силенъ концентриранъ огънь по форта Айвасъ баба и по междината на югъ отъ него; по сжщия фортъ и междина сж насочени и двѣ гаубични батареи отъ втория участъкъ на сѣверния отдѣлъ".

Подполковнику Вълчанову въ 7·54 ч. пр. пл.: „ще се атакува фортовата линия Айвасъ баба—Кестенликъ, усилете огъня по досегашнитѣ обекти; съ двѣ 15 см. гаубични батареи насочете послѣдователно силенъ концентриранъ огънь по форта Айвасъ баба, по Кестенликъ и по междината Айвасъ баба—батареята 42; 12 см. д/28 батарея на капитанъ Илиевъ да обстрѣлва послѣдователно батареитѣ между Айвасъ баба и Ташъ табия, които нанасяли вреда на нашитѣ войски. По този фортъ и междината западно отъ него сж насочени двѣ 15 см. гаубични батареи отъ 1-ия участъкъ на сѣверния отдѣлъ".

Майору Славчеву въ 7·15 ч. пр. пл.: ще се атакува фортовата линия Айвасъ баба—Кестенликъ. Усилете огъня.

Самата заповѣдь по сѣверния отдѣлъ за атаката на фортовия поясъ, прѣдадена по телефона, се получава въ 9 ч. 53 м., която веднага по сжщия начинъ се прѣдава на началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ.

По телефона се прѣдава, че за точния часъ за началото на атаката ще послѣдва допълнителна заповѣдь.

За изпълнение на даденитѣ разпореждания по *артилерията* е направено слѣдующето:

А. I-ий участъкъ на сѣверния отдѣлъ.

Началника на артилерията въ участъка разпорежда да се почне отново силенъ огънь по фортовата линия, като съ дългитѣ орждия се анфилиратъ интервалитѣ, а съ обсаднитѣ и полскитѣ гаубици се обстрѣлватъ фронтално фортоветѣ и батареитѣ както слѣдва:

12 см. д/28 група: съ едната батарея — отъ Айвасъ баба до батареята 41; съ втората — отъ тази батарея до форта Айджи Йолу и съ третята — отъ форта Айджи Йолу до батареята 44

15 см. д/30 група — съ една батарея — интервала Айвасъ баба до Айджи Йолу, съ втората — Айджи Йолу—Кестенликъ—Куру Чешме.

Отдѣлната 12 см. д/28 батарея на подпоручикъ Станевъ — да наблюдава Каялъка и Инжерлика, като открива огънь по най-опаснитѣ на нашитѣ войски цѣли; въ случай на нужда да стрѣля по взводно, даже по орждейно по отдѣлни неприятелски батареи, съ

цѣль да привлече огъня върху си, а за сжщата цѣль и за заблуждаване противника — да пали димки.

Гаубичното 12 см. с. с. отдѣление да продължава борбата съ неприятелската 38 и 39 батареи.

15 см. гаубична батарея на поручикъ Атанасова (съ тритѣ си орждия, понеже у него 4-то орждие бѣ демонтирано) и 15 см. гаубична батарея на поручикъ Фиковъ, която стрѣляше ту съ едно, ту съ двѣ орждия, поправяни въ врѣме на самата стрѣлба, да продължаватъ бомбмардировката по форта Айвасъ баба.

За използуване неприятелскитѣ орждия, които би попаднали въ нашитѣ ржцѣ, началника на артилерията въ участъка разпорежда да се изпрати команда 25 человѣка при командира на 56-ий полкъ.

Къмъ това врѣме срѣщу нашитѣ батареи отъ сѣверния участъкъ стрѣляха неприятелскитѣ батареи 38, 39, 37-д, 38-б, 34 и една 10·5 см. задъ послѣднята батарея, а противъ нашата пѣхота въ Провадийската рѣка — батареитѣ 37-а и 38-б, обаче огъня на всичкитѣ тѣзи батареи бѣ твърдѣ разсѣянъ и не дѣйствителенъ, съ изключение на 12 см. гаубична батарея 37-д, снарядитѣ на която падаха доста близо до 12 см. д/28 група. По тая неприятелска батарея бѣ заповѣдано на 15 см. гаубична батарея (поручикъ Атанасовъ) да прѣнесе огъня, като даде 5-6 реда фугасни гранати, но страничния наблюдателенъ пунктъ отъ Синчу тепе съобщава, че тази неприятелска батарея си е промѣнила мѣстото, безъ да може да се опрѣдѣли гдѣ е новата ѝ позиция, поради което стрѣлбата по нея се е прѣкратила и нашата 15 см. гаубична батарея се върнала да обстрѣлва старата цѣль — Айвасъ баба.

Въ 7 ч. 42 м. пр. пл. полковникъ Загорски дава заповѣдь подполковнику Славчеву да внимава и да слѣди за атакующитѣ наши войски — да не бждатъ обстрѣлвани отъ нашата артилерия, понеже нашитѣ войски сж доста напрѣднали.

Въ 7 ч. 50 м. пр. пл. батареята 40 отъ ново почва да обстрѣлва нашата пѣхота по Маслака. Тутакси се заповѣдва тази батарея да се обстрѣля по-енергично, слѣдъ което тя замълчава, за да не се обади повече.

Въ 9 ч. 30 м. пр. пл. 12 см. д/28 батарея получава заповѣдь да бие новото укрѣпление юго-източно отъ Айвасъ баба

Понеже къмъ 8 часа пр. пл. се забѣлѣза усилване огъня отъ неприятелскитѣ батареи 41, 41 а, 42, 44, 44 а и 46, насоченъ изключително по нашата пѣхота на Малъ тепе и Софуларъ Буруну, то въ 8 ч. пр. пл. 12 см. д/28 група обстрѣлва батареитѣ 41, 41 а, и 42 а, а 15 см. д/30 група — батареитѣ 44, 44 а и 46.

Къмъ 10 ч. и 15 м. замълчава батарея № 38 и повече не се обади. Къмъ 11 часа млъква и батарея № 39, слѣдъ което биде заповѣдано на 12 см. с. с. гаубични батареи: едната да бие турскитѣ окопи около телената мрѣжа сѣверно отъ батареитѣ № № 38 и 39, а другата да бие дола южно отъ с. Арнаутъ кьой, гдѣто се прѣдполагаше да бждатъ турскитѣ пѣхотни поддържки.

Прѣзъ това врѣме нашата 15 см. д|30 група силно се обстрѣлваше отъ неприятелскитѣ батареи на Инжерлика, а батареята № 38-б стрѣляше често по редута сѣверо-западно отъ 15 см. д-30 група, гдѣто нашитѣ артилеристи палѣха твърдѣ сполучливи димки. Батареята № 37 д продължава да стрѣля срѣщу нашата 12 см. д|28 група, обаче всичкитѣ падения бѣха кжси и близо до мѣстото, гдѣто се палѣха димкитѣ отъ 12 см. д|28 група. Батареитѣ отъ Каялъка сжщо стрѣляха по нашата пѣхота до Провадийската рѣка.

Отдѣлната 12 см. д|28 батарея на подпоручикъ Станевъ, която имаше за задача да привлече огъня на батареитѣ отъ Инжерлика и Каялъка, правѣше това, като съ по едно орждие стрѣляше срѣщу отдѣлни турски батареи. Турскитѣ батареи отъ Инжерлика се нахвърлиха на нея, но не ѝ нанесоха никакви загуби

Б. 2-ий участъкъ отъ сѣверния отдѣлъ.

Слѣдъ вземането на неприятелскитѣ прѣдни позиции, нашитѣ полски батареи веднага излизатъ напрѣдъ: 2-о с. с. отдѣление на подполковникъ Пѣевъ отъ 8 й артилерийски полкъ заема позиция: 4-а батарея въ лѣво отъ Малъ Тепе, 5-а при батареята 59 и 6-а — при Маслака; къмъ 8 часа пр. пл. настжпва и 12 см. с. с. гаубично отдѣление на майоръ Каблешковъ и заема позиция въ долината Кумъ Дере — съ двѣ батареи на сѣверъ и една на югъ отъ пжтя Малъ Тепе—Одринъ; прѣдъ него, задъ гребена, сѣверно отъ кжщичката, заема позиция отдѣлението на майоръ Друмева.

Слѣдъ отдаването заповѣдьта за атаката на фортовата линия, прѣдварително подготвена съ огънь отъ полската и обсадната артилерия, началника на артилерията въ участъка заповѣдва: 12 см. д|28 батарея на капитанъ Илиева да прѣнесе огъня по интервала Айвасъ баба—Ташъ табия; 15 см. гаубични батареи — да подготвятъ атаката на Айвасъ баба, като обстрѣлятъ съ три батареи форта и батареята 40, а съ четвъртата батарея — форта Айджи Йолу; тритѣ 12 см. д|30 батареи да открияътъ огънь по форта Айджи Йолу; 15 см. д|30 батарея да наблюдава неприятелскитѣ батареи южно отъ Илдъзъ табия, а 12 см. гаубично отдѣление съ двѣ батареи да обстрѣлва Айвасъ баба и съ третата — Айджи Йолу.

Въ изпълнение на горното, 12 см д|28 батарея веднага насочва огъня по дадения ѝ участъкъ и къмъ 7 ч. 55 м. пр. пл. по заповѣдь го прѣнася по батареята 40 и го прѣкратява въ 9 часа 30 мин. пр. пладнѣ. къмъ което врѣме неприятелската батарея замлъква и не се обади повече, а нашата 12 см. д|28 заема наблюдателно положение по батареитѣ въ интервала Айджи Йолу —Кестенликъ. Гаубичнитѣ 12 см. батареи, заедно съ ония отъ сѣверния участъкъ — отъ 8 часа до 10 часа пр. пл. насочватъ твърдѣ силенъ огънь по форта Айвзсъ Баба, по батареитѣ 39, 40 и 41, по люнета прѣдъ батареята 41 и по окопа прѣдъ батареята 40. Отъ дългитѣ орждия двѣ 12 см. д|30 батареи отъ 7—9 ч. пр.

пл. усилено обстрѣлватъ Айджи Йолу, слѣдъ което прѣнасятъ огъня по батареитѣ 42, 43 и 44 и къмъ 10 ч. го прѣкратяватъ.

В. Юженъ отдѣлъ.

Въ ново-заетата позиция при Мезаръ Тепе, 12 см. с. с. гаубично отдѣление открива огънь въ 7 ч. 50 м. пр. пл. по посока на фортоветѣ Топъ Йолу и Кавказъ Табия, като обстрѣлва площадъ въ дълбочина и широчина, понеже падналата въ туй врѣме мжгла прѣпятствува да се наблюдава фортовия поясъ; слѣдъ дигане мжглата, която трае около 1 часъ врѣме, отдѣлението обстрѣлва батареитѣ 55, 56 и 51; огъня се прѣкратява, слѣдъ като неприятелскитѣ батареи замлъкватъ.

12 см. нескорострѣлно гаубично отдѣление на майоръ Недѣлчевъ, което бѣ придадено къмъ дѣсната колона на южния отдѣлъ, напуска първата си позиция и заема между 6 ч. 50 м. и 7 ч. 25 м. пр. пл. втора позиция. Мѣстностьта, прѣзъ която прѣминава отдѣлението е вълниста и прѣсечена; прѣминаването на Кумъ Дере е съпровождено съ голѣми мъчноти, понеже пжтя Скендеръ Кьой—Мезаръ Тепе се силно обстрѣлва отъ неприятелскитѣ батареи 56 и 57; отдѣлението е принудено да минава въ дѣсно отъ пжтя и да се искачва по стръмнитѣ му брѣгове и при все това пакъ трѣбваше да измине открито едно пространство около 500 м. което се извършва въ тръсъ. Втората позиция, находяща се на изтокъ и сѣверо-изтокъ отъ Мезаръ Тепе, се заема: отъ първа батарея въ 7 ч 25 м. пр. пл., втора батарея — 6 ч. 55 м. и отъ трета батарея, запрѣгната съ волове — въ 7 ч. 15 м. пр. пл.

Четвърть часъ слѣдъ това отдѣлението е вече готово да открие огънь противъ неприятелскитѣ батареи № № 55, 56 и 57, обаче, падналата въ това врѣме мжгла непозволява да се правятъ наблюдения. За това огъня се открива безъ да се води пристрѣлка, като се обстрѣлва площадъ.

Отъ 6 ч.55 м.до 9 ч 20 м. пр. пл. това отдѣление е било силно обстрѣлвано (особенно прѣдстоящия гребенъ, на който сж били разположени наблюдателнитѣ пунктове) отъ поменатитѣ по-горѣ батареи съ шрапнеленъ и бризантно-гранатенъ огънь.

12 см. Д|25 група. — Въ 8 ч. пр. пл. началника на артилерията въ южния участъкъ заповѣдва групата да открие огънь по неприятелскитѣ батареи 55 и 56, което е направено. Тѣзи батареи били обстрѣлвани до 10 ч. пр. пл., когато сжщия началникъ дава заповѣдь една батареи отъ групата да прѣнесе огъня си по неприятелската батарея № 52, която безпокояла движението на нашитѣ части по Кумъ Дере Огъня се открива отъ 1 батарея, която е стрѣляла до 10 ч. 10 м. пр. пл., слѣдъ като неприятелската батарея замлъква.

Отъ 9 ч. 30 мин. пр. пладнѣ неприятелския огънь слабѣе чувствително, особено въ интервала Айвасъ Баба — Кестенликъ

нѣкои неприятелски батареи започватъ да се обаждатъ, но рѣдко, а други пръставатъ съвсѣмъ да стрѣлятъ. Такива сж батареитѣ № 40 която замлъква въ 9 ч. 30 м. пр. пл., батарея № 38 — въ 9 часа 15 м. и батарея № 39 въ 11 ч. пр. пладнѣ. Къмъ 11 часа прѣдъ пладнѣ почти по цѣлата фронтова линия настава една пълна тишина. Надмощието на нашата артилерия надъ противника бѣше много осезателно. Отъ всѣкждѣ се получаватъ свѣдѣния за нашата пѣхота, че напрѣдва безпрѣпятствено почти и че прѣднитѣ ѝ линии на нѣкои мѣста се намирали на около 200—300 метра отъ телената мрѣжа. Тукъ тамъ, особено въ участъка сѣверно отъ Малъ Тепе и лѣвия склонъ на Провадийската рѣка, отъ артилерийскитѣ наблюдателни пунктове се забѣлѣзватъ колони отъ нашитѣ резерви, които се движатъ напрѣдъ, безъ да бждатъ почти обезпокоявани отъ неприятелския артилерийски огънь.

Турската 15 см. батарея № 39 при Айвасъ Баба.

Къмъ 11 ч. пр. пл. нашата артилерия окончателно наддѣлява неприятелската, която замълчава съвършенно.

Въ сжщото врѣме, началницитѣ на сектора, сѣверния отдѣлъ и обсадната артилерия по телефона размѣниха мисли за фиксиране началото на пѣхотната атака. Н-ка на артилерията докладва, че обсадната артилерия изпълнила блѣскаво задачата си по подготовката на атаката, че започватъ тукъ-тамъ да се чувствуватъ повреди въ материалната часть, вслѣдствие на усилената стрѣлба и че пѣхотната атака повече не трѣба да се отлага.

Пакъ ще повторимъ, че по-рано трѣбаше да се узнае, дали пѣхотата можеше да се притегли, организира и бжде готова за атаката, като се вземе прѣдъ видъ и нейното физическо и морално

състояние. Слѣдъ това да се избере момента (началото) на атаката, а въ зависимость отъ това, да се назначи, началото на артилерийската подготовка, а не обратното. Послѣдното е възможно и за прѣдпочитане, когато е извѣстно, че частитѣ сж готови всѣки моментъ да поведатъ атаката. И тукъ, обаче, трѣба да се има прѣдъ видъ врѣмето, необходимо за прѣдаване на заповѣдитѣ до най-послѣднитѣ разчленения, за отдаване необходимитѣ разпорежданія и за изпълнение на всички прѣдварителни дѣйствія.

Въ случай е направена грѣшка, която за щастие не е струвала твърдѣ скжпо, благодарение на голѣмата пасивность на противника.

При все това, по необходимость, въ силата на горѣизложеното трѣбаше да се прибърза и съ съгласието на командующий II-а армия бѣ рѣшено атаката да се почне въ 1 ч. 30 м. сл. пл., за което въ 12 ч. 15 м. сл. пл. се издаде цитираната по горѣ заповѣдь по източния секторъ № 87 за атаката на фортовия поясъ, която бѣ прѣдадена веднага по телефона до началницитѣ на отдѣлитѣ, общия резервъ и се донесе на командующий II-а армия.

Положението до 6 ч. сл. пл. споредъ получаванитѣ донесения и даванитѣ разпорежданія.

Въ отговоръ на телеграми №№ 2880 и 2881 и заповѣдьта по сектора № 87, въ 1 ч. 45 м. сл. пл. се получи отъ командующий II-а армия слѣднята телеграма № 3894, подадена въ 12 ч. 30 м. сл. пл.: „използувайте незабавно постигнатия до сега успѣхъ и най-енергично продължете настжпването и атакувайте фортовата линия; на другитѣ сектори е съобщено, че въ 1 ч. 30 м. сл. пл. вие почвате атаката на фортовия поясъ и имъ е заповѣдано да дѣствуватъ енергично и стрѣмително.“

Въ 3 часа 15 м. сл. пл. бѣ запитанъ устно по телефона началника на сѣверния отдѣлъ за положението и той докладва, че частитѣ сж настжпили и напрѣдватъ къмъ фортовата линия и че се водило артилерийска подготовка. Това донесение, разбира се, не уясняваше положението, което както ще видимъ подолу, естественно не е било извѣстно и въ щаба на отдѣла, понеже достовѣрностьта е липсвала въ донесенията на началницитѣ на участъцитѣ.

Това донесение, съпоставено съ по-раншното — че войскитѣ сикатъ да вървятъ въ Одринъ, даде поводъ на Началника на сектора да помисли, че частитѣ отъ сѣверния отдѣлъ вѣроятно срѣщатъ сериозно съпротивление отъ страна на турцитѣ; за това съ телефонограма — 2884 (3 ч. 25 мин. сл. пл.) се съобщи на началника на южния отдѣлъ (който се намираше на наблюдателния пунктъ № 12), че въ случай на силно съпротивление на фронта Айвасъ Баба—Айлжи Йолу, на войскитѣ отъ южния отдѣлъ ще бжде заповѣдано енергично да атакуватъ и нанесатъ главния ударъ на фронта на Кавказъ Табия, за което е необходимо да има въ частенъ резервъ около четире дружини.

На устното по телефона запитване (3 ч. 40 м. сл. пл.), щаба на южния отдѣлъ донесе, че 57-ий и 58-ий полкове заематъ Хелваджи Бекчели; 2-а дружина отъ 54-ий полкъ на дѣсния флангъ и

2-а дружина отъ 43-ий полкъ при Мезаръ Тепе—непокжтнати; 1-а бригада 3 а дивизия достигнала Скендеръ Кьой, а артилерийското с. с отдѣление излиза на позиция при Хадъмаа и че се води артилерийска подготовка отъ всичката артилерия.

Въ 3 ч. 50 м. сл. пл. командующий II-а армия съ телеграма № 3897 съобщи, че Началника на Южния секторъ донесалъ, какво въ тая минута срѣщу него се забѣлѣзвали значителни турски подкрѣпления, идящи отъ къмъ Демердешъ и Босна Кьой, отъ което може да се заключи, че срѣщу него има значителни сили.

1-а бригада 3-а Балканска дивизия бѣше съсрѣдоточена вече къмъ това врѣме задъ Мезаръ Тепе, съгласно направенитѣ разпореждания отъ щаба на сектора. Прѣдвиждайки необходимостьта отъ насочването на тази бригада или право задъ войскитѣ отъ южния отдѣлъ или прѣхвърлянето ѝ по-на сѣверъ въ посока на главната атака или главния ударъ, то съ цѣль да се обезпечи по лесното и по бързото ѝ движение, което ѝ прѣдстоеше, съ телегр. № 2885 (4 ч. 10 м. сл. пл.), заповѣда се на командира на бригадата да разпореди веднага да се рекогносцират отъ офицери пжтищата и подстжпитѣ къмъ фортовата линия по слѣднитѣ посоки:

1) Мезаръ Тепе—Киришхане махала.

2) Мезаръ Тепе — на сѣверъ до пжтя Чиф. Кюшенъ—батарея № 56 и отъ тукъ по този пжть на западъ къмъ сжщата батарея.

3) Мезаръ Тепе — на сѣверъ доЕски Мезарлъкъ на Сапунджиларъ и отъ тукъ на западъ къмъ батарея № 50.

Освѣнъ това, заповѣда му се да се свърже съ телефонъ съ щаба на сектора чрѣзъ наблюдателния пунктъ на началника на южния отдѣлъ — западно отъ Скендеръ Кьой.

Съ телеграма № 10 (5 ч. 20 м, сл. пл.) н-ка на сѣверния отдѣлъ донесе, че войскитѣ отъ 1-ий участъкъ сж достигнали на около 200 м. прѣдъ телената мрѣжа, гдѣто се установили, за да дочакатъ 23-ий полкъ за съвмѣстни дѣйствия; по непровѣрени още донесения, въ мрѣжата имало много разрушения отъ нашитѣ фугасни снаряди, благодарение на което обстоятелство разчитало се на лесното прѣодоляване на мрѣжата.

Макаръ че войскитѣ отъ 1-ий участъкъ сж се спрѣли, споредъ донесението, на 200 м. прѣдъ телената мрѣжа, никой не донесе въ щаба на сектора, че срѣщу с. Арнаутъ Кьой и батарея № 39 телената мрѣжа се прѣкжсва на едно разстояние отъ 250—300 метра, което би могло да се използува отъ войскитѣ на 1-ий участъкъ, макаръ че близкия подстжпъ къмъ това мѣсто се обстрѣлва съ кръстосанъ огънь отъ съсѣднитѣ на въпросния интервалъ окопи.

По нататъкъ, съ сжщата телефонограма началника на отдѣла донася: „23-ий полкъ е на 300 крачки отъ батарея 40-а; 10-ий полкъ е достигналъ долината на Кжналж Дере; подръжкитѣ на 2 ия участъкъ и маневреннитѣ войски слѣдватъ задъ 23-ия полкъ; въ третия участъкъ 32-ий полкъ заема Сапунджиларъ и настжпва къмъ Серванъ Дере; 29-ий полкъ заема Енксерджи Бекчели по пжтя чифл. Кюшенъ — Одринъ, като се приближилъ до Серванъ Дере; между 10-ий и 32-ий полкове се образува малъкъ разривъ, поради която причина сж задържани двѣ дружини отъ маневреннитѣ войски, задъ склона южно отъ Малъ Тепе; по нѣкои свѣдения (отъ Командира на 29-ия полкъ), 3 неприятелски колони, отъ неизвѣстенъ съставъ и сила, сж се движили въ сѣверна посока отъ Каикъ Табия и Топъ Йолу; за това сж прѣдупрѣдени началницитѣ на 3-ий участъкъ и южния отдѣлъ, които да слѣдятъ и обстрѣлятъ тѣзи колони, ако бждатъ забѣлѣзани".

Съ телефонограма № 11 (5 ч. 20 м. сл. пл.) началника на сѣверния отдѣлъ донесе, че 23 полкъ се намира на 200 крачки отъ Айвасъ Баба, като го е обхванало. За да не страдатъ нашитѣ войски, командира на бригадата заповѣдалъ на артилерията да не стрѣля по Айвасъ Баба. Въ това врѣме идели изстрѣли отъ югъ (посока Кавказъ—Айвасъ Баба). Изпратени сж офицерски патрули въ тази посока за разузнаване, а началника на южния отдѣлъ е помоленъ да ангажира въпроснитѣ неприятелски батареи. Началника на отдѣла заповѣдва да се почне правянето проходи прѣзъ телената мрѣжа. Послѣдното не би се заповѣдвало въ 5 ч. 20 м. сл. пл. — прѣзъ деня, — ако се знаеше дѣйствителното положение на частитѣ

Дѣйствителния ходъ на атаката отъ 1 ч. до 8 ч. сл. пладнѣ.

Възъ основа заповѣдьта на източния секторъ № 87, въ отдѣлитѣ и общия резервъ се извършва слѣдното:

А. Сѣверенъ отдѣлъ.

Началника на отдѣла дава слѣднята заповѣдь:

До началницитѣ на 1, 2, 3 участъци и маневреннитѣ войски.
№ 9 1913 г. 12 мартъ, 12 ч. 45 м. сл. пл.

1) Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. крѣпостьта ще бжде рѣшително атакувана отъ всички сектори.

2) Частитѣ отъ повѣрения ми отдѣлъ да пристжпятъ къмъ изпълнение на заповѣдьта ми № 7 отъ днешна дата.

3) Маневриращитѣ войски да оставятъ въ мое разпореждание двѣ дружини на склона източно отъ Малъ Тепе.

4) Да се напомни на войскитѣ, че отъ успѣха на прѣдприетата атака зависи изхода на цѣлата война. Богъ е съ насъ. Напрѣдъ. Пощада за коварния врагъ да нѣма.

Началникъ на сѣверния отдѣлъ
Генералъ майоръ Грънчаровъ
Началникъ щаба
Капитанъ Азмановъ.

Слѣдъ 2 часа сл. пл. изненадания отъ нашата атака и ангажирания по цѣлия фронтъ противникъ, като че взе да се съвзема малко по малко и да се фиксира върху мѣстото, отъ гдѣто иде най-голѣмата опасность. Неприятелската артилерия отъ далечнитѣ пунктове начена да фланкира съ дѣйствителенъ огънь доста енергично Маслака Кушъ Тепе, Софуларъ Буруну, участъка сѣверно отъ Малъ Тепе и въобще зоната източно отъ Айвасъ Баба — Кестенликъ, гдѣто се движеха нашитѣ войски Дѣятелностьта на нашата обсадна артилерия прѣзъ това врѣме до гдѣто се стъмни се заключаваше, до колкото се може да отговаря на неприятелскитѣ фланкирующи батареи и да ги обстрѣлва за да облекчи движението на нашата пѣхота, до като успѣе да заеме удобни очаквателни позиции за прѣдстоящата атака.

I Участъкъ. Макаръ че направенитѣ вече разпореждания въ първи участъкъ сж били съгласни съ горнята заповѣдь, допълнително би слѣдвало частитѣ да бждатъ запознати съ създаденото до този часъ положение.

Началника на артилерия въ този участъкъ, като получава казанитѣ по горѣ заповѣди за прѣдстоящата атака, разпорежда дългитѣ батареи да усилятъ огъня си, като анфилиратъ фортовата линия Айвасъ баба—Куру чешме; 15 с|м. гаубична батарея да обстрѣлва източния фасъ на Айвасъ баба; едната 12 с/м. с. с. гаубична батарея, която стрѣляше по пѣхотнитѣ окопи, да бие западния фасъ на сжщия фортъ, а другата 18 с/м. с. с. гаубична батарея да остане да обстрѣлва долината южно отъ Арнаутъ кьой.

Въ 2 часа 15 м. пр. пл. началника на артилерията въ втория участъкъ на сѣверния отдѣль донася на полковникъ Загорски, че нѣкои части отъ нашата пѣхота сж дѣйствително достигнали до 200 м отъ телената мрѣжа и че началника на бригадния участъкъ, като се опасява да не бждатъ обстрѣлвани отъ нашата артилерия, моли огъня по фортоветѣ Айвасъ баба и Айджи Йолу да се прѣнесе по на западъ. Полковникъ Загорски заповѣдва веднага на началника на артилерията въ 1-ия участъкъ подполковнику Славчеву, щото огъня на дългитѣ батареи, които анфилиратъ казания участъкъ, да се прѣнесе на 200 метра западно отъ казанитѣ фортове.

Понеже къмъ 3 часа сл. пл. отъ наблюденията и донесенията за дѣйствието и движението на нашата пѣхота почва да става ясно, че щурма на фортовия поясъ не ще се прѣдприеме скоро, то се намали интенсивностьта на огъня. Батареитѣ отъ участъка почнаха бавно да обстрѣлватъ фортовата линия като стрѣляха: 15с/м. дълги батареи по интервалитѣ — Айджи Йолу — Кестенликъ и Кестенликъ — Куру Чешме и обстрѣлваха специално батареитѣ № 44-а, 45 и 47, находящи се въ тѣзи интервали, а 12с|м д|28 група обстрѣлваше интервала Айвасъ баба — Айджи Йолу, като биеше батареитѣ № № 41, 41-а и 42 и подсжпитѣ западно отъ тѣзи батареи.

Къмъ 3 ч 40 м. сл. пл. неприятеля почва да фланкира съ силенъ и дѣйствителенъ шрапнеленъ и гранатенъ огънь нашитѣ пѣхотни части, находящи се около и сѣверно и западно отъ Малъ тепе. Мъчно се опрѣдѣля положението на тѣзи неприятелски батареи.

Запитанъ за това страничния наблюдателенъ пунктъ на Синчу Тепе, отговаря къмъ 3 ч. 55 м. че по причина на дима, който покрива неприятелската позиция, наблюденията сж много трудни, но при все това изглежда ла стрѣлятъ главно неприятелскитѣ батареи 38-б 38-г. и 44-б. Въ 4. ч. 10 м. сл. пл. полковникъ Загорски [1]) заповѣдва подполковнику Славчеву да усили пакъ анфиладния огънь по участъка Айджи Йолу — Кестенликъ, като съсрѣдоточи повече огъня противъ батареята 44-б. По тази цѣль подполковникъ Славчевъ насочва огъня на двѣ наши 15с|м. д|30 и една 12 с|м. д|28 батареи, а по батарея 38-б, която стрѣляше, — огъня на една гаубична батарея.

Ротитѣ отъ дружината на майоръ Телева настжпатъ къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. срѣщу нова Ташъ табия. Срѣщнати съ силенъ артилерийски и картеченъ огънь, бпвать принудени да отстжпятъ въ окопитѣ.

Понеже нѣколко опити за настжпление отъ фронта се указватъ безуспѣшни, началника на 1 участъкъ получава донесение, че срѣщу фронта Ташъ табия е необходимо да дѣйствува по голѣма часть, или пъкъ настжплението да се забави до когато настжпающитѣ срѣщу фронта Айвасъ Баба войски напрѣднатъ до толкова, че задържането на послѣдния отъ турцитѣ стане невъзможно.

Къмъ 4 ч. сл. пл. командира на 56 полкъ прави слѣднитѣ разпореждания: 2-а дружина да настжпи и се приближи до телената мрѣжа и да атакува батарея 38, слѣдъ което да се утвърди на гребена; 3-а дружина да дѣйствува срѣщу сѣвернитѣ склонове на хребета съ форта Айвасъ Баба; 4-а дружина да атакува батарея № 39; 1-ва дружина да настжпи и се установи на Софуларъ Буруну задъ 3-а дружина въ щурмуваща колона. Батареитѣ си оставатъ на сжщитѣ мѣста.

Въ 4 ч. 30 м. сл. пл., като се получава донесение отъ наблюдателния пунктъ Синчу Тепе, че южно отъ батарея № 44-б била забѣлѣзана една пѣхотна колона, Началника на артилерията въ участъка се разпорежда 12с|м. д|28 батарея, която обстрѣлваше батареята № 44-б, да прѣнесе огъня си по тая колона, като даде 3—4 реда съ обстрѣлване площадъ прѣзъ 100 метра.

Въ 5 ч. сл. пл. отдѣлната 12 с|м. д|28 батарея на подпоручикъ Станевъ по собствена инициатива открива огънь противъ една двѣ орждейна запрѣгната батарея, която, обстрѣляна веднага, не е могла да се снеме на позиция.

Въ 5 часа 10 м. сл. пл. въ 1-й бригаденъ участъкъ 56-ий полкъ и двѣ дружини отъ 54-ий полкъ, които почнаха на настжпватъ отъ Провадийската рѣка къмъ фортовата линия, бѣха обстрѣлвани отъ неприятелскитѣ батареи 37-а и 37-б. Началника на артилерията

---

[1]) Необясними сж причинитѣ, по които полковникъ Загорски — н-къ на обсадната артилерия въ сектора — не донасяше по често въ щаба на сектора за дѣйствията на обсадната артилерия и на противника, а само държеше свръзка съ н-ка на сѣверния отдѣлъ, вмѣсто да се прави едното и другото, при които условия, н-ка на сектора щѣше да бжде по-добрѣ ориентиранъ за положението.

въ участъка, като забѣлѣзва това, заповѣдва 12 с/м. д/28 батарея на подпоручикъ Станевъ и 15 с/м. гаубична батарея на поручикъ Атанасовъ веднага да насочатъ огъня си по тѣзи неприятелски батареи, а другата гаубична батарея на подпоручикъ Фиковъ, която имаше двѣ негодни орждия, да обстрѣлва гънкитѣ източно отъ новата Ташъ Табия, гдѣто се прѣдполагаше, че има картечница и двѣ куполни орждия, които биха фланкирали нашата настжпаюшa пѣхота.

Къмъ туй врѣме, нашата пѣхота още не атакува, а разхода на снарядитѣ, споредъ доклада на началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ, бѣше твърдѣ голѣмъ. Понеже този разходъ надминаваше за 15 с/м. д/30 орждия 250 снаряда на орждие, а за другитѣ калибри той бѣ още по голѣмъ, то се прѣпоржча на началницитѣ на артилерийскитѣ участъци да разпоредятъ да се намали интенсивностьта на огъня.

Въ 5 часа 36 м. сл. пл. подполковникъ Славчевъ донася, че западно отъ батареята № 43 се билъ концентриралъ единъ пѣхотенъ турски полкъ и настжпвалъ по прикрития пжть, който минава на сѣверъ".

Полковникъ Загорски заповѣдва полковникъ Славчеву веднага да обстрѣля най-енергично този турски полкъ. Въ 5 ч. 45 м. сл. пл. отъ наблюдателния пунктъ Синчу тепе пакъ донасятъ, че гжсти неприятелски маси се направляватъ отъ с. Арнаутъ кьой къмъ Айвасъ Баба. Въ 5 ч. 46 м. сл. пл. това се съобщава по телефона на началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ, като се заповѣдва: всичкитѣ 15 см. д/30 дълги орждия отъ групата на кап. Марашлиевъ и 12 см. д/28 отъ групата на капитанъ Максимовъ отъ 1 участъкъ да концентриратъ огъня си въ интервала Айвасъ Баба и Айджи Йолу.

Къмъ 6 ч. 10 м. сл. пл. полковникъ Загорски се научава чрѣзъ началника на сѣверния отдѣлъ, че атаката се отлага за прѣзъ нощьта и че за нея ще послѣдва заповѣдь. Прѣдъ видъ на това, заповѣдва въ 6 ч. 20 м. сл. пл. на началницитѣ на артилерията въ участъцитѣ да намалятъ огъня, като до $10^1/_2$ ч. сл. пл. изразходватъ не повече отъ 30—40 снаряда на орждие.

Въ 6 ч. 30 м. сл. пл. командира на 12 см. д/28 група забѣлѣзва, че въ новото укрѣпление, което до тогава бѣ праздно, почнали да се събиратъ неприятелски стрѣлци, за което, по заповѣдь на началника на артилерията въ участъка, двѣ 12 см. д/28 батареи откриватъ огънь по него. Сжщитѣ батареи, по заповѣдь, въ 6 ч. 40 м. сл. пл. прѣнасятъ огъня на 200 метра (западно) отъ фортовата линия.

2-и участъкъ. 10-й Родопски полкъ назначава 6 роти съ картечната рота срѣщу форта Айджи Йолу, 2 роти срѣщу батареитѣ № № 41 и 42, сѣверно отъ Айджи Йолу, 2 дружини (отъ 10 и 23 полкове) — въ полкова подръжка.

23 й Шипченски полкъ назначава въ първа линия 3 дружини: 1-а дружина, 2 картечници и 45 души работници съ задача да атакуватъ източния и южния валове на Айвасъ Баба; 2-а дружина и

30 души работници — да атакуватъ батарея № 40; 3-а дружина — въ полкова подръжка се съсрѣдоточава източно отъ Кушъ Тепе.

Въ качество на частни резерви на участъка се съсрѣдоточаватъ: 1-а дружина отъ 10 полкъ — въ долината юго-източно отъ Кушъ Тепе, а 3-а и 4-а дружини отъ 53 полкъ — въ долината източно и задъ височината „К Л Б".

Началника на артилерията въ този участъкъ разпорежда артилерията да продължава да обстрѣлва сжщитѣ цѣли, които обстрѣлваше по-рано, като се усили огъня въ 12 ч. 45 м. сл. пл.

Отдѣлението на майоръ Друмевъ първоначално открива огънь съ една батарея по Айвасъ Баба, съ друга по Айджи Йолу, а съ третата по новото укрѣпление на югъ отъ Айвасъ Баба. Въ послѣдствие, обаче, слѣдъ получаването на заповѣдьта по бригадата, прѣнася огъня на всичкитѣ си батареи по фронта Айджи Йолу и батареитѣ № № 41 и 42 сѣверно отъ него.

2-о 12 см. гаубично с. с. отдѣление отначало открива огънь. 1-а батарея по батареитѣ № № 45 и 47, 2-а батарея — по батарея № 48, а трета батарея — по батарея № 44

Ефекта отъ бомбардировката на неприятелскитѣ фортове е повторното замълчаване на неприятелскитѣ батареи, но да се твърди (както това твърди началника на 2-и участъкъ) че неприятелската пѣхота е напустнала своитѣ позиции, е ва ли отговаря на дѣйствителностьта.

Настжплението почва, едва къмъ 2 ч. и 30 м. сл. пл., тъй като до това врѣме „щурмующитѣ колони не могли да се сформиратъ". При това, нѣкои дружини отъ 23 полкъ заематъ изходното си положение едва въ 6 ч. сл. пл. Тукъ трѣбва да се забѣлѣжи, че отъ командира на 23 полкъ не се указватъ мѣстата за изходното положение на щурмующитѣ колони. Командира на полка не е регулиралъ този въпросъ и по късно, вслѣдствие на което, дружинитѣ се нагрупватъ въ безпорядъкъ около Кушъ Тепе.

Споредъ реляцията на началника на 2-и участъкъ, настжплението става трудно. Турцитѣ, щомъ забѣлѣзватъ нашето движение, веднага откриватъ отъ цѣлата фортова линия силенъ артилерийски и пушеченъ огънь. Въ послѣдствие, огъньтъ отъ батареитѣ при Айвасъ Баба и Айджи Йолу се прѣкращава, но този отъ батареитѣ на югъ отъ Айджи Йолу продължава да се води срѣщу колонитѣ отъ бригадата съ най голѣма интенсивность, понеже никой не настжпвалъ срѣщу послѣднитѣ батареи

Въ 2 ч. 35 м. когато нѣкои части отъ 10 и 23 пѣхотни полкове почнали да се приближаватъ до телената мрѣжа и споредъ командира на бригадата имало опасность да не бждатъ поражавани отъ нашитѣ батареи въ 1-й участъкъ. Когато подполковникъ Вълчановъ донася за това на н-ка на обсадната артилерия, п къ Загорски прави веднага съотвѣтнитѣ разпореждания до началника на артилерията въ 1 участъкъ за прѣнасяне огъня по на западъ.

Въ 3 ч. сл пл. съобщаватъ отъ щаба на бригадата, че се появила една неприятелска батарея отъ къмъ форта Кестенликъ

(впослѣдствие се оказва, че това е № 48), която обстрѣлвала въ флангъ войницитѣ отъ 10-й Родопски полкъ Началника на артилерията въ участъка се разпорежда да бѫде обстрѣлвана отъ 12 см. д|28 батарея на капитанъ Илиевъ и отъ 2 орждейната 15 см. д|30 батарея на подпоручикъ Лиловъ.

Въ 4 ч. сл. пл. 15 см гаубична батарея на подпоручикъ Дешампенъ, която стрѣляше по Айджи Йолу, получава заповѣдь да прѣнесе огъня си по бѣлия окопъ юго източно отъ Айвасъ Баба Този огънь почти веднага се прѣнася по на западъ, понеже по съобщението на командира на бригадата, 23 полкъ се приближавалъ къмъ казания фортъ

Въ 5 ч 45 м. сл. пл. подполковникъ Вълчановъ донася на полковникъ Загорски, какво капитанъ Атанасовъ, командиръ на 2 орждейната 15 см. д|30 батарея, разположена около Кюшенъ му телефонира, че се забѣлѣзватъ турски колони да се движатъ по направление на Айвасъ Баба, сирѣчъ потвърдяваше свѣдението, което въ сѫщия часъ бѣ п ѣдалъ наблюдателния пунктъ Синчу Тепе. За това въ 5 ч. 47 м. по телефона, слѣдъ като дава заповѣдь на подполковникъ Славчевъ за обстрѣлването тая цѣль, полковникъ Загорски заповѣдва и на началника на артилерията въ 2-й участъкъ подполковникъ Вълча овъ — съ 12 см. д|28 батарея да фланкира интервала Айвасъ Баба—Ташъ Табия. Подполковникъ Вълчановъ разпорежда да се открие огънь отъ една 12 см. д|28 батарея и една 15 см. гаубична батарея, които почватъ да обстрѣлватъ тила на Айвасъ Баба къмъ с. Арнауткьой.

Въ донесението си въ 5 ч. сл. пл. началникътъ на този участъкъ съобщава: „23 й п лкъ е на около 300 крачки отъ б тарея № 40; 10-й полкъ е достигналъ долината на Кѫналѫ Дере; подръжкитѣ на участъка сѫ насочени къмъ Айвасъ Баба и слѣдватъ задъ 23 полкъ». Изобщо, споредъ това устно донесение по телефона, положението се прѣдставлява крайно розово. Това накарва началника на отдѣла да не прѣсилва настѫплението, като прѣдполага, че скоро то ще бѫде оведено до край отъ самитѣ части. Къмъ 6 ч. сл. пл. началника на отдѣла заповѣдва на всички части да се подготвятъ, за да щурмуватъ *съ настѫпване на нощната тъмнина*. (Това рѣшение пакъ не се съобщава въ щаба на сектора). Избрания моментъ, слѣдъ който нощьта до $10^1/_2$—11 часа е безлунна, е съвършенно неподходящъ, понеже въ такава тъмна нощь нощнитѣ атаки съ голѣми части, при съвършенно недостатъчно число прожектори и неумѣло ползуване отъ послѣднитѣ, сѫ много рискувани и споредъ нашего схващане не трѣбва да се прѣдприематъ. Тъмнитѣ нощи могатъ да се използуватъ за скрито приближаване на войскитѣ по изучени и даже отбѣлѣзани още прѣзъ деня посоки съ водачи воглавѣ. Самия щурмъ трѣбваше и можеше да се извърши на разсъмване или въ лунна нощь, както въ дѣйствителность това се извърши отпослѣ, съгласно разпореждането отъ щаба на сектора и изработения планъ за атаката на фортовия поясъ въ сѫщия щабъ.

Справедливостьта на казаното по-горѣ, както и на всичко изложено по-рано по въпроса за нерационалното избиране момента за атаката и щурма на фортовия поясъ, се подтвърждава отъ дѣйствително разиграли тѣ се дѣйствия прѣзъ деня и въ втория участъкъ: 10 й полкъ наистина билъ до долината на Кѫналѫ Дерере, но прѣтърпѣлъ сериозни загуби, а 23 полкъ прѣзъ цѣлия день и късно прѣзъ нощьта, както ще се види по-долу, не е мръдвалъ по-далечъ отъ Кушъ Тепе, съ изключение на нѣкои отдѣления отъ работнитѣ команди и нѣкои отъ охраняющитѣ части.

Въ реляцията си началника на участъка казва, че донесълъ въ $4^1/_2$ часа сл. пл. за благоприятния моментъ за атаката на фортоветѣ, понеже послѣднитѣ (както се каза по-рано) биле напустнати отъ противника. Такъво донесение не е било получено въ щаба на сѣверния отдѣлъ, но едва ли то е достовѣрно. По-скоро трѣба да се допустне, че гарнизона се е билъ изпокрилъ. Ако ли пъкъ се допустне, че донесението е било тъй достовѣрно (а не само едно прѣдположение), то защо началника на участъка не е използувалъ този моментъ за заемане на фортоветѣ, които вече сѫ му били дадени за обектъ при атаката, която рационално или нерационално е била вече отдавна *заповѣдана?* — Ето гдѣ трѣбаше да се развие инициатива отъ началника на участъка.

По късно (споредъ н-ка на 2-и участъкъ) „празднитѣ фортове“ сѫ биле заети отново отъ противника. Къмъ 4 ч. сл. пл. въ щаба на сѣверния отдѣлъ се получава съобщение отъ щаба на южния отдѣлъ, че тамъ била забѣлѣзана нѣкаква турска часть — (около полкъ), движуща се отъ Кавказъ табия къмъ Топъ Йолу въ сѣверна посока — въ сѫщото врѣме, когато отъ 1-ия участъкъ съобщаватъ, че турския полкъ се сътрѣдоточилъ задъ Айджи Йолу. Прѣдупрѣждаватъ се всички началници — артилерийски и пѣхотни — да слѣдятъ и обстрѣлятъ тѣзи части, което дѣйствително се извършва отъ артилерията (както това видѣхме по-рано) на първия участъкъ (споредъ наблюденията отъ Синчу тепе) и отъ 29 полкъ, отъ която стрѣлба колоната се разпилѣла. Тази колона се е насочила врѣменно за подкрѣпление на застрашения участъкъ Айджи Йолу—Айвасъ Баба, а да се твърди, че фортоветѣ сѫ биле праздни къмъ $4^1/_2$ ч. сл. пл., едва ли е допустимо.

Къмъ 6 часа сл. пл. артилерията прѣкращава огъня си, когато отново настѫпва затишие на бойното поле.

3-и участъкъ. Началникътъ на 3-и участъкъ прѣдава заповѣдьта по отдѣла № 9 до своитѣ подчинени въ този видъ:[1])

1) Въ 1 часа 30 м. крѣпостьта ще бѫде рѣшително атакувана отъ всички сектори.

2) Дружинитѣ да пристѫпятъ къмъ изпълнението на заповѣдьта ми № 68 отъ днешно число, слѣдъ направената рекогносцировка, при която да се узнаятъ посокитѣ на движението за най безнаказаното приближаване до крѣпостния поясъ. При общата атака

[1]) Както е намѣрена цитирана въ реляцията на командира на 29 полкъ.

да се подадатъ и частитѣ отъ повѣрената ми бригада и да атакуватъ прѣдлежащия поясъ, *ако срѣдствата съ които разполагаме за прѣодоляване на прѣпятствията позволяватъ* (?)

3) Южния отдѣлъ е усиленъ (?) съ първа бригада отъ 3-а пѣх. Балканска дивизия, а сѣверния — съ бригадата на 5-а Дунавска дивизия (?). Тъй щото въ общото „Ура" да вземе участие въ атаката и нашата бригада. Маневреннитѣ войски на отдѣла се съсрѣдоточаватъ при Малъ Тепе. „Да се напомни на войскитѣ, че отъ успѣха на прѣдприетата атака зависи изхода на цѣлата война. Богъ е съ насъ! Напрѣдъ! Пощада за коварния врагъ да нѣма !

Подчъртанитѣ редове показватъ, че се заповѣдва една условна атака и то при условия, които трѣба да бѫдатъ извѣстни много порано въ щаба на бригадата. Той знаеше съ какви срѣдства разполага бригадата за прѣодоляване искуственитѣ прѣпятствия и нѣмаше защо да се туря това условие, което често води къмъ неизпълнение на самата заповѣдь. Освѣнъ това, врѣмето 1 ч. 30 м. е много неопрѣдѣлено (пр. пл или сл. пл. не е казано). Вслѣдствие на това, командира на 29-ий полкъ запитва по телефона бригадния командиръ — какъ да се разбира, че крѣпостьта ще бѫде атакувана въ 1 ч. 30 м., когато заповѣдьта се дава въ 2 часа? Командиря на бригадата отговаря, че трѣба да се разбира *нощесъ* (?), когато срѣщу Кавказъ Табия настѫпи 1-а бригада 3-а пѣх. Балканска дивизия (?). Всичко това веднага се прѣдава по телефона на дружиннитѣ командири.

1-а бригада 3-а Балканска дивизия, която бѣше въ общъ резервъ щѣла да настѫпи срѣщу Кавказъ Табия! Подобна задача въ никоя заповѣдь не се е спомѣнавала.

Горньото показва, че слѣдъ пладнѣ на 12-ий Мартъ 3-ий участъкъ е бездѣйствувалъ и необяснимо се явява устното донесение на началника на участъка къмъ 5 ч. сл. пл: „32-й полкъ настѫпва къмъ Серванъ Дере, 29-й полкъ се е приближилъ до СерванъДере".

По всичко се вижда, че и въ щаба на 3-ия участъкъ не е било извѣстно положението на частитѣ.

По поводъ на заповѣдьта по отдѣла № 7, отъ началника на 3-ий участъкъ е имало запитване — какво да прави, като се намира южно отъ даденитѣ му обекти. Заповѣдва му се отъ началника на отдѣла — да се съсрѣдоточи срѣщу даденитѣ му обекти, да настѫпи рѣшително и доведе атаката до край, *ако разузнаването установи, че срѣдствата, съ които разполага бригадата, сѫ достатъчни за единъ успѣшенъ щурмъ*. Това послѣдното условие, изказано като разяснение отъ н-ка на сѣверния отдѣлъ е неумѣстно, понеже не е това условието, което може да спрѣ щурма, който се заповѣдва, знаяйки по отрано съ какви срѣдства разполагатъ както бригадата тъй и другитѣ войскови части. Н-ка на сѣверния отдѣлъ, вмѣсто да избѣгне условността, съ която н-ка на участъка заповѣдва да се атакува фортовия поясъ, той иде да я потвърди. И естественно, че началника на участъка се задоволява само съ разузнаване.

Между това, Началника на 3-ия участъкъ се силно безпокои за образувалия се разривъ между неговия дѣсенъ флангъ — 32-ий полкъ и 10-ий Родопски полкъ, когато по-скоро трѣбаше да се съсрѣдоточи вдѣсно срѣщу даденитѣ му обекти и да влѣзе въ свръзка съ родопския полкъ. Въ 5 ч. 15 м. сл. пл. по сѫщия поводъ той донася: „моля или Родопци да заематъ мѣстата си (?) или пъкъ Загорския полкъ да се подкрѣпи съ една дружина, съ каквато азъ не разполагамъ. Ако не се удовлетвори молбата ми, не изключавамъ възможностьта отъ къмъ този флангъ да бѫда контъръ атакуванъ отъ противника и да изгубя постигнатия днесъ успѣхъ". Това донесение се прави, слѣдъ като е заповѣдано на Началника на участъка да се насочи срѣщу даденитѣ му обекти.

Отъ по-рано е било заповѣдано, щото този промежутъкъ да се наблюдава отъ маневриращитѣ войски на участъка. Съ сѫщата цѣль бѣха оставени и двѣтѣ дружини отъ маневриращитѣ войски (43 п.) въ разпореждане на началника на отдѣла задъ междината на 2 и 3 участъци — задъ Малъ Тепе.

Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл., когато отъ 1 участъкъ съобщаватъ, че противника съсрѣдоточилъ полкъ задъ Айджи Йолу, въ щаба на отдѣла се прѣдполага, че противника има намѣрение да контъръатакува нѣкои отъ нашитѣ полкове (вѣроятно 10-й полкъ), за което се прѣдупреждава началника на маневриращитѣ войски, който разпорежда:

„43 полкъ съ една дружина да обезпечава дѣсния флангъ на 32 полкъ, за което командира на тази дружина да влѣзе въ свръзка и стане въ отстѫпъ задъ тоя флангъ; при атаката, ще атакува заедно съ полка фронта Кестенликъ. Другата дружина ще заеме участъка южно отъ Малъ Тепе и ще се държи резервирано, оставайки въ разпореждането на началника на сѣверния отдѣлъ".

„44 полкъ съ една дружина, най много двѣ, ще поддържа атаката на 10-й пѣх. Родопски полкъ, като се държи въ отстѫпъ задъ лѣвия флангъ на тоя полкъ, а останалитѣ дружини отъ полка сѫщо да се държатъ резервирано вънъ на гребена Маслакъ, сѣверно отъ могилката Малъ Тепе.

Б. **Южень отдѣлъ.**

Заповѣдьта по Източния секторъ № 87 за атаката на фортовата линия се получава въ щаба на южния отдѣлъ въ 1 ч. 15 м. сл. пл., т. е. 1 ч. слѣдъ издаването ѝ — вѣроятно по причина на прѣтрупаностьта и недостатъчния персоналъ отъ телефонисти по станциитѣ. Още когато се отдаваше горнята заповѣдь, знаеше се въ щаба на сектора, че тя нѣма да достигне скоро въ щаба на южния отдѣлъ, но да се назначи по късенъ часъ, по изложенитѣ по-рано причини, когато сѣверния отдѣлъ вече бѣше далъ заповѣдьта за атаката, не бѣше възможно. На сѣверния отдѣлъ трѣбаше да се назначи момента 1 ч. 30 м. сл. пл., като начало на рѣшителнитѣ дѣйствия, а южния отдѣлъ, разчиташе се, че ще може да вземе участие въ 3 ч. сл. пл., и макаръ по-късно, колкото и нежелателно,

допустимо бѣ, че нѣмаше да се отрази твърдѣ много на главната атака водена отъ сѣверния отдѣлъ. Трѣбаше да се избере отъ двѣтѣ злини — по-малката.

Слѣдъ кратко съвѣщание съ щаба си, началника на отдѣла рѣшава да атакува само фронта Кавказъ Табия—Топъ Йолу, като изоставя Илдъза, тъй като частитѣ отъ отдѣла сж насочени вече на фронта Топъ Йолу—Кавказъ, а за атакуването на Илдъза необходимо бѣ да приематъ на сѣверъ. Макаръ че послѣдното маневриране би могло да стане безъ голѣми жертви, н-ка на отдѣла счита, че това странично или косо прѣдвигване е твърдѣ опасно прѣдъ очитѣ на турцитѣ, толкова повече, че частитѣ се намирали подъ силния огънь на батареитѣ на „Кавказъ“ и „Топъ Йолу“.

Въ изпълнение на заповѣдьта по сектора № 87, щаба на южния отдѣлъ прави слѣднитѣ разпореждания:

На дѣсната колона (усилена съ двѣ дружини отъ 43 полкъ) се заповѣдва да атакува фронта Топъ Йолу—Кавказъ (изключително).

На лѣвата колона се заповѣдва да атакува укрѣплението Кавказъ.

На конния отрядъ се заповѣдва да съдѣйствува на лѣвата колона и прикрива лѣвия флангъ на отдѣла.

На полковникъ Паскалевъ (1 бригада 3 Балканска дивизия) се заповѣдва да се съсрѣдоточи на западъ отъ Скендеръ Кьой и постепено да прѣхвърли бригадата си въ Кумъ Дере — на изтокъ отъ Мезаръ Тепе.

На капитанъ Хумбаджиевъ се заповѣдва да поддържа съ огъня отъ батареитѣ си (12 см. д|2.) атаката на Кавказъ и Топъ Йолу.

Трѣбва да се забѣлѣжи тукъ, че за съсрѣдоточението на 1 бригада 3 Балк. дивизия на полковникъ Паскалева задъ Мезаръ Тепе (освѣнъ съ заповѣдьта № 87) бѣше направено разпореждане отъ щаба на сектора право до командиря на бригадата (който се намираше на кота 58.9) съ телефонограма въ 12 ч. 15 м. сл. пл. И макаръ, че заповѣдьта по сектора № 87 е много ясна и категорична — че въ разпореждането на началника на отдѣла се дава само артил. с. с. отдѣл. на бригадата, все пакъ н-ка на отдѣла, безъ да има неотложна нужда, дава сжщата заповѣдь повторно на командира на бригадата, т. е. счита го въ свое разпореждане.

Това бѣ неправилно и по късно, както ще видимъ, н-ка на отдѣла започва да заповѣдва и разходва бригадата нерационално.

Поради неизправността на телефонната мрѣжа въ района на южния отдѣлъ, разпорежданията въ послѣлния се прѣдаватъ съ конни ординарци и закъснѣватъ. Въпрѣки това, обаче, частитѣ отъ отдѣла се силятъ да изпълнятъ заповѣдьта за атаката. При все това, атаката не се повежда, защото частитѣ чувствуватъ, че тя не бѣше още достатъчно назрѣла, че силната неприятелска артилерия не е още сломена и най-послѣ, въ сѣверния отдѣлъ сжщо така още не атакуватъ.

Така, само по себѣ си, заповѣдьта по сектора № 87 не бѣ изпълнена само за това, че тя опрѣдѣляше момента на атаката много рано и несъобразно съ обстановката и рационалността за

воденето на сжщата атака, която не трѣбваше да се поведе прѣзъ деня и неорганизирано, както я поведе сѣверния отдѣлъ не въ съгласие съ щаба на сектора.

По мотивитѣ изложени по-рано, щаба на сектора бѣ принуденъ да узакони и развие това, къмъ което бѣ пристжпилъ щаба на сѣверния отдѣлъ, за да нѣма отмѣна на заповѣди въ най-важнитѣ моменти.

Независимо отъ всичко горѣизложено, подготовката за изпълнение на атаката се извършва: батареитѣ усилватъ огъня по фортовата линия, пострадалитѣ при атаката на прѣднитѣ позиции дружини отъ 57 полкъ (2-а и 1-а) се смѣняватъ отъ дружинитѣ на 54 полкъ (3 а и 4-а); патронитѣ — попълнени. Тукъ трѣба да се отбѣлѣжи доблестното държане на батареитѣ отъ 1 артилерийски не с. с. полкъ и особенно гаубицитѣ на майоръ Недѣлчева.

Слѣдъ дигането на мъглата, командира на отдѣлението констатирва, че разстоянието до цѣлитѣ е голѣмо и слѣдователно, за по точна дѣятелностъ на стрѣлбата, трѣбва да иде още по-напрѣдъ. Веднага излиза напрѣдъ да рекогносцира друга позиция и избере пжть за настжпление, като донася за това на началника на дѣсната колона. На връщание получава удобрѣние и заповѣдь за заемане нова позиция; заповѣдва веднага батареитѣ да настжпятъ по избрания закритъ пжть. Батареитѣ между 2 и 3 часа сл. пл. настжпватъ и заематъ незабѣлѣзано и небезпокоени новоизбраната позиция въ квадратъ 18 X 58, а наблюдателнитѣ имъ пунктове се разполагатъ на 900 м. по-напрѣдъ при развалената колиба. Отъ втората позиция (Мезаръ Тепе) до новата позиция мѣстностьта е още по прѣсечена и, за да не се открие движението, батареитѣ трѣбваше да обикалятъ много безъ пжть изъ долинитѣ, лозята и чукаритѣ, което много затрудняваше движението.

2-а батарея била готова да открие огънь въ 2 ч. 45 м. сл пл., но не е открила такъвъ, за да не би, чрѣзъ стрѣлбата по нея, неприятеля да поразява останалитѣ 2 батареи, които се движеха флангово и послѣ се приготовляваха за стрѣлба

Отъ новата си позиция отдѣлението открива огънь въ 4 ч. и 5 м. сл., пладнѣ като разпрѣдѣля огъня си така: 1-а батарея — противъ неприятелската 15с|м. батарея № 55 на брѣгова установка, 2-а батарея — противъ 15с|м. батарея № 56, сжщо на брѣгова установка и 3-а батарея — противъ № 57—10, 5с|м. батарея. Стрѣлбата е била много точна и съ нѣколко сполучливи реда съ фугасни гранати тѣзи батареи биле принудени да замлъкнатъ. А до това врѣме неприятелскитѣ батареи сж причинявали доста загуби съ своитѣ бризантни гранати, които сж всѣвали ужасъ и накарали да замлъкнатъ батареитѣ отъ 1-й не с. с. артилерийски полкъ и батареята на капитанъ Кутева отъ 6-й артилерийски с. с. полкъ; тѣ сж стрѣляли съ цѣли редове по окопитѣ на нашитѣ прѣдни дружини отъ части и особенно силно сж безпокояли настжпающитѣ дружини отъ 43-й пѣхотенъ полкъ. Обаче, слѣдъ като почватъ въ свой редъ да бждатъ обстрѣлвани, тѣ напраздно се опитватъ на 2—3 пжти да

обстрѣлватъ пѣхотнитѣ ни части — нашия огънь винаги ги изпрѣварва и тѣ не могатъ да дадатъ повече отъ 1 -- 2 изстрѣла. Та и самия наблюдателенъ пунктъ на отдѣлението е способствувалъ за добро наблюдение и за ржководение на огъня, понеже отъ него се виждатъ добрѣ неприятелскитѣ орждия и движенията около тѣхъ. Щомъ нашитѣ батареи отъ 1-й артилерийски не с. с. полкъ се виждатъ освободени отъ огъня на казанитѣ батареи, тѣ начеватъ, бе ъ да бждатъ вече обезпокоявани, отново да обстрѣлватъ неприятелското разположение

Въ това врѣме неприятеля не хвърля по гаубичното отдѣление ни единъ изстрѣлъ, макаръ то да бѣше на 250 метра отъ неприятелската позиция. Това се дължи на скритото мѣняване на позицията, нейната отлична дефилировка и на това, че тритѣ неприятелски батареи биватъ изненадани отъ нашия точенъ неочакванъ фугасенъ огънь отъ такава близка дистанция. Трѣбва да се прибави още, че прѣдъ щурма прѣзъ врѣме на блокадата тѣзи батареи, благодарение на това, че бѣха вънъ отъ зоната на досегаемостьта на нашитѣ гаубици, никой пжть не можеха да бждатъ обстрѣлвани; само 2 — орждейната 15 с|м. д|30 батарея на поручикъ Лиловъ бѣ пустнала за пристрѣлка нѣколко изстрѣла противъ батарея № № 55 и 56.

Наистина, на 2-й мартъ сутриньта до 10 часа прѣдъ пладнѣ тѣзи батареи бѣха обстрѣлвани отъ 12с|м. д|25 група (6 орждия), обаче, прѣдъ видъ на слабото дѣйствие на гранатитѣ (съ шрапнелъ не е можала да стрѣля) на тая група и голѣмото разстояние огъня противъ тѣхъ не е могалъ да бжде дѣйствителенъ.

При смръкването, отдѣлението прѣкращава огъня, взема мѣрки за попълването на бойнитѣ припаси и окопаването на батареитѣ, които до това врѣме не бѣха обкопани.

12с|м. д|25 група. По заповѣдь на майора Славчевъ, едната батарея (3 орждия) открива огънь въ 2 ч. 40 мин. сл. пладнѣ по Кавказъ Табия, гдѣто бѣ забѣлѣзано движението на хора, а другата — по неприятелската батарея 53, тъй като тая послѣднята постоянно се обаждаше. Къмъ 3 часа слѣдъ пладнѣ и двѣтѣ батареи, по заповѣдь на сжщия началникъ, прѣкратява огъня, понеже въ участъка Топъ Иолу — Кавказъ Табия противника, обстрѣлванъ и отъ горѣказаното нескорострѣлно отдѣление, не се обаждаше. При все това, едната 12с|м. д|25 батарея остава да наблюдава неприятелската батарея № 55, а другата батарея № 56.

2-о с. с. гаубично полско отдѣление, слѣдъ заемането на новата си позиция и дигането на мъглата (около 8 часа 30 м. пр. пл.) открива огънь по неприятелскитѣ батареи № 51, 55 и 56 и ги накарва да замлъкнатъ.

На основание на заповѣдьта за атаката въ 1 часа сл. пл., отдѣлението е наблюдавало казанитѣ батареи, които къмъ 2 часа сл. пл. отново обстрѣляло, понеже открили огънь.

Отдѣлението остава до края на щурма въ Кумъ Дере — около 800 метра източно отъ гребена Мезаръ Тепе. Нѣщо повече: к-ра на

отдѣлението майоръ Димчевъ не изпълва заповѣдьта на н-ка на дѣсната колона за движение напрѣдъ — заповѣдь, която му се дава къмъ 3 ч. сл. пл Привечеръ на 12 мартъ, майоръ Димчевъ отива на наблюдателния пунктъ при редутъ № 12 и търси началника на дѣсната колона, за да му обясни по кои причини не е промѣнилъ позицията. Изложенитѣ технически причини — че батареитѣ му могли да стрѣлятъ по фортовата линия и отъ настоящата му (въ Кумъ Дере) позиция не сж основателни, защото не е всѣ сжщо да стрѣляшъ на 5—6 километра и отъ 3 километра. Освѣнъ това, приближаването къмъ фортовия поясъ, (а за това терена е особенно благоприятенъ) би дало възможность на сжщитѣ батареи да биятъ съ косъ дѣйствителенъ огънь и съсѣднитѣ участъци. А като се вземе подъ внимание моралното значение, което би имало неговото движение напрѣдъ за пѣхотата, което майоръ Димчевъ или не е чувствувалъ или го е прънебрѣгналъ по други съображения, то дѣйствията на майоръ Димчевъ не могатъ да се похвалятъ, още повече като се иматъ прѣдъ видъ въобще славнитѣ дѣйствия на нашата артилерия при щурма на одринската крѣпость. Ако ли майоръ Димчевъ, както той твърди, е получилъ горнята заповѣдь въ 6 часа 15 минути слѣдъ пладнѣ, издадена въ 5 часа 41 минута слѣдъ пладнѣ отъ майоръ Славчевъ, то той дѣйствително не би. успѣлъ до смръкване да промѣни позицията си, но тогава майоръ Славчевъ е много закъснѣлъ съ прѣдаването на заповѣдьта. Въ всѣки случай, гаубичното не с. с. отдѣление на майоръ Недѣлчевъ промѣня два пжти позицията си до 9 часа 30 м. сл пл, а това на майоръ Димчевъ остава много назадъ (5—6 км. отъ фортовия поясъ) до края на щурма.

Къмъ 5—6 часа сл. пл., отъ разговоритѣ по телефона, щаба на южния отдѣлъ разбира, че атаката на фортовия поясъ се отлага за прѣзъ ношьта на 12 срѣщу 13 мартъ. Въ този смисъль се прѣдупрѣждаватъ и частитѣ. Заповѣдва се попълването на патронитѣ, усилването на охранението и затвърдяването на заетитѣ позиции.

Къмъ 7 часа сл. пл. на 12 мартъ положението на частитѣ отъ южния отдѣлъ е слѣдното:

1) Дѣсната колона има 3 дружини въ 1 а линия (1 отъ 57 полкъ и 2 отъ 54 полкъ) и 3 дружини отъ 57 п. — въ 2 а линия.

Батареитѣ отъ отдѣлението на подполковникъ Чакъровъ (1-и не с. с. арт. полкъ) сж на позиция на около 300—400 метра сѣверозападно отъ Хадъмаа. Тамъ сж и батареитѣ отъ не с. с. и с. с. артил. отдѣление отъ 6 арт. полкъ отъ 1-а бригада 3-а Балканска дивизия.

Гаубичнитѣ батареи на майоръ Недѣлчева — на около 600—700 м. юго-източно отъ Хелваджи Бекчели.

2) Двѣтѣ дружини на майоръ Николова — южно отъ Мезаръ Тепе оставатъ въ разпореждане на щаба на отдѣла.

3) Лѣвата колона има двѣтѣ си дружини въ 1-а линия и една въ отстжпъ задъ лѣвия флангъ, а 5-а батарея е пристроена къмъ лѣвия флангъ на отдѣлението на подполковникъ Чакъровъ.

4) Конния отрядъ има силитѣ си съсрѣдоточени на изтокъ отъ Кара Баиръ, като наблюдава долината на р. Марица и все още не може да влѣзе въ свързка съ частитѣ отъ лѣвата колона.

В. Общъ резервъ.

Когато въ 2 часа слѣдъ пладнѣ на 12-ий мартъ челната часть отъ главнитѣ сили на 1-а бригада 3-а Балканска дивизия достига кота 58·9, тогава въ щаба на бригадата се получава заповѣдьта по сектора № 87 за атаката на фортовия поясъ, съгласно която и съгласно дадената по рано въ сѫщата смисъль телеграма, на бригадата се заповѣдваше да се съсрѣдоточи въ Кумъ Дере задъ Мезаръ Тепе, като изпрати артил. с. с. отдѣление въ разпореждането на началника на южния отдѣлъ полковникъ Дѣлова за заемане позиция на Хелваджи Бекчели.

Възъ основа на горнята заповѣдь, командира на бригадата прави слѣднитѣ устни разпореждания до събралитѣ се на кота 58·9 н-ци на частитѣ въ 2 ч. 30 м. сл. пладнѣ:

а) 11-й пѣхотенъ полкъ да настѫпи прѣзъ Скендеръ Кьой и редута № 12 и се установи на западнитѣ склонове на Кумъ Дере, южно отъ пѫтя Мезеръ Тепе — редутъ № 12.

б) 24-й пѣх. полкъ да настѫпи влѣво отъ 11-й полкъ и се установи на изтокъ отъ Демиръ Капу.

в) 1-о отдѣление отъ 6-й артил. не с. с. полкъ да настѫпи и се спрѣ между двата пѣхотни полка

г) 1-о отдѣление отъ 6-й с. с. артил. полкъ да тръгне веднага съ изпратения отъ началника на южния отдѣлъ водачъ и заеме позиция на Хелваджи Бекчели за енергично обстрѣлване дѣсния флангъ на противника. Отдѣлението влиза въ разпореждането на н-ка на южния отдѣлъ полковникъ Дѣловъ.

д) Пионернитѣ роти да спратъ при съответствующитѣ полкове.

Слѣдъ това се даватъ разпореждания за инженерния паркъ, парковитѣ взводове, отдѣлението отъ дивиз. лазаретъ и домакинскитѣ обози, както и за свръзката

Въ това врѣме се получава съобщение отъ н-ка на южния отдѣлъ, съ което на артил. с. с. отдѣление се заповѣдва да тръгне по шосето и заеме позиция около гребена Хадъмаа съ цѣлъ да се фланкира укрѣплението Кавказъ, която заповѣдь се прѣдава на н-ка на отдѣлението.

Въ 3 ч. 30 м. сл. пл. полковетѣ въ тънакъ строй тръгватъ къмъ назначенитѣ имъ за съсрѣдоточаване пунктове и прѣминаватъ гребена Шарапъ Йолу (при редутъ № 12) къмъ 5 ч. сл. пл., безъ да бѫдатъ обстрѣляни отъ неприятелския артилерийски огънь. Артилерийското не с. с. отдѣление прѣминава гребена на смръкване, за да не бѫде забѣлѣзано отъ противника.

Разузнаватъ се отъ офицери съ артилерийски подофицери пѫтищата и подстѫпитѣ, водящи отъ мѣстосъсрѣдоточението на бригадата къмъ фронта Кавказъ Табия — Топъ Йолу, като се изучва кѫдѣ и какви наши части се намиратъ прѣдъ бригадата въ дадения

моментъ. Рекогносцираттъ се именно направленията: 1) Мезаръ Тепе — Киришъ — Хане махала; 2) Чиф. Кюшенъ (отъ долината на Кумъ Дере) — къмъ батарея № 56; 3) Ески Мезарлъкъ — батарея № 54 и 4) Мезаръ Тепе — Ески Мезарлъкъ. За поправка повредитѣ участъци отъ пѫтищата се изпращатъ пионерни команди.

Това разузнаване се извършва съгласно разпореждането отъ Щаба на сектора, имайки прѣдъ видъ бързото прѣхвърляне на бригадата въ една отъ казанитѣ посоки, въ зависимисть отъ ризвитието на боя.

Прѣзъ нощьта на 12-й срѣщу 13-й мартъ бригадата се охранява отъ една дружина отъ 11-й полкъ, изнесена напрѣдъ на височата, южно отъ Мезаръ Тепе и отъ една рота отъ 24-й полкъ, изпратена въ наблюдателна застава въ посока къмъ шосето Одринъ — Хавса.

Заключение.

Дѣйствията прѣзъ деня (12 й мартъ) на войскитѣ отъ сѣверния отдѣлъ слѣдъ заемането на прѣднитѣ турски позиции въобще сѫ неудовлетворителни по слѣднитѣ причини:

Донесенията въ отдѣла и въ участъцитѣ почиватъ на невѣрни и непровѣрени свѣдения. Положението неизучено и непрѣцѣнено добрѣ въ всѣко отношение, вслѣдствие на което заповѣданата атака не се изпълня, понеже не може да се изпълни въ моментъ — нерационално избранъ отъ началника на отдѣла по настоването на началника на артилерията полковникъ Загорски. Той не се посъвѣтва прѣдварително и не поиска разрѣшение отъ началника на сектора, макаръ че бѣше свързанъ съ послѣдния съ телефонъ и макаръ че обстановката напълно позволяваше това. За изпълнение на взетото рѣшение се искатъ не единъ, а нѣколко часа, когато началника на отдѣла би могълъ да поиска разрѣшение въ 2 минути. Н-ка на отдѣла неправилно е разбиралъ проявяването на инициатива въ случая. Неотложна инициатива тукъ можаха да развиятъ по-малкитѣ началници отъ полкови командири на долу (въ района на които телефонната връзка съ настѫпване дружинитѣ напрѣдъ вече почти не сѫществуваше), за да използуватъ момента, когато турцитѣ отстѫпватъ безпорядъчно, за прѣслѣдване и развитие на боя въ борба за завладѣване фортовата линия. А такъвъ моментъ въ дѣйствителность не е схванатъ отъ полковитѣ командири, а колко по-малко е ималъ мѣсто за началника на отдѣла, който не е ималъ възможность непосрѣдствено да слѣди добрѣ за развитието на боя, а се е базиралъ на донесенията

Като слѣдствие отъ горньото — се явява една неорганизирана атака, прѣждеврѣменно дѣйствие на артилерията по фортовия поясъ, резултата отъ което не може да се използува наврѣме. Това послѣдното обстоятелство дава възможность неприятелската крѣпостна артилерия да се съживи до настѫплението на нашата пѣхота. Ако ли пъкъ турцитѣ бѣха прѣминали въ контръ атака то достигнатитѣ ре-

зултати отъ артилерията, а може би и на пѣхотата, биха могли да се сведатъ къмъ нула.

Като резултатъ отъ дѣйствията на войскитѣ отъ сѣверния отдѣлъ се явява по необходимость и заповѣдьта по източния секторъ № 87 за атаката на фортовия поясъ въ единъ моментъ, който не бѣше по желанието на началника на сектора и не бѣще избранъ съгласно изработения планъ въ щаба на сжщия. Това обстоятелство причинява закжсняване на разпорежданията и въ южния отдѣлъ, а въ *общъ итогъ — неизпълнение на заповѣдьта*, защото атаката не може да се подготви методично и организира до назначения моментъ.

Въ края на краищата, обаче, съ малки изключения, може да се каже, че *ако не заповѣдьта № 87, то заповѣдьта по сектора № 86 е изпълнена — частитѣ достигатъ вечерьта долинитѣ на Кжналж Дере, Бостанлж Дере, Сервань Дере, Хелваджи Дере и лѣвия брѣгъ на р. Провадийска.*

Съ една дума, дѣйствията прѣзъ деня, разиграни противъ волята на началника на сектора, могатъ да се нарекатъ „прѣлюдия“ къмъ настоящата атака, която трѣбваше да се разиграе прѣзъ лунната нощь на 12-й срѣщу 13 й мартъ, съгласно плана отъ щаба на източния секторъ.

Щурма на фортовия поясъ на 12 и 13 Мартъ.

Дѣйствията на 12 Мартъ.

Когато въ Щаба на сектора отъ всички получени до 8 часа сл. пл. донесения се разбра окончателно, че заповѣдьта за атаката прѣзъ деня остава неизпълнена, т е когато се случи това, което се прѣдчувствуваше, необходимо бѣ да се издаде веднага повторно писмена заповѣдь за атаката, която да се развие съгласно изработения по-рано планъ. За тази цѣль, въ 8 часа 30 м. слѣдъ пладнѣ се издаде слѣднята *заповѣдь № 2887* (написана въ книжката за донесения), прѣдадена по телефона и телеграфа:

с. Гебилеръ,
1913 г. 12 Мартъ 8 ч. 30 м. слѣдъ пладнѣ.

Караюсуфъ

Началнику Сѣверния Отдѣлъ.
Началнику Артилерията
Редутъ № 12.
Началнику Южния Отдѣлъ.
Орʻакчи.
Щаба на 2-а Армия.
Мезаръ Тепе.
Командиру 1-а бригада 3-а Б. Дивизия.

Съ заповѣдь по сектора № 87 бѣше прѣдписано на частитѣ днесъ въ 1½ часа слѣдъ пладнѣ да атакуватъ фортовия поясъ. Обаче, вслѣдствие закъснението на нѣкои части да заематъ нуждното изходно положение, това не е можало да бжде своеврѣменно извършено. Прѣдъ видъ на това заповѣдвамъ:

1) Бригадитѣ отъ бойната часть въ всички участъци и на двата отдѣла да се приближатъ възможно близко до неприятелскитѣ укрѣпления.

2) Подръжкитѣ на щурмуващитѣ колони да се ешелонират въ дълбочина за повторение на удара въ случай на нужда, съгласно инструкцията приложена къмъ заповѣдьта № 58.

3) Работнитѣ команди до изгрѣва на луната (между 10 и 11 ч. слѣдъ пладнѣ) да направятъ прѣлѣзи въ телената мрѣжа.

4) Артилерията да продължи стрѣлбата до изгрѣва на луната, като обстрѣлва изключително пространството задъ фортовия поясъ, за избѣгване на нещастни случаи. Съ изгрѣването на луната тя очестява огъня си въ продължение на 15 минути по обектитѣ за атаката, по която е успѣла прѣзъ деня точно да се примѣри, слѣдъ което тя прѣкращава огъня за 10 минути Това ще послужи като сигналъ на пѣхотата да атакува. Слѣдъ това, артилерията пакъ продължава да обстрѣл а пространството задъ фортовия поясъ до разсъмва-е, когато могатъ да се промѣнятъ цѣлитѣ, въ зависимость отъ нужата.

5) Съ заемането на укрѣпленията, полската артилерия се подава напрѣдъ незабавно. До дохождането ѝ, възможнитѣ контъръ атаки се отбиватъ и укрѣпленията се удържатъ отъ пѣхотнитѣ части при съдѣйствието на картечницитѣ и бомбитѣ. Само слѣдъ разсъмване тѣ ще прѣдприематъ разпространение въ тилъ на другитѣ укрѣпления.

6) Трѣбва да се помни, че въ тази нощь е необходимо да се рѣши сждбата на Одринската крѣпость. Връщане назадъ нѣма. Противника трѣбва да бжде сломенъ. Напрѣдъ ни чака слава и миръ, а назадъ безславие и смъртъ.

7) Понеже врѣмето е кратко, настоящата заповѣдь да се прѣдаде по телефона на Началницитѣ на всичкитѣ участъци. № 2887.

Началникъ на Източния Секторъ
Генералъ Майоръ Вазовъ.
Началникъ Щаба, отъ Генералния Щабъ.
Майоръ Вълковъ.

Тази заповѣдь е вече напълно съгласно съ изработения порано планъ въ щаба на сектора. Мотивитѣ за рационалното ѝ приложение сж изложени по рано въ извлѣчението отъ доклада на н-ка на щаба на сектора, както и въ заповѣдьта по сектора № 58 и инструкцията къмъ послѣднята. Тукъ може да се отбѣлѣжи рѣшението да се атакува въ лунна нощь, за да се намалятъ загубитѣ, безъ да се рискува твърдѣ много за изгубване на свръзката между съсѣдитѣ и въ дълбочина, понеже луната даваше възможность на хората въ частитѣ да се виждатъ[1]) до 400 кр. единъ отъ други и отъ противника. Този способъ на дѣйствие, обаче, налагаше, щото, слѣдъ

1) Съгласно специалнитѣ опити на н-ка щаба на сектора прѣзъ нощьта на 10 срѣщу 11 Мартъ, изпълнени по заповѣдь на н ка на сектора: отдѣлни хора и малки части по склоноветѣ се виждатъ до 400 крачки съ просто око и до 600 крачки съ бинокълъ. Ако сжщитѣ цѣли се проектиратъ на небесния фонъ, то тѣ се забѣлѣзватъ до 500 крачки съ просто око и до 700 крачки съ бинокълъ. Тѣзи опити се съобщиха на началницитѣ на отдѣлитѣ и участъцитѣ при събирането имъ въ щаба на сектора.

заемането на фортовия поясъ, до разсъмване да не се прѣдприема прѣслѣдване на противника въ тила, т. е. до гдѣто частитѣ не се ориентиратъ, уредятъ и закрѣпятъ на заетитѣ укрѣпления, гдѣто веднага да се привлѣче всичката наша подвижна артилерия.

Заповѣдьта трѣбваше да се даде по рано, но това не се направи, понеже не бѣ извѣстенъ окончателно резултата отъ дадената по-рано заповѣдь. Като се вземе прѣдъ видъ, обаче, че частитѣ бѣха вече почти насочени, то издаването на горната заповѣдь 2 ч. прѣди изпълнението — може да се счита своеврѣменно.

Съ телефонограма № 909 (10 ч. 30 м. сл. пл.) н-ка на обсадната артилерия полковникъ Загорски на запитването съ № 2883 отъ щаба на сектора донесе, че въ 1 и 2 участъци на сѣверния отдѣлъ шесть орждия искатъ арсенална поправка и че всѣко орждие въ този моментъ разполага съ по около 200 снаряда.

Въ 10 ч. 40 м. сл. пл. се получи по телеграфа слѣднята заповѣдь по II-а армия:

ЗАПОВѢДЬ

по

II-А АРМИЯ

№ 60

12 Мартъ 913 година
Щабъ с Ортакчи 10 ч. 15 м. сл. пл.
Карта 1:20,000.

§ 1.

Днесъ частитѣ отъ повѣрената ми армия на източния секторъ заеха всичкитѣ прѣдни позиции на противника и се приближиха на около 200 300 крачки отъ фортовия поясъ. При тѣзи дѣйствия сж плѣнени около 800 человѣка, взети 21 орждия, 6 картечници, по-голѣмата часть отъ които сж използувани за стрѣлба срѣщу противника.

Въ другитѣ сектори войскитѣ сж сжщо напрѣднали къмъ даденитѣ имъ обекти.

§ 2.

За да се използува полученото надмощие въ артилерийския огънь на атакуемия секторъ, заповѣдвамъ: тази нощь да се продължатъ дѣйствията, като войскитѣ отъ източния секторъ, съ изгрѣването на луната, атакуватъ фортовия поясъ и се утвърдятъ на мѣстата, които успѣятъ да зематъ, гдѣто да бждатъ готови да посрѣщнатъ контъръ атаката на противника, ако такава послѣдва, или продължатъ съ разсъмване дѣйствията за пълно овладѣване на фортовия поясъ.

§ 3.

Войскитѣ отъ другитѣ сектори въ сѫщото врѣме да прѣдприематъ дѣйствия за достигане възложенитѣ имъ по-рано задачи.

§ 4.

Донесенията да ми се изпращатъ всѣки 3 часа, начиная отъ днесъ полунощь въ с. Ортакчи. 3900.

Командующий армията
Отъ свитата на **Негово Величество**
Генералъ Лейтенантъ Ивановъ
Началникъ щаба,
отъ генералния щабъ
Полковникъ Жековъ.

Понеже горнята заповѣдь по II-а армия бѣ съставена напълно въ унисонъ съ заповѣдьта по сектора № 2887, издадена и изпратена вече до частитѣ и въ щаба на армията, то тя не прѣдизвика нови разпореждания.

Заповѣдьта по сектора № 2887, е прѣдадена отъ щаба на *сѣверния отдѣлъ* по телефона веднага по щабоветѣ на участъцитѣ, а отъ тия послѣднитѣ по-нататъкъ, по който начинъ тя дѣйствително достига чакъ до послѣднитѣ изпълнители въ уречения часъ, но изпълнението ѝ не стана напълно тъй както се очакваше. Въ *южния отдѣлъ* заповѣдьта № 2887 се прѣдава твърдѣ мудно по липса на телефонна и съ конни ординарци (лѣтяща поща) свръзка, която би могла да се организира много добрѣ поне до началницитѣ на колонитѣ и тъмнината тогава не можеше да служи за извинение. По такъвъ начинъ, началника на дѣсната колона къмъ 9 часа слѣдъ пладнѣ получава лично заповѣдьта № 2887 отъ началника на отдѣла въ редутъ № 12 и отива на своя наблюдателенъ пунктъ на Мезаръ Тепе. Тукъ вмѣсто да изпрати заповѣдьта право на подчиненитѣ си началници, той губи врѣме като ги вика при себе си и имъ прѣдава заповѣдьта чакъ въ 11 часа слѣдъ пладнѣ. Още по непростително е, дѣто началника на лѣвата колона получава заповѣдьта № 2887 чакъ къмъ 12 ч. слѣдъ пладнѣ, т. е за прѣдаването на заповѣдьта на едно разстояние отъ 3 клм. и при наличностьта на телефонъ (макаръ да не достига до самия щабъ на колоната) се употрѣбяватъ цѣли 3 часа. Казватъ — началника на колоната билъ по обиколка въ това врѣме изъ бойната линия. Това не може да служи като могивъ за оправдаване, понеже всѣкога, а особено въ такива важни моменти, трѣбва да се вематъ всички мѣрки за обезпечаване на свързката — за своевременното и надлежно получаване на донесенията и разпращане на заповѣдитѣ. Въ разпореждане на отдѣла за тази цѣль бѣ даденъ цѣль полуескадронъ.

На началника на конния отрядъ, който получилъ заповѣдьта № 2887 къмъ 10 часа слѣдъ пладнѣ, се съобщава по телефона, че 58 полкъ ще атакува Кавказъ Табия (съ изгрѣва на луната) и му се заповѣдва да подържа атаката на този полкъ.

До началото на щурма, щаба на сѣверния отдѣлъ защитва началницитѣ на участъцитѣ нѣколко пѫти — до гдѣ сѫ достигнали тѣхнитѣ работни команди и приготвили ли сѫ проходи въ мрѣжата. Първия участъкъ отговаря, че 23 полкъ се намиралъ много назадъ отъ пункта на атаката, а минаването на 56 полкъ прѣзъ мрѣжата било обезпечено, понеже артилерията направила много разрушения въ мрѣжата (това не отговаряше на дѣйствителностьта). Втория участъкъ донася, че 23 полкъ билъ до мрѣжата на 100—200 крачки, но 10 полкъ билъ много изостаналъ, обаче скоро и той щелъ да се подравни.

До изгрѣването на луната батареитѣ отъ 2-и участъкъ на сѣверния отдѣлъ сѫ обстрѣлвали слѣдующитѣ цѣли:

Гаубичнитѣ 15 см. Д/12 батареи: 1-а Шуменска батарея на поручикъ Станчевъ, и 1-а и 3-а Софийски батареи на поручикъ Чоповъ и подпоручикъ Дешампенъ къмъ 8 часа слѣдъ пладнѣ прѣнасятъ огъня задъ окопитѣ Айджи Йолу – Айвасъ баба за да прѣчатъ на приближаването на поддържкитѣ. Това обстрѣлване сѫ продължавали почти до 2 часа и 35 минути слѣдъ пладнѣ на 13 мартъ.

Дългитѣ батареи сѫ обстрѣлвали: 12 см. Д/28 батарея на капитанъ Илиевъ отъ 7 до 8 часа и 40 мин. слѣдъ пладнѣ — самия фортъ Айджи Йолу; 12 см Д/30 батареи сѫ били въ наблюдателно положение по батареитѣ № № 40, 41 и 42, а въ 8 часа и 25 минути слѣдъ пладнѣ батареята на подпоручикъ Господиновъ получава заповѣдь да обстрѣлва рѣдко пространството задъ форта Айджи Йолу.

Къмъ $10^{1}/_{2}$ часа сл. пл. мѣсечината изгрѣ; артилерията усилва огъня. За да не стане погрѣшка съ часа на щурма, да не би артилерията да прѣкрати огъня прѣди частитѣ да сѫ си подготвили щурма, въ сѣверния отдѣлъ се заповѣдва артилерията да продължава стрѣлбата, до като отъ щаба на отдѣла се съобщи, че проходитѣ въ мрѣжата сѫ готови и щурма може да се започне. Това разпореждане би имало извѣстно прѣдимство, ако всички работни команди работиха едновременно, т. е. почнатъ и свършатъ въ приблизително еднакви моменти, които моменти трѣбваше, слѣдователно, да се назначатъ; а веднажъ така, то нѣмаше защо да се отмѣня казаното по този въпросъ въ заповѣдьта по сектора № 2887, гдѣто за сѫщитѣ команди се опрѣдѣля врѣме — до изгрѣване на луната (между 10 и 11 часа слѣдъ пладнѣ), когато (т. е. до 10 ч. сл. пл.) тѣ трѣбваше да приготвятъ проходитѣ. Този общъ за всички моментъ малко по-добрѣ обезпечаваше свързката и съгласуването на дѣйствията. Въобще, горното разпореждане на началника на сѣ-

верния отдѣлъ не даваше никакво прѣдимство и слѣдователно, нѣмаше защо да се измѣня дадената вече заповѣдь по този въпросъ. Напротивъ, за обезпечаване на успѣха всички трѣбваше да насочатъ усилията си и работятъ въ духа на заповѣдьта, придържайки се, колкото обстановката позволява, повече къмъ дадената веднажъ заповѣдь. По-добрѣ бѣше, ако се опрѣдѣлеше по-точно часа, до който работнитѣ команди трѣбваше да отворятъ проходитѣ въ телената мрѣжа, както и момента, въ който артилерията трѣбаше да прѣкрати огъня си за 10 минути (сигналъ за щурма), слѣдъ което да го поднови като го прѣнесе въ дълбочина.

Отъ всички наблюдателни пунктове, сравнително малко отличаващи се въ височина, луната щѣше да се види да се показва надъ видимия хоризонтъ почти едноврѣменно.

Въ дѣйствителность, стрѣлбата продължава до 11 часа 10 м. слѣдъ пладнѣ непрѣкѫснато; луната се бѣ вече издигнала, маса снаряди бѣха изхвърлени, но атаката още не се прѣдприема. Началника на сѣверния отдѣлъ се безпокои и вика началника на 2-и участъкъ по телефона, за да му обясни положението. Послѣдния докладва, че 10 полкъ е разстроенъ и не може да настѫпи — до като не бѫде смѣненъ съ прѣсна часть настѫплението му е невъзможно. Веднага се заповѣдва на началника на участъка да продължава настѫплението като помни, че смѣната е немислима въ такъвъ важенъ моментъ, и да усили прѣднитѣ части съ имѣющитѣ се подръжки (53 полкъ). Въ щаба на отдѣла става ясно, че командиритѣ на полковетѣ не сѫ промѣнили своитѣ мѣста по-близо до частитѣ си, а сѫ останали назадъ — на мѣстата, гдѣто сѫ били при атаката на прѣднитѣ позиции, отъ кѫдѣто тѣ не можеха да слѣдятъ за дѣйствията и управляватъ частитѣ си.

Прѣдъ видъ на голѣмия разходъ на снаряди, интенсивността на артилерийския огънь се намали, но трѣбваше да се води и по фортоветѣ, а не само въ тила.

Дѣйствията на 13-ий мартъ споредъ получаванитѣ донесения и даванитѣ разпореждания.

Началника на сѣверния отдѣлъ докладва на началчика на сектора, че даже до 2 ч. сл. пл. 10 и 23 полкове не сѫ напрѣднали отъ линията, на която ги завари нощьта. Вслѣдствие на това, независимо отъ разпорежданията на началника на отдѣла, *имайки прѣдъ видъ опита*[1]) *отъ миналитѣ дѣйствия* (отъ 26 октомврий до 4 ноемврий 1912 година) около крѣпостьта, бѣше необходимо *внушително да се напомни на командиритѣ на 2-а бригада 8-а дивизия, 10 и 23 полкове* тежката отговорность за неизпълнение възложената на полковетѣ и на войскитѣ отъ сектора задача. Това се направи отъ

[1]) Това — по доклада на н-ка щаба на сектора.

началника на сектора съ отдѣлни прѣдписания право до горнитѣ началници, изпратени съ специални ординарци — офицери.

Ето и самитѣ прѣдписания:

с. Гебилеръ.

1913 г. 13-ий мартъ 2 ч. 30 м. пр. пл.

Командиру 23 полкъ.

Споредъ полученитѣ свѣдения, повѣрения Ви полкъ е спрѣлъ настѫплението си, безъ да е направилъ опитъ за атакуването на дадения му участъкъ отъ фортовата линия. На васъ лежи тежката отговорность за неизпълнение възложната на полка и на войскитѣ отъ сектора задача. Такова неизпълнение влѣче слѣдъ себе си разстрѣлване на неизпълнителитѣ.

Поведете полка си смѣло напрѣдъ и щурмувайте дадения участъкъ отъ фортовата линия. Отъ това зависи сѫдбата на крѣпостьта.

Генералъ майоръ Вазовъ.

Сѫщото прѣдписание бѣ изпратено и до командира на 10 полкъ въ 2 часа 45 мин. пр. пладнѣ.

с. Гебилеръ.

1913 година 13 мартъ 2 ч. 55 мин. пр. пл.

Командиру 2-ра бригада 8-а дивизия.

По полученитѣ свѣдения, полковетѣ отъ бригадата ви още не сѫ атакували фортоветѣ Айвасъ-Баба и Айджи-Йолу. Като ви държа лично отговорни за неизпълнение заповѣдьта на командующи армията за аттката на Айвасъ-Баба и Айджи-Йолу, заповѣдвамъ ви незабавно да приемете мѣрки за изпълнение заповѣдьта, като лично отидете въ 23 полкъ и подбудите полка за атака съ всички срѣдства, които ви дава вашиятъ авторитетъ и вашитѣ права въ тоя критически моментъ, отъ който зависи сѫдбата на цѣлата операция. Никакви отговорки нѣма да ви оправдаятъ, тъй като разполагате съ всички срѣдства за прѣодоляване искуственитѣ прѣпятствия и за производството на щурма. Разпоредено е да ви се даде подкрѣпление чрѣзъ началника на отдѣла.

Генералъ майоръ Вазовъ.

Горнитѣ прѣдписания сѫ имали извѣстно въздѣйствие, но прѣдписанието до командира на 10 полкъ, получено отъ послѣдния слѣдъ вземането на форта Айджи-Йолу отъ неговия полкъ, за моментъ трѣбва да е произвело тежко впечатление; обаче и самъ к-ра на полка нѣма да откаже неговата умѣстность, като има прѣдъ видъ, че щаба на сектора е билъ въ пълна неизвѣстность за положението и узнава за падането на форта Айджи-Йолу въ 3 часа 20 мин. пр. пладнѣ, макаръ че форта е взетъ въ 1 часа 45 мин. пр. пл.

Недоразумѣнието се дължи на лошата свръзка между началника на участъка и полковетѣ.

Началника на сектора се е ржководилъ само отъ желанието да се обезпечи успѣхи надъ врага, като упражни всички срѣдства, съ които може да разполага.

Между това, началника на 2-ия участъкъ отъ сѣверния отдѣлъ донася въ щаба на отдѣла, че 10 родопски полкъ „отново“ прѣми-

налъ въ настжпление и макаръ бавно, но се приближавалъ къмъ обекта си. Началникътъ на отдѣла настоява да се даде импулсъ на настжплението му. Артилерията все продължава да стрѣля, макаръ че началника и самъ се безпокои за изстрѣлянитѣ снаряди. Въ 1 ч. 50 м. пр. пл. право въ щаба на отдѣла по телефона се донася отъ щаба на 10 полкъ, че Айджи Йолу е взетъ. И макаръ че щаба на отдѣла се е увѣрилъ въ това, той не бѣ донесалъ още нищо въ щаба на сектора и странното е, че слѣдъ 2 часа прѣди пладнѣ, когато началника на отдѣла докладва по телефона въ щаба на сектора, нищо не споменува за заемането на Айджи Йолу — напротивъ, докладва, че даже до 2 часа прѣди пладнѣ, 10 и 23 полкове не сж напрѣднали отъ линията, на която ги завари нощьта и само въ 3 часа 20 минути прѣди пладнѣ донесе устно по телефона, че Айджи Йолу е взетъ отъ 10 родопски полкъ и двѣ дружини отъ 53 полкъ.

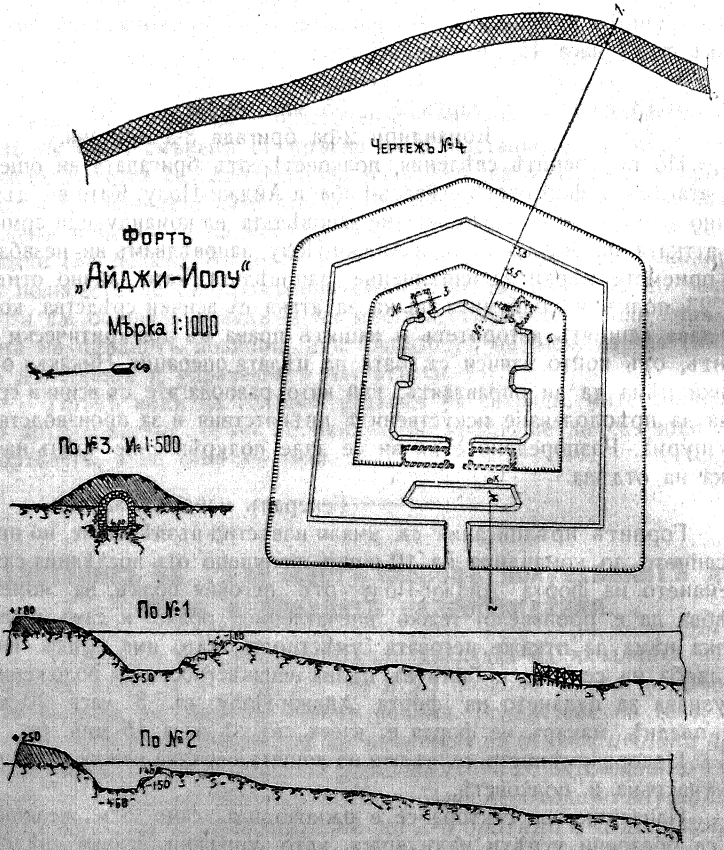

23 полкъ, обаче, още не напрѣдва, макаръ че споредъ донесенията отъ началника на 2 участъкъ, той се намиралъ на 200—100 — 50 метра отъ телената мрѣжа.

За всичко горѣизложено относително положението се донесе устно по телефона въ щаба на армията въ 3 ч. 30 м. пр. пладнѣ.

Началника по С—З. секторъ съ телеграма № 1389 (3 ч. 22 м. прѣди пладнѣ) съобщи за положението на сектора и че 13 и 55 полкове били атакувани отъ турцитѣ, но послѣднитѣ биле отбити съ пѣхотенъ и артилерийски огънь.

Въ 4 ч. пр. пл. щаба на сектора повторно донесе въ щаба на II-а армия устно по телефона, че е *необходимо южния и сѣверо западния сектори да развиятъ енергични дѣйствия* за облекчение положението въ източния секторъ, прѣдъ видъ на това, че Айджи Йолу е падналъ и се прѣдприема атаката противъ другитѣ фортове, а трѣбва да се отнеме у противника възможностьта да произведе една силна контъръ-атака, която би била твърдѣ опасна. Слѣдъ 10 минути щаба на армията съобщава устно по телефона, че е направено такова разпореждане до началника на южния и сѣверо западния сектори.

Бавенето на 23 полкъ става необяснимо, като се има прѣдъ видъ, че срѣщу Айвасъ Баба сж насочени 7 дружини отъ втория участъкъ Вслѣдствие на това, у началника на сектора се поражда съмнѣнието, че може би тукъ е срѣщнато нѣкое трудно прѣдолимо прѣпятствие, или че телената мрѣжа не може да бжде рѣзана съ нашитѣ ножици. За това иачалника на сектора къмъ 4 часа пр. пл. заповѣдва да се събератъ разхвърленитѣ по окопитѣ (за блиндажи) ролетки, плѣтове, стълби и да се отнесатъ веднага на щурмуващитѣ Айвасъ Баба войски, за да направятъ проходи въ мрѣжата. Разбира се, че за изпълнение на тази заповѣдь се изискваше повече врѣме. Между това, на фронта срѣщу Айвасъ Баба се започна усилена пушечна стрѣлба.

Малко по-късно, къмъ 5 часа прѣди пладнѣ, щаба на съв. отдѣлъ получава устно по телефона донесение отъ щаба на 2-я участъкъ, че частитѣ, насочени срѣщу Айвасъ Баба сж отбити и разстроени отстжпватъ, като се моли подръжката имъ. Заповѣдва се на артилерията да съсрѣдоточи силенъ огънь срѣщу Айвасъ Баба, а на началника на маневрирующитѣ войски да насочи двѣ дружини въ междината между сжщия фронтъ и Айджи Йолу, които да атакуватъ Айвасъ Баба въ тилъ и овладѣятъ форта съвмѣстно съ 23 полкъ.

Въ 4 часа 15 м. пр. пл. бѣ донесено устно по телефона отъ щаба на южния отдѣлъ, че противника силно напира на лѣвия флагъ на 58 пѣх. полкъ, и че се прѣдполага излазъ отъ турцитѣ въ посока къмъ Хавса. Въ сжщото врѣме, донася, че по този случай сж изпратени къмъ Хадъмаа двѣтѣ дружини отъ трета бригада 4-та дивизия и 24 полкъ отъ 1-а бригада 3-та дивизия. 57 и 58 полкове сж напрѣднали, но още не сж атакували фортоветѣ.

Понеже по всичко се виждаше, че положението не е било достатъчно уяснено, че изпращането къмъ Хадъмаа на 24 полкъ,

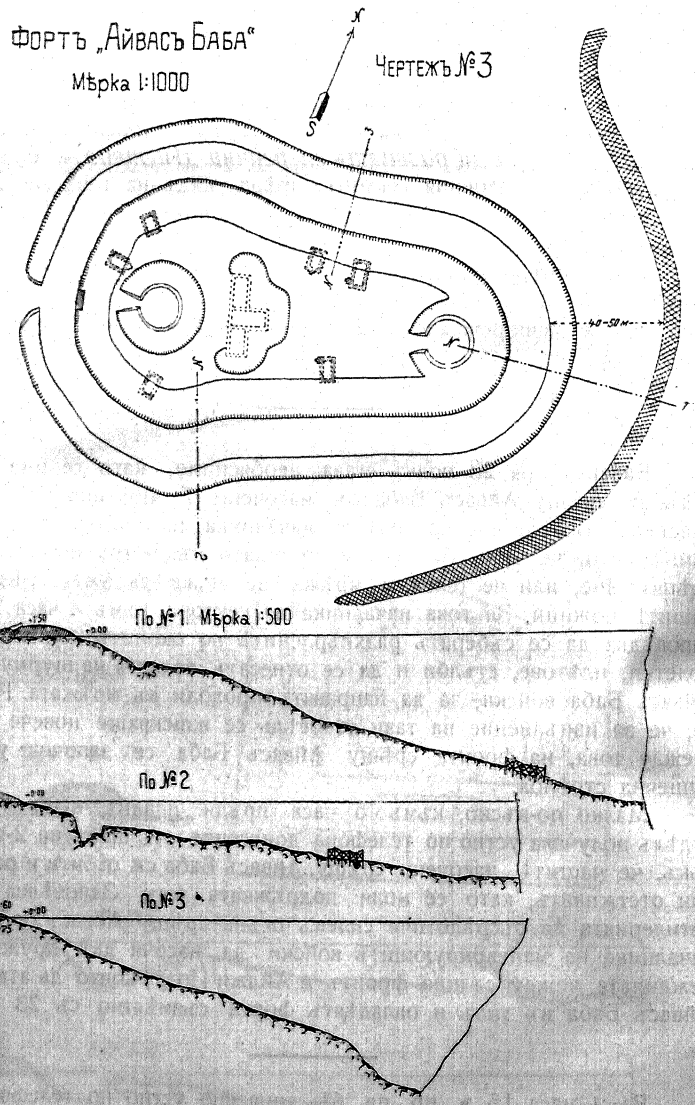

който не бѣше въ подчинение на началника на отдѣла, е прибързано и нерационално, отъ щаба на сектора се направи веднага разпореждане, 24 полкъ да се присъедини къмъ бригадата си задъ Мезаръ Тепе: Това бѣше още повече необходимо, прѣдъ видъ прорива на фортовия поясъ съ завладяването на форта Айджи Йолу, което

обстоятелство диктуваше прѣхвърлянето на бригадата задъ войскитѣ отъ 2-я участъкъ, за да се обезпечи и продължи достигнатия успѣхъ.

Между това, въ 4 ч. 55 м. пр. пл. командира на 2-ра бригада 8-ма дивизия, въ отговоръ на изпратеното до него въ 2 ч. 55 м. пр. пл. тайно прѣдписание, донасяще, че насочилъ частитѣ за атака на фортовата линия своеврѣменно и форта Айджи-Йолу е заетъ отъ 10-й Родопски полкъ, за което е било донесено на началника на Сѣверния отдѣлъ; форта Айвасъ Баба се атакува; командира на 23 полкъ лично води частитѣ си; въ този моментъ му е изпратилъ 2 дружини подкрѣпление и чакалъ резултата.

Възъ основа на донесенията на началника на сѣверния отдѣлъ (Телефонограма № 12, 5 ч. 25 м. пр. пл.) и началника на южния отдѣлъ (телефоногр. № 1718, 5 ч. 55 м. пр. пл) положението въ сектора се опрѣдѣляше както слѣдва:

Сѣверенъ отдѣлъ.

1-й участъкъ: 3 роти отъ 54 полкъ сж атакували отъ фронта Ташъ Табия, но сж били контръ атакувани и сж отстжпили въ рѣката Провадайска; 56 полкъ е настжпилъ въ междината Айвасъ Баба и Ташъ Табия и достигнали телената мрѣжа, гдѣто залѣгналъ и дочаквалъ атаката на 23 полкъ отъ истокъ за съвмѣстно дѣйствие срѣщу Айвасъ Баба.

2-й участъкъ: 10 полкъ, усиленъ съ двѣ дружини отъ 55 полкъ, заематъ фронта Айджи Йолу, гдѣто се затвърдяватъ. Заповѣдано на едно полско артилерийско отдѣление да отиде на заетата позиция.

3-й участъкъ: 29 Ямболски полкъ се насочва за атака на Илдъзъ Табия, а 32 полкъ — на Куру Чешме. Въ този часъ тѣ се намиратъ на около 1000 крачки отъ обекта си. Една дружина отъ 43 полкъ се насочва къмъ Кестенликъ за свързка между 10 и 32 полкове.

Маневриращитѣ войски: 44 полкъ е при Кушъ Тепе, 1 друж. отъ 43 полкъ — южно отъ Малъ Тепе.

Южен отдѣлъ.

Дѣсна колона: 57 полкъ настжпва на западъ отъ Серванъ Дере; двѣ дружини отъ 54 полкъ го подържатъ; двѣтѣ дружини отъ 43 полкъ сж наоколо 1/2 километръ западно отъ Мезаръ Тепе.

Лѣва колона: 58 полкъ съ двѣтѣ си дружини е настжпилъ напрѣдъ, а едната (третятата) се е отдърпнала назадъ - - на западъ отъ Хадъмаа, подъ натиска на противника, какъвъ — неизвѣстенъ.

Коненъ отрядъ: два спѣшени ескадрона на лѣвия флангъ на 3-та дружина отъ 58 пѣх. полкъ, а останалитѣ — групирани задъ Кара Баиръ.

Общъ резервъ: 1-ва бригада 3-та Б. дивизия, съсрѣдоточена задъ Мезаръ Тепе, но 24 полкъ, неправилно прѣдвигнатъ къмъ

Хадъмаа отъ началника на Южния отдѣлъ, е на пѫть къмъ Мезаръ Тепе.

За горното положение се донесе въ щаба на 2-ра армия съ телеграма № 2804 (6 ч. 15 м. пр. пл).

Съ телефонограма № 2895 (6 ч. 15 м. пр. пл.) началника на южния отдѣлъ бѣ ориентиранъ за положението и въ утвърждение на дадената му по-рано устна по телефона заповѣдь, прѣдложи му се: 24 полкъ да се присъедини къмъ 11 полкъ задъ Мезаръ Тепе. Въ сѫщото врѣме, за да се напомни на началника на Южния отдѣлъ, че той не може да се разпорежда съ 1-ва бригада 3-та Б. дивизия, съобщи му се, че тази бригада, съсрѣдоточена въ качеството си на общъ резервъ на сектора, ще настѫпи по Кумъ Дере и ще се съсрѣдоточи въ долината задъ (на изтокъ) Малъ Тепе. Заповѣдваше му се да прѣдаде това на командира на бригадата полковникъ Паскалевъ, който да държи постоянно свързка съ щаба на сектора и щаба на сѣверния отдѣлъ. Горното се направи прѣдъ видъ на безрезултатното до този часъ настѫпление срѣщу фортоветѣ на южния отдѣлъ и достигнатия успѣхъ въ сѣверния отдѣлъ. По сѫщитѣ мотиви, за да не се компрометира атаката въ южния отдѣлъ, съ горната телеграма заповѣдва се на началника на сѫщия отдѣлъ, щото войскитѣ му да се укрѣпятъ на заетитѣ позиции и противодѣйствуватъ на възможнитѣ контъръ-атаки на противника.

Между това, къмъ 6 часа прѣди пладнѣ, прѣди да могатъ дружинитѣ, изпратени отъ началника на маневрирующитѣ войски генералъ Църковски, да окажатъ нуждното съдѣйствие, отъ наблюдателния пунктъ на началника на обсадната артилерия и отъ други пунктове се съобщава въ щаба на сѣверния отдѣлъ, че червенобѣлия флагъ билъ издигнатъ на форта Айвасъ Баба и слѣдователно той вече въ наши рѫцѣ. За заемането на форта (6 часа 30 м. пр. пл.) щаба на отдѣла донесе устно по телефона въ щаба на секгора въ 6 ч. 35 м. пр. пл., слѣдъ което веднага бѣ донесено въ щаба на армията за достигнатия успѣхъ, първоначално устно, а послѣ писменно съ телеграма № 2897 (7 ч. 5 м. пр пл.). Сѫщо се съобщи и на началницитѣ на сѣверо-западния и южния сектори съ окржжна телеграма № 2896 (6 ч. 40 м. пр. пл.)

Дѣйствителния ходъ на атаката до 6 ч. пр. пладнѣ на 13-ий мартъ.

Въ дѣйствителность, дѣйствията на частитѣ до 6 ч. пр. пл на 13-й мартъ сѫ се развили както слѣдва:

А. Сѣверенъ отдѣлъ.

Дѣйствията на 2-ия участъкъ.

10 Родопски полкъ настѫпва на 12 мартъ въ 11 часа слѣдъ пладнѣ, като насочва: 3 роти (2 роти отъ 10 п. и 1 р. 53 п.) къмъ батареитѣ № № 41 и 42; 9 роти (отъ които 3 роти отъ 53 полкъ) съ картечницитѣ — на форта Айджи Йолу, а за полкова подържка остава 4-а дружина отъ 10 полкъ и 2-а дружина отъ 53 полкъ.

Бойния редъ на 10-и пѣх. Родопски полкъ за щурма на форта „Айджи Иолу“.

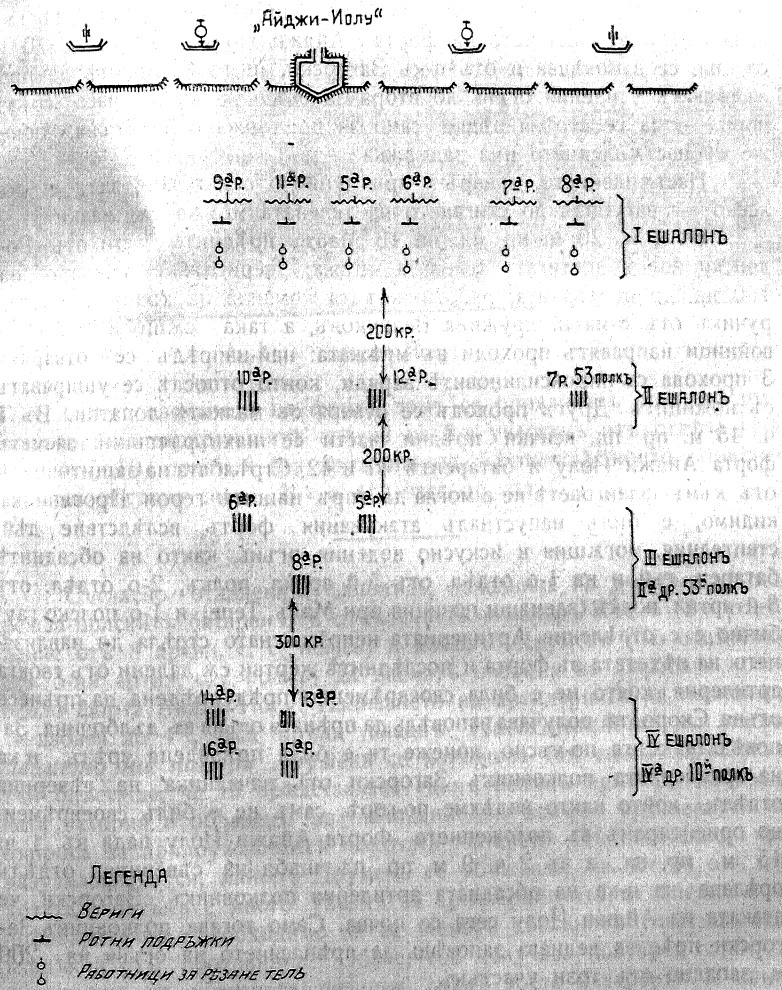

Частитѣ отъ 10 полкъ настѫпватъ бавно и прѣдпазливо, да не би да бѫдатъ сюрпризирани отъ неочаквани искуствени прѣпятствия. До изгрѣването на луната не бѣха направени никждѣ проходи въ телената мрѣжа отъ работническитѣ команди въпрѣки дадената за-

повѣдь по сектора — вѣроятно, прѣдъ видъ на това, че пѣхотнитѣ части сж били до изгрѣването на луната твърдѣ далечъ и работнитѣ команди не сж могли да иматъ близката подръжка на пѣхотнитѣ части.

Слѣдъ получаването заповѣдьта за атаката на 12-ий Мартъ 10 ч. 55 м. сл. пл., н-ка на артилерията въ участъка прави разпореждане да се усили огъня по даденитѣ обекти, при което, до изгрѣването на луната, дългитѣ батареи да обстрѣлватъ форта Айджи Иолу, а като се почне настжплението, огъня да се прѣнесе на западъ, като се обстрѣлва тила на форта. Тѣзи заповѣди си оставатъ въ сила почти до паданието на форта Айджи Йолу. Въ 11 ч. 10 м. сл. пл. се заповѣдва и отъ п-къ Загорски, щото батареитѣ да продължаватъ усиления огънь до втора заповѣдь, а въ 12 часа срѣдъ нощь — да се стрѣля рѣдко, само за поддържане на огъня, понеже въ настжплението има задържка.

Настжплението, макаръ и при лунното освѣтяване, сега е полесно — загубитѣ до стигането на телената мрѣжа сж малки.

Въ 1 ч. 20 м. пр. пл. на 13 Мартъ прѣднитѣ части отъ Родопски полкъ достигатъ телената мрѣжа, веригитѣ се спиратъ на 100 кр. до послѣднята, работническата команда на храбрия подпоручикъ отъ 8-ма п. дружина Величковъ, а така сжщо и отдѣлни войници направятъ проходи въ мрѣжата: най-напрѣдъ се отварятъ 3 прохода съ пироксилиновитѣ заряди, които отпослѣ се уширяватъ съ ножицитѣ Другъ проходъ се отваря съ малкитѣ лопатки. Въ 1 ч. 45 м. пр пл. всички прѣдни части се нахвърлятъ и заематъ форта Айджи Йолу и батареитѣ 41 и 42. Стрѣлбата на защитницитѣ отъ къмъ фланговетѣ не е могла да спрѣ нашитѣ герои. Противника, видимо, е билъ напустналъ атакувания фортъ, вслѣдствие дѣйствителния, могжция и искусно водения огънь, както на обсаднитѣ батареи, тъй и на 1-о отдѣл. отъ 5-й артил. полкъ, 2-о отдѣл. отъ 8-й артил. полкъ (заемащи позиция при Малъ Тепе) и 1-о полско гаубично с. с. отдѣление. Артилерията непрѣкжснато стрѣля до навлизането на пѣхотата въ форта и послѣднитѣ жертви сж дадени отъ своята артилерия, която не е била своеврѣменно прѣдупрѣдена да прѣнесе огъня. Скоро, тя получава заповѣдь да прѣнася огъня въ дълбочина. Заповѣдьта стига по-късно, понеже тя е била прѣдадена чрѣзъ н-ка на артилерията полковникъ Загорски отъ началника на сѣверния отдѣлъ, който както видѣхме по-горѣ, самъ не е билъ своеврѣменно ориентиранъ въ положението. Форта Айджи Йолу пада въ 1 ч. 45 м. пр. пл., а въ 2 ч. 9 м. пр. пл. щаба на сѣверния отдѣлъ прѣдава на н-ка на обсадната артилерия полковникъ Загорски, че атаката на Айджи Йолу сега се почва. Само тогава полковникъ Загорски прѣдава веднага заповѣдь за прѣнасянето на огъня на 200 м. западно отъ този участъкъ.

Нощнитѣ дѣйствия разчитатъ на изненада и регулирането на изпълнението съ извѣстни моменти отъ врѣме и мѣстни прѣдмети или пунктове е отъ голѣма важность и е напълно възможно.

Артилерийския огънь, обаче, е помогналъ, щото противника прѣдъ настжпващата угроза на ножа, да очисти прѣдварително фор-

та. Само откъмъ съсѣднитѣ на форта окопи, противника продължава да стрѣля, но къмъ 6 ч. пр. пл. една команда отъ 10-ий пѣх. полкъ ги атакува на ножъ и ги обръща въ бѣгство, а по храбритѣ — избива.

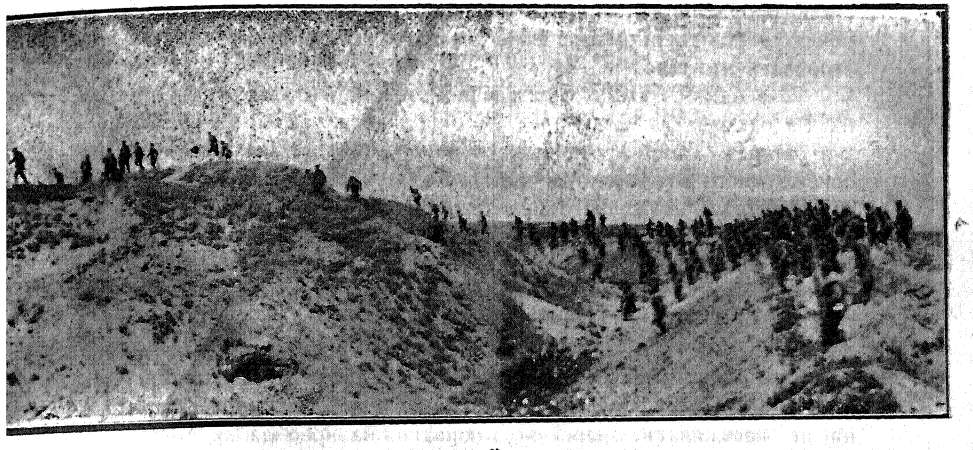

Айджи Йолу.

Слѣдъ заемането на форта, тамъ се привличатъ още двѣ дружини отъ маневрирующитѣ войски на 2-я участъкъ отъ отдѣла (1-а др. отъ 10 полкъ и 2-а дружина отъ 53 полкъ), които пристигатъ на мѣстото си въ $2^1/_2$ и $4^1/_2$ часа пр. пл.

Съгласно отдадената заповѣдь, началника на участъка разпорежда полскитѣ батареи отъ отдѣленията на майоръ Пѣевъ (2-о отдѣление отъ 8 артил. с. с. полкъ) и майоръ Друмевъ (1-о отдѣление отъ 5-ий артил. с. с. полкъ) да заематъ позиция на фортовия поясъ около форта Айджи-Йолу. Излизането на артилерията на позицията се забавя до $4^1/_2$ часа прѣди пладнѣ. ***Настжпването на отдѣлението на майоръ Друмевъ*** се извършва тъй самоотверженно и тъй блѣстяще, че то прѣдставлява единъ редъкъ примѣръ въ военната история и образецъ за назидание на всички артилеристи по въпроса за придружающитѣ пѣхотата батареи. Дѣйствително, при разузнаването си, майоръ Друмевъ се убѣждава, че заетия отъ пѣхотата участъкъ е много тѣсенъ за артилерийското отдѣление и че прѣдварително е необходимо да се заематъ съсѣднитѣ участъци, още владѣяни отъ противника. Обаче, той получава повторна заповѣдь за заемане на указаната позиция, слѣдъ което батареитѣ се понисатъ съ най-силенъ алюръ напрѣдъ. Паднали подъ огъня откъмъ Айвасъ Баба и Кестенликъ, батареитѣ даватъ много жертви, но продължаватъ настжплението. По пѫтя батареитѣ срѣщатъ отстжпающи наши войници и за да ги ободрятъ почватъ да викатъ „Ура, на-

прѣдъ!“ Този викъ се подема отъ нашата пѣхота, която се повръща и стрѣмително настжпва. Това е дѣйствително геройски подвигъ‘ който може да увлече даже послѣдния страхливецъ и го направи герой. Каква тема за поета, какво назидание за поколенията!

Когато първа батарея достига на около 300 метра отъ форта, първото орждие се запира вслѣдствие падането на единъ конь. Започва се постепенно откачване на другитѣ орждия, като се прѣстройватъ въ лѣво.

2-а батарея сжщо постепенно откачва въ лѣво и въ отстжпъ на 2-а батарея, а 7-а батарея — още по въ лѣво и въ отстжпъ на 2-а батарея. Самото откачване то на орждията става много трудно, понеже много отъ прислужницитѣ, ѣздачитѣ и конетѣ сж убити и ранени Прѣзъ движението пада тежко раненъ и командиря на 7-а батарея, капитанъ *Нягуловъ*. Първо откри огънь съ едно орждие 1-а батарея по турскитѣ стрѣлци южно отъ форта Айджи Йолу, нѣкои отъ които сж стрѣляли прави. Постепенно откриватъ огънь и другитѣ батареи по гребена въ лѣво (на югъ) отъ форта и заставятъ непиятелската пѣхота да почне да отстжпва. Батареитѣ прѣнасятъ огъня си по отстжпающата пѣхота и по батареитѣ сѣверно отъ форта Кестенликъ. Артилериститѣ като виждатъ, че пѣхотнитѣ войници не настжпватъ енергично, почватъ на ново да викатъ „Ура!“ Това ободрява още повече настжпающитѣ части, които стрѣмително се спущатъ напрѣдъ и заематъ непиятелскитѣ окопи южно отъ форта Айджи Йолу.

2-о отдѣление отъ 8-ий артилерийски полкъ сжщо настжпва въ лѣво отъ отдѣлението на майоръ Друмевъ и най-напрѣдъ, 4-а батарея заема открита позиция между гребена източно отъ форта Айджи Йолу и нашата пѣхота, която бѣ залѣгнала въ Кжналж дере. Батареята заема позиция съ фронтъ къмъ Кестенликъ и съ тила си — къмъ Айвасъ Баба, понеже артилерията около този фортъ бѣ замлъкнала. Веднага слѣдъ 4-а батарея пристига и 6-а батарея, която заема позиция въ дѣсно отъ 4-а и открива огънь освѣнъ по пѣхотнитѣ окопи още и по батарея № 44. 5-а батарея, която достига на кръстопжтя въ дола, южно отъ Кушъ тепе, изгубва храбрия си батареенъ командиръ запасенъ подпоручикъ *Димитровъ Ганчю,* който пада убитъ пронизанъ въ главата отъ непиятелски куршумъ. Въ този моментъ въ батареята се явява суматоха и за кратко врѣме спира, но скоро старшия подофицеръ Христо Ниновъ поема командуването на батареята и заема позиция първоначално само съ единъ взводъ, а послѣ и съ другия по гребена въ лѣво (на югъ) отъ Айджи Йолу и почва да обстрѣлва пѣхотнитѣ окопи на югъ отъ Айвась Баба

Скоро тукъ излизатъ на позиция: 4-а батарея отъ 8 й артил. полкъ — сѣверно отъ Айджи-Йолу, 5-а и 6 а батареи отъ сжщия полкъ — южно отъ форта, гдѣто отпослѣ пристигатъ и сборнитѣ двѣ батареи отъ отдѣлението на Майоръ Друмевъ (5-й артил. с. с.

полкъ), набързо сформирани отъ това разстроено (вслѣдствие голѣмитѣ загуби въ хора и коне) отдѣление.

Като се получава заповѣдьта за атаката, командира на *1-о с. с. полско гаубично отдѣленис* майоръ Каблешковъ разпорежда, слѣдъ изгрѣването на луната да се открие бързъ огънь съ дѣсната (2-а) батарея — по Айвасъ Баба и новото укрѣпление юго-източно отъ Айвазъ баба, срѣднята (1-а) батарея — по Айджи Йолу, а лѣвата (3-а) — по окопа въ лѣво отъ Айджи Йолу.

Въ 11 часа 25 минути сл. пл., слѣдъ като минала паузата отъ 10 минути, по заповѣдь отъ бригадата дава още 10 минути бързъ огънь, защото 10 пѣх. Родопски полкъ още не се е билъ приближилъ. Въ 11 часа 45 минути сл. пл., вслѣдствие на появилата се вдѣсно отъ 23-ий пѣх. полкъ свѣтяща бомбичка — прѣнася огъня, заповѣдва на 2-а батарея, която обстрѣлвала Айджи Йолу да прѣнесе огъня къмъ вътрѣшната страна.

Въ 1 ч. 50 мин. пр. пл. сжщия, като забѣлѣзва червенъ фенеръ и послѣ свѣтяща бомбичка при телената мрежа прѣдъ Айджи Йолу, заповѣдва и другитѣ двѣ батареи да прѣнесатъ огъня въ тила.

Въ 2 ч. 25 минути пр. червения фенеръ билъ забѣлѣзанъ на дѣсния (сѣверния) крѣй на Айджи Йолу, и по-късно фенерътъ билъ прѣнесенъ въ срѣдата—фортътъ е билъ вече въ наши ржцѣ. Долага за това на командира на 10-ий пѣх. Родопски полкъ, който не знаелъ за падането на форта, понеже телефонното съобщение между него и прѣднитѣ му части било прѣкжснато. Командира на отдѣлението прѣдава по телефона и на другитѣ полски и обсадни батареи да не стрѣлятъ по Айджи Йолу.

Слѣдъ падането на Айджи Йолу гаубичното отдѣление продължило съ 1-а и 3-а батареи рѣдка стрѣлба въ тила на това укрѣпление, а съ 2 а батарея — въ тила на Айвасъ баба.

23-и полкъ организира щурмуващи колони и заедно съ нѣкои отъ дружинитѣ си заема изходно положение едва въ 6 часа слѣдъ пладнѣ.

2-а и 3-а роти отъ първа дружина, които сж достигнали вече до сѣдловината на Кушъ Тепе и Кара Баиръ, срѣщу Айвасъ Баба, остават тамъ до самото щурмуване на форта; останалитѣ роти (1-ва и 4 та) отъ сжщата дружина остават задъ склона сѣверно отъ Кушъ Тепе, а картечния взводъ заелъ позиция между 2-а и 3-а роти.

2-а дружина въ 5 ч. сл. пл. подъ силенъ артилерийски огънь на противника успѣва да се съсрѣдоточи и заеме изходно положение задъ височината Кушъ Тепе, отъ кждѣто изпраща 6-а и 8-а роти въ вериги по сѣдловината между Кушъ Тепе и Кара Баиръ — южно отъ ротитѣ на 1-а дружина(2-а и 3-а).Останалитѣ двѣ роти(5-а и 7-а) остават въ турскитѣ окопи задъ Кушъ Тепе въ дружинна подържка, а четвърта дружина, слѣдъ получаването на заповѣдьта въ $3^{1}/_{4}$ ч. сл. пл. настжпва подъ силния артилерийски огънь и къмъ $4^{1}/_{2}$ ч. сл. пладнѣ.

пристига задъ колибата на височината източно отъ Кушъ Тепе, а къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл., ползувайки се отъ турскитѣ окопи достига на югоизтокъ отъ Кушъ Тепе въ лѣво (южно) отъ 2 дружина и заема изходното си положение. Въ 6 ч. сл. пл. изпраща 13-а и 14-а роти въ верига по западнитѣ склонове на Кушъ Тепе и въ лѣво отъ веригитѣ отъ 2 а дружина, а 15-а и 16-а роти остават за дружинна подържка на югоизтокъ отъ върха Кушъ Тепе — въ политѣ на височината.

3-а дружина — полкова поддържка — пристига слѣдъ стъмняване задъ източнитѣ склонове на височината съ колибата.

Задъ послѣднята височина по-късно отиватъ 1 дружина отъ 10 Родопски полкъ и двѣтѣ дружини отъ 53 полкъ.

До дружинитѣ отъ 23 полкъ не дохажда заповѣдь касателно атаката на фортовия поясъ, която да е въ духа на заповѣдьта по сектора, прѣдадена съ телефонограма № 2887, макаръ че е била прѣдадена отъ к-ра на бригадата въ 10 ч. сл. пл.

Командира на 23 полкъ, въобще до 2 ч. пр. пл. на 12 мартъ като че ли бездѣйствува, въ полка нѣма надлежно управление, а дѣйствията се извършватъ по инициативата на дружиннитѣ командири. Послѣднитѣ се събиратъ на съвѣтъ и взематъ рѣшения, които, разбира се, не могатъ да бѫдатъ напълно рационални поради липсата на обща идея и насока.

По изложенитѣ причини, дружинитѣ отъ 23 полкъ и присъединенитѣ къмъ него отъ 53 полкъ се натрупватъ почти всички все задъ Кушъ Тепе и тъй се разбъркватъ, че едвамъ дружиннитѣ командири сполучватъ да приведатъ въ редъ частитѣ си. Една контъръ-атака въ този моментъ отъ страна на турцитѣ въ направление на Кушъ Тепе и Айджи Йолу би могла да компрометира цѣлото положение. За щастие това не се случва, и все пакъ по собствена инициатива, дружинитѣ отъ 23 полкъ въ 12 часа пр. пладнѣ (13 мартъ) продължаватъ настѫплението си къмъ форта Айвасъ баба подъ най-силния пушеченъ и картеченъ огънь. Къмъ 1 $^1/_2$ часа пр. пладнѣ щурмуващитѣ колони достигатъ до телената мрѣжа и заематъ слѣдующето положение: 1-ва дружина до телената мрѣжа прѣдъ Айвасъ баба; 2-ра дружина до телената мрѣжа прѣдъ батарея № 40, 4-та дружина до телената мрѣжа прѣдъ батарея 40 а, а половината подръжка (3-та дружина) — задъ 4-та дружина. Двѣтѣ дружини отъ 54 полкъ, сѫщо въ поддържка, — въ долината югоизточно отъ върха съ колибата. Отъ това положение колонитѣ на нѣколко пѫти се опитватъ да направятъ проходи въ телената мрѣжа и атакуватъ противника, но вслѣдствие на силния неприятелски масовъ пѣхотенъ и артилерийски огънь и липсата на общо ржководство, колонитѣ не успѣватъ. Голѣмитѣ загуби не позволяватъ да се направи крачка напрѣдъ. За освѣтяване цѣлитѣ турцитѣ употрѣбяватъ отъ врѣме на врѣме бенгалски огънь. Полка въ едно кратко врѣме изгубва $^1/_4$ отъ състава си, по-голѣмата часть отъ работническа команда и отъ началствующитѣ си лица — 10 ротни командири, 4 младши офицери, 2 фелдфебели и около 800 души долни чинове излизатъ вънъ отъ строя. Изглежда, че командира на полка не е далъ своеврѣменно надлежното разпореждане за настѫпление въ духа на заповѣдьта по сектора № 2887. Дружинитѣ не заематъ изходно положение близко до телената мрѣжа и работническитѣ команди не отварятъ проходи въ телената мрѣжа съ ножицитѣ до изгрѣването на луната.

Къмъ всичко това се прибавя силната умора, безсънницитѣ двѣ нощи, глада и жаждата, а въ резултатъ — духа на войницитѣ до извѣстна степень разколебанъ.

Въ 2 часа прѣди пладнѣ на 13 мартъ командира на 23 полкъ се явява на Кушъ Тепе, ориентирва се въ положението и къмъ 2 $^1/_2$ часа прѣди пладнѣ дава първитѣ си разпореждания за привеждане на дружинитѣ въ редъ и за атаката на форта Айвасъ баба, макаръ че заповѣдьта по сектора № 2887 му е била прѣдадена чрѣзъ щаба на отдѣла и на участъка въ 10 часа слѣдъ пладнѣ на 12 с. м. При такива условия, естествено, че поменатата заповѣдь не може да бѫде приложена съ тенденцията, която лежи въ нейната основа.

Съ пристигането на командира на полка настѫпва извѣстно успокоение. За попълване бойната линия той изпраща по една рота отъ 3-та дружина на 53-ти полкъ въ щурмуващитѣ колони. Тѣзи прѣсни войски ободряватъ колонитѣ и ги повличатъ на ново въ атака. Но и този опитъ на ново е отбитъ съ огънь отъ противника. Частитѣ на ново отстѫпватъ.

Вслѣдствие на всичко горѣизложено, командира на полка къмъ 2 часа и 45 м. пр. пл. донася на командира на бригадата, че е невъзможно по-нататъшното дѣйствие на полка и че трѣбва да се поведе постепенна атака, или ако трѣбва да се продължи атаката съ открита сила, то това трѣбва да стане отъ прѣсни войски. Това донесение, обаче, не се уважава, а на командира на полка се заповѣдва да застане на чело на полка си и поведе частитѣ си въ атака. Едноврѣменно съ това и командира на бригадата се отправлява на наблюдателния пунктъ на командира на 23 полкъ въ редутъ № 24, гдѣто заварва командира на 53 полкъ и му заповѣдва по-бързото настѫпление на двѣтѣ дружини отъ полка му, които бѣха придадени къмъ 23 полкъ.

Къмъ работната команда отъ 23-й полкъ, състояща се отъ 52 пионера (1-а рота) и 76 пѣхотинци, раздѣлени на 8 отдѣления (съ тротилови патрони — отъ 1 до 2 kg. всѣки, ножици, ржчни бомби и щитъ — нагрѫдникъ) се присъединяватъ още 40 пионера отъ 1-а рота и 80 пѣхотинци отъ 53-й полкъ, раздѣлени на 16 отдѣления, отъ които 8 отдѣления по 4 человѣка сѫ снабдени съ пироксилинови съсрѣдоточени заряди по 20 kgr., ножици и щитове, а другитѣ 8 отдѣления по 11 человѣка сѫ снабдени съ ножици, щитове и по 4 ржчни бомби.

По такъвъ начинъ, въ 5 ч. слѣдъ пладнѣ на 12 мартъ къмъ всѣка дружина отъ полка се придаватъ по 4 отдѣления отъ работната команда.

Още къмъ 7 часа сл. пл. нѣкои отдѣления се приближаватъ къмъ телената мрѣжа — въ мъртвитѣ пространства. На 3-4 мѣста

телената мрѣжа е вече повредена отъ фугаснитѣ бомби. Въ това врѣме една непр. батарея откъмъ Каика силно обстрѣлва командитѣ.

ПРОХОДИТѢ ВЪТЕЛЕНАТА МРѢЖА

Едва до 3 ч. пр. пл. на 13 мартъ тѣ сполучватъ да направятъ 7 прохода въ телената мрѣжа на изтокъ и югоизтокъ отъ Айвасъ Баба, като успѣватъ да възпламенятъ само 3 пироксилинови заряди — другитѣ 5 заряди не могатъ да се донесатъ поради голѣмитѣ загуби.

Въ момента, когато е готовъ първия проходъ и 13-а рота настжпва къмъ телената мрѣжа, турцитѣ я освѣтяватъ съ бенгалски огънь, който хвърлятъ. Освѣтяването трае 20 секунди, въ което врѣме двѣ картечници съ своя ураганенъ огънь ни причиняватъ голѣми загуби.

Къмъ 5 часа прѣди пладнѣ е най-критическия моментъ и батареитѣ отъ отдѣлението на майоритѣ Друмовъ и Пѣевъ се носятъ напрѣдъ съ най-силенъ алюръ и артилериститѣ викатъ „УРА!“, за да ободрятъ нѣкои отстжпващи пѣхотни групи, както и спрѣлитѣ се такива прѣдъ телената мрѣжа. Всички се ободряватъ и прѣминаватъ отново въ атака, рѣжатъ телената мрѣжа, кой съ каквото намѣри и се нахвърлятъ като лъвове къмъ даденитѣ обекти, въпрѣки усиления пѣхотенъ и артилерийски огънь на противника. Противника на групи започва да отстжпва. Въ това врѣме командира на 23 полкъ пристига при полковитѣ поддържки, дѣто е било и полковото знаме. Заповѣдва послѣдното да се развѣе и музиката да засвири »Шуми Марица«, а полковитѣ поддържки енергично да слѣдватъ задъ бойната часть, която вече се втурва въ форта Айвасъ Баба, за да я поддържатъ. Всички стрѣмително и безогледно се носятъ напрѣдъ — шипченци въ лѣво, а двѣтѣ дружини отъ 53 полкъ, които бѣха вече влѣзли въ първатата линия и смѣсили съ шипченци — въ дѣсно. Въ сжщия моментъ 56-ий полкъ (главно 1-а дружина) се хвърля на ножъ отъ сѣверъ срѣщу даденитѣ му обекти.

Тази стихийна вълна сломява окончателно духа и противника не издържа натиска; часть се прѣдава, но упоритѣ намиратъ гроба си въ фортоветѣ или окопитѣ, а по-голѣмата часть обръща гърбъ и отстжпва къмъ висотитѣ на югъ и сѣверъ отъ Хасърджи-дере. Въ 6 часа 25 м. пр. пл. българското знаме се развѣваше на форта Айвасъ Баба.

Айвасъ Баба.

За завладѣването на форта, освѣнъ стрѣлбата на 5-та батарея отъ 8-ми артилерийски полкъ, *не малко сжпомогнали и ротитѣ отъ 10-ий Родопски полкъ*, които заематъ неприятелскитѣ батареи №№ 41 и 42. Тѣзи роти, усилени съ още една рота, на призори къмъ 5 часа прѣди пладнѣ, като забѣлѣзватъ, че окопитѣ южно отъ Айвасъ Баба се заематъ отъ една картечна рота и пѣхотни части и че двѣ непр. роти настжпватъ къмъ Айджи Йолу, обръщатъ фронтъ къмъ Айвасъ Баба и почватъ да настжпватъ въ тилъ на противника. Въ сжщото врѣме и двѣ наши картечници отъ сѣверо-западния фасъ

на форта Айджи Йолу откриватъ огънь по неговия флангъ. Това застрашаване застави противника да напусне окопитѣ и картечницитѣ южно отъ Айвасъ Баба и съ това да облекчи настжпването на 23 полкъ, който още повече се окуражава отъ виковетѣ *„ура!“* на побѣдителитѣ при Айджи Йолу по брустверитѣ на форта.

Съ падането на двата атакувани форта — Айвасъ Баба и Айджи Йолу, отдѣлни групи отъ втория участъкъ се насочватъ къмъ батареи №№ 39 и 38, а слѣдъ това—къмъ Ташъ Табия и Каялжка, които атакувани отъ 56 и 54 полкове отъ сѣверъ, скоро падатъ въ наши ржцѣ. Слѣдъ това, 23 полкъ съ дружинитѣ отъ 53 полкъ настжпватъ на югъ и заематъ позиция: съ двѣ роти отъ 23 полкъ на височината — на югъ отъ Хасжрджи Дере, а съ една рота отъ 53 полкъ — по дѣсния брѣгъ на сжщото дере.

Казематеровани постройки въ форта Айвасъ Бба.

Дѣйствията на 1-ия участъкъ.

Въ изпълнение на дадената му заповѣдь, началника на артилерията въ участъка разпорежда:

1) 15 см. Д/30 и 12 см. Д/28 батареи, съгласно изработения планъ, да продължаватъ да фланкиратъ участъка Айвасъ баба — Кестенликъ, при което 15 см. Д/30 — да фланкиратъ Айджи Йолу — Кестенликъ, а 12 см. Д/28 — интервала между батарея № 44 до № 40. Слѣдъ изтичането на 10 минутната пауза се заповѣдва тая група изведнажъ да прѣнесе огъня си 200 метра западно и слѣдъ това да обстрѣлва прѣзъ 50 м. площадь, като отива западно отъ фортовата линия до 800 м., гдѣто се установява да стреля.

2) 12 см. с. с. гаубици да обстрѣлватъ пространството южно отъ батареитѣ №№ 38 и 39, като почватъ отъ самитѣ батареи и чрѣзъ измѣнение на мѣрника прѣзъ 50 метра, стигнатъ до 500 м. южно отъ тѣхъ, слѣдъ което повтарятъ, а едната 12 см. с. с. гаубична батарея сегизъ тогизъ хвърля по 2 — 3 фугасни гранати по прѣстаналата да стреля неприятелска батарея № 38, и

3) Отдѣлната 12 см. Д/28 батарея на подпоручикъ Станевъ заедно съ 15 см. Д/12 гаубична група да продължаватъ да помагатъ специално на 54 и 56 пѣхотни полкове при настжпването имъ къмъ Ай асъ баба и Ташъ табия.

По заповѣдь на началника на артилерията въ участъка, 12 см. Д/28 батарея на подпоручикъ Станевъ и 15 см. гаубична батарея на поручикъ Фиковъ откриватъ огънъ по нѣприятелския прожекторъ, който отъ форта Каялжка начева въ 10 часа и 20 мин. сл. пл. на 12 мартъ да освѣтлява нашата пѣхота въ Провадийската рѣка. Неприятелския прожекторъ прѣкращава дѣйствието си, за да не се повтори повече.

Въ 10 часа 55 миути слѣдъ пладнѣ, слѣдъ изгрѣване на луната, артилерията отъ участъка, по заповѣдь на полковникъ Загорски открива силенъ огънь, съгласно горното разпрѣдѣление. Отъ този моментъ 15 см. гаубични батареи и отдѣлната 12 см. Д/28 батарея на подпоручикъ Станевъ почватъ да сгрѣлятъ по редове ту по Айвасъ баба, ту по Ташъ табия, ту по Каялжка, гдѣто споредъ нуждата поддържатъ настжплението на 54 и 56 пѣхотни полкове отъ 1-и бригаденъ участъкъ.

Въ 2 часа 10 минути прѣдъ пладнѣ на 13 мартъ, на основание заповѣдьта на полковникъ Загорски, че форта Айджи Йолу ще бжде атакуванъ и за това огъня да се прѣнесе по на западъ отъ този интервалъ, началника на артилерията въ участъка разпорежда батареитѣ отъ 12 см. Д/28 група, които стрѣлятъ въ интервала Айвасъ баба—Айджи Йолу да прѣнесатъ огъня си на 200 м. по на западъ.

Въ 2 часа 30 минути слѣдъ пладнѣ, слѣдъ съобщението че форта Айджи Йолу е заетъ отъ 10 пѣхотенъ Родопски полкъ, началника на артилерията въ участъка разпорежда огъня да не се води много често и цѣлата 12 см. Д/28 група, като прѣнесе огъня на 200 метра, да отива чрѣзъ 50 м. по на западъ до като стигне до 700—800 м. и тамъ да продължава обстрѣлването, а 15 см. Д/30 група остава да обстрѣлва старитѣ цѣли.

Войскитѣ отъ участъка прѣзъ всичкото врѣме поддържатъ тѣсна свръзка съ 2-и участъкъ чрѣзъ своя лѣвъ флангъ — 56 полкъ, но послѣдния, както и 23 полкъ, не се рѣшава рѣшително да шурмува даденитѣ му обекти. Чакъ слѣдъ повторното настжпление на 13 мартъ, 5 часа 30 минути прѣдъ пладнѣ, 56 полкъ настжпва отъ сѣверъ и съвмѣстно съ 53 и 23 полкове се втурга въ Айвасъ баба и батареитѣ западно отъ форта, като се насочва (първата му дружина) и къмъ Ташъ Табия.

Въ 5 часа 20 минути прѣдъ пладнѣ, когато нашитѣ пѣхотни части отъ 2-и бригаденъ участъкъ запалватъ една факла на около

100 м. източно отъ Айвасъ баба, съ което показваха своето положение, а въ 5 ч. 50 м. пр. пл. когато се открива честа пѣхотна

Нова Ташъ Табия.

стрѣлба по тия окопи и гъсти наши вериги се показватъ източно отъ Айвасъ баба, командира на 12 см. Д/28 група по своя инициатива открива съ три батареи бързъ огънь по подстжпитѣ западно отъ Айвасъ Баба, а началника на артилерията въ участъка заповѣдва на 15 см. гаубична батарея на поручикъ Атанасовъ и на една 12 см с. с. гаубична батарея да дадатъ бързо по 2 - 3 реда фугасни гранати по Айвасъ Баба, слѣдъ което да прѣнесатъ огъня по на западъ.

Слѣдъ заемането (въ 6 ч. пр. пл.) на новото укрѣпление, разположено югоизточно отъ Айвасъ Баба, и на самия фортъ Айвасъ Баба въ 6 часа 25 м. пр. пл. се забѣлѣзали турски пѣхотни групи между старата Ташъ Табия и Айвасъ Баба. Началника на артилерията заповѣдва двѣтѣ 12 см. с. с. гаубични батареи и 12 см. Д/28 група постепенно да прѣнесатъ шрапнелния огънь къмъ старата Ташъ Табия, за да разчистватъ пжтя на дружинитѣ отъ 54 полкъ, които повторно прѣминаватъ въ настжпление. Шрапнелната завѣса прѣдшествува на около 300 м. прѣдъ фланга, който се движи начело на нащитѣ пѣхотни части, и които, безъ да спиратъ, къмъ 7 ч. пр. пл. стигатъ до старата Ташъ табия и забиватъ на нея нашия флагъ, а 10 минути по-късно и на Каялжкъ табия. Противника не дочаква ударъ съ ножъ и избѣгва. Въ това врѣме 15 см. гаубични батареи обстрѣлватъ новата Ташъ табия, противъ която бѣше прѣнесла огъня си и едната 12 см с. с. гаубична батарея, а другата 12 см. гаубична батарея стрѣля по окопитѣ източно отъ нея; сжщевремено отдѣлната 12 см. Д/28 батарея на подпоручикъ Станевъ стрѣля противъ Каялжка.

Дѣйствието на 3-ий участъкъ.

Слѣдъ получаването на заповѣдьта за щурмуване съ изгрѣва на луната и слѣдъ даденитѣ му разяснения, началника на участъка

усилва 32 полкъ съ още една дружина отъ 29 п. п. и заповѣдва; командира на 32 полкъ да насочи една дружина (отъ 43 полкъ), за да атакува едноврѣменно съ родопци форта Кестенликъ: 3-и дружини отъ 32 полкъ да атакуватъ форта Куру Чешме, а 3 дружини отъ 29 полкъ — форта Илдъзъ.

32-и полкъ и дружината отъ 43-и полкъ заематъ изходното си положение чакъ къмъ 12 ч. 15 м. прѣди пладн' на 13 мартъ, макаръ че е имало възможность да се направи всичко по-рано, още повече че още прѣзъ деня частитѣ бѣха вече насочени

Къмъ 4 часа 30 м. прѣди пладнѣ, 32 полкъ достига гребена прѣдъ Куру Чешме. Въ този моментъ противника открива огънь откъмъ форта Кестенликъ и Куру Чешме. Настжпающитѣ тоже откриватъ пѣхотенъ и артилерийски огънь по атакуванитѣ фортове, нашия артилерийски огънь накарва противника да се скрие, но при все това щурма на фортоветѣ се задържа.

Б. Юженъ отдѣлъ.

Дѣйствията на дѣсната колона.

Началника на дѣсната колона полковникъ Клисуровъ, слѣдъ като дава разпорежданията си, остава при могилата Мезаръ Тепе.

Командира на 2-о с. с. гаубично отдѣление къмъ 10—11 часа сл. пл. на 12-й мартъ получава заповѣдь отъ началника на колоната полковникъ Клисуровъ, — щото слѣдъ появяването на луната да се почне стрѣлба по участъка Кавказъ Табия — Топъ Йолу. Стрѣлбата започва къмъ 11 $^1/_2$ часа пр. пл на 13 ий мартъ; отдѣлението обстрѣлва по отдѣлно Кавказъ Табия, батареитѣ № № 55, 56, 54 и Топъ Йолу. Отъ реляцията на командиря на отдѣлението и на батарейнитѣ командири не личи да е имало пълно съгласуване на дѣйствията на отдѣлението съ тѣзи на пѣхотата и една интимна свръзка между тѣхъ.

Командира на 12 с. и. гаубично не с. с. отдѣление въ 11 часа сл. пл. на 12-й мартъ получава заповѣдь да се яви при командира на бригадата на Мезаръ Тепе, гдѣто сж повикани и началницитѣ на другитѣ части. Полученитѣ инструкции сж: прѣзъ нощьта артилерийскитѣ части да стрѣлятъ по 20 минути по позицията Топъ Йолу — Кавказъ Табия и слѣдъ 10 15 минути почивка пакъ да продължаватъ стрѣлбата и т. н.

Въ 2 ч. 20 м. пр. пл. на 13-й мартъ отдѣлението открива огънь по батареитѣ № № 55, 56 и 57 съ фугасни гранати. Слѣдъ 25 минути стрѣлба по тѣхъ и слѣдъ една пауза отъ 20 минути прѣнася огъня по Кавказъ Табия и полската батарея №[1]) 57-а; слѣдъ втора пауза прѣнася огъня по Топъ Йолу и батареитѣ № № 51, 52 и 54. На 3-а батарея се заповѣдва къмъ 4 часа 50 мин. пр. пл. да пусне три реда фугасни гранати по града въ посока на улицата, която води отъ Каика къмъ Султанъ-Селимъ.

[1]) Всички батареи, означени освѣнъ съ номери още и съ букви а, б, в, г и т. д. сж открити и разположени между № на батареята и слѣдующия съ по-голѣмъ № батарея по реда на буквитѣ. За да се избѣгне зацапването на плана, то тѣ не сж показани на послѣдния.

Дѣйствията на дѣсната колона, въ дѣйствителность ржководи командира на 57 полкъ, който се връща при полка си (отъ Мезаръ-Тепе) едва къмъ полунощь, прави разпорежданія за атаката и едва къмъ 4 часа прѣди пл. на 13 мартъ повежда настжплението по Топъ Йолу и на югъ до Кавказъ Табия изключително.

Колоната се насочва отъ позицията Хелваджи Бекчели, като има три дружини въ първа линия (4-а отъ 57 полкъ и 3-та и 4-та отъ 54 полкъ) — въ втора линия. Само командира на 57 полкъ тръгва съ трета дружина отъ полка си. Съ дружинитѣ отъ прѣднята линия слѣдватъ командитѣ телорѣзачи, бомбоносци и носачи на пироксилновитѣ заряди. Между 4 $^{1}/_{2}$ и 5 часа пр. пл. дружинитѣ отъ прѣднята линия подъ силенъ неприятелски пѣхотенъ и артилерийски огънь достигатъ на около 100— 200 - 300 крачки отъ телената мрѣжа. Тукъ огъньтъ става тъй силенъ, щото работнитѣ команди не успѣватъ да се приближатъ къмъ мрѣжата, за да направятъ проходи въ нея. Отдѣлни войници се приближаватъ до мрѣжата, опитватъ се да рѣжатъ тельта, но послѣднята не се подава на рѣзане. Проходи въ мрѣжата, слѣдователно, още не сж направени, а огъньтъ на турцитѣ става все по силенъ. Дружинитѣ отъ 57 и 54 полкове не издържатъ този огънь и отстжпватъ къмъ 6 часа прѣди пладне (вече съмнало) задъ първия гребенъ на изтокъ отъ линията Кавказъ — Топъ Йолу, гдѣто започватъ да се окопаватъ.

Не е трудно да се разбере, че този неуспѣхъ се дължи на несвоевръменното настжпление, водено и тукъ не въ духа на заповѣдьта по сектора № 2887, по липса на необходимата енергия и своевръменность въ разпорежданията на началника на колоната и командиритѣ на полковетѣ, които не сж се погрижили добрѣ да осигуряватъ материалната връзка между частитѣ си, като сж се надѣвали само на телефона. Отъ тукъ и липса на дѣйствително управление и командуване, а въ резултатъ неоправдани закъснѣния въ дѣйствията, които се разиграватъ нерационално.

Стрѣлбата на гаубичното не с. с. отдѣл. продължава така до 9 ч. и 30 м. пр. пл., когато по заповѣдь на н-ка на отдѣла била спрѣна.

Обаче, слѣдъ малко, неприятелскитѣ батареи №№ 55 и 56 съ по едно-двѣ орждия откриватъ огънь по настжпающитѣ наши пѣхотни части, а скоро открива огънь по тѣхъ и неприятелската батарея № 57-а. Командира на отдѣлението, като вижда, че въ това врѣме полското не с. с. отдѣление на полковникъ Русковъ и 11 пѣх. полкъ се движатъ открито, рѣшава въпрѣки дадената заповѣдь да открие огънь противъ казаната батарея, които слѣдъ нѣколко реда дадени противъ тѣхъ, млъкватъ и вече не се обадили.

Къмъ това врѣме, вдѣсно отъ Каикъ Табия на самия пжть, турцитѣ изкарватъ на открито едно 10,5 см. скорострѣлно орждие, съ което почватъ да стрѣлятъ по 11-ий полкъ. Командира на отдѣлението заповѣдва на 1-ва батарея да открие огънь по него. Нѣколко сполучливи попадения около орждието заставя прислужницитѣ му да се разбѣгатъ и полското отдѣление и 11-й пѣх. полкъ продължаватъ движението си спокойно, макаръ движението да е ставало въ гъсти маси и съвсѣмъ открито.

Понеже други цѣли не е имало, командира на отдѣлението заповѣдва 2 та батарея да открие огънь по Каикъ Табия.

На 13 мартъ въ 2 ч. 50 минути пр. пл., по заповѣдь на началника на артилерията въ участъка, 2-а батарея отъ 12 см. Д/25 група открива огънь по Илдъзъ Табия, отдѣто се чувала пушечна стрѣлба; въ 3 ч пр. пл.. по заповѣдь на сжщия, огъня се прѣкратява, понеже пушечнитѣ изстрѣли прѣстанали. По заповѣдь на сжщия началникъ групата открива въ 7 ч. пр пл. огънь по батарея № 52-а, а въ 7 ч. 10 минути се прѣкратява понеже се забѣлѣзало движение на наши пѣхотни части къмъ тая батарея.

Въ 7 ч. 12 м. групата открива огънь по неприятелскитѣ батареи 55 и 56, които обстрѣлвали настжпающитѣ части. Огъня се прѣкратява въ 8 ч. 10 м. слѣдъ п'дането на фортовата линия Топъ Йолу—Кавказъ Табия.

Дѣйствията на лѣвата колона

Заповѣдьта по сектора № 2887 се получава отъ началника на лѣвата колона къмъ 12 ч. сл. пл. на 12 мартъ пакъ поради липсата на добрѣ и всестранно организирана материялна връзка, при всичко че по този въпросъ още въ подготвителния периодъ се е твърдѣ много наблѣгало отъ щаба на сектора съ редица даже излишно повторени заповѣди.

Лѣвата колона има за задача да атакува Кавказъ Табия. Началника на колоната разпрѣдѣля силитѣ си така: въ първа линия поставя двѣ дружини (1-а и 2-а), а 3-та дружина — да слѣдва въ отстжпъ задъ 2-а дружина. На първа дружина дава за обектъ да атакува Кавказъ Табия отъ фронта заедно съ двѣ роти отъ сѣверъ; втора дружина трѣбва да атакува табията отъ югъ и горжата, а трета дружина трѣбва да подържа атаката отъ къмъ югъ и тила, отразявайки всѣка случайность и прикривайки фланга на колоната. 3-та дружина остава една рота на югъ отъ шосето Хавса Одринъ за прикриване фланга, тъй като не се е достатъчно вѣрвало на стойкостьта на спѣшения сръбски ескадронъ. Съ 3-та дружина се назначаватъ да слѣдватъ и картечницитѣ съ изрична заповѣдь да излѣзатъ въ първа линия и да прикриватъ при нужда отварянето проходи прѣзъ телената мрѣжа.

Въ такъвъ редъ, дружинитѣ отъ лѣвата колона тръгватъ въ 1 ч. 30 м пр. пл. Движението се извършва съ малки спирания, за да се възстанови свръзката, която се е изгубила съ сръбския спѣшенъ ескадронъ още въ началото на настжплението, който повече не е билъ виденъ отъ никого, въпрѣки изпращанитѣ патраули отъ 2-а и 3-та дружини чакъ до р. Марица.

Прѣднитѣ роти отъ 1-а и 2-а дружини достигатъ на около 300 крачки до телената мрѣжа. Тукъ подъ адския пушеченъ, картеченъ и артилерийски огънь на противника опълченцитѣ прѣстоятъ около 1 часъ и, когато огъня поутихва, прѣднитѣ роти настжпватъ и достигатъ до 100 крачки отъ мрѣжата. 1-а и 2-а дружини иматъ вече всичкитѣ си роти въ първа линия, а трета дружина остава все въ отстжпъ (около на 300 крачки) на първитѣ двѣ

дружини. Картечното отдѣление на подпоручикъ Христича, което слѣдва съ 11-та рота, изчезва нѣкждѣ, тъкмо когато е трѣбвало да дѣйствува.

Дружинитѣ биватъ на ново обсипани съ пѣхотенъ и картеченъ огънь, скриватъ се и залегнали откриватъ честъ огънь. Работнитѣ команди излизатъ напрѣдъ. Двама миньори при първата дружина занасятъ пироксилиновитѣ заряди къмъ телената мрѣжа, но падатъ и двамата. Напраздно телорѣзачитѣ се опитватъ да срѣжатъ тельта. Останалитѣ живи пионери заявяватъ, че ножицитѣ не могатъ да рѣжатъ. Вѣроятно тукъ сж попаднали бракувани или неизострени ножици и то слѣдъ като се правиха толкова опити въ подготвителния периодъ на блокадата.

Въ това положение дружинитѣ оставатъ около 2 часа, като поддържатъ силенъ огънь, безъ да сж въ състояние да отидатъ напрѣдъ. Тогава, по заповѣдь на дружиннитѣ командири, ротитѣ постепенно се оттеглятъ на около 300—500 крачки отъ телената мрѣжа.

При горното настжпление на 58-ия полкъ, задъ лѣвия му флангъ се случва слѣдньото:

Къмъ 4 часа прѣди пладнѣ, когато по-фронта на полка се води усиленъ пѣхотенъ и картеченъ огънь, въ щаба на полка (при Хадъмаа) достига слухъ (отъ единъ сръбски войникъ), че ескадрона имъ билъ плѣненъ заедно съ ескадронния командиръ. Нѣколко минути слѣдъ това, раненъ войникъ отъ 3-а дружина съобщава, че противника притискалъ съ голѣми сили 3-а дружина и че тя отстжпила съ двѣ роти въ дѣсно и двѣ роти въ лѣво отъ шосето Хавса—Одринъ. Изпраща се коненъ ординарецъ, вѣроятно редникъ вмѣсто офицеръ (за такава една важна поржчка) къмъ шосето—за провѣрка на този слухъ, но ординареца се изгубва и не се връща.

Въ това врѣме началника на лѣвата колона срѣща началника на конния отдѣлъ полковникъ Мархолевъ и ротмистъръ Филиповъ, които му предаватъ вече въ по-опрѣдѣлена форма тревожния слухъ за плѣняването на сръбския ескадронъ. За минутка въ щаба на колоната повѣрватъ въ възможностьта на това съобщение и го прѣдаватъ къмъ 4 ч. 15 м. пр. пл. на южния отдѣлъ. Отъ начало, въ щаба на отдѣла не даватъ сериозна вѣра на това извѣстие. Обаче, когато началника на щаба на лѣвата колона съобщава, че „3-а дружина отстжпва подъ натискъ“, когато началника на конния отрядъ въ разговора си съ началника на отдѣла съобщава, че трета дружина се е разбѣгала, че турцитѣ настжпватъ по посока на шосето, че той (полковникъ Мархолевъ) е принуденъ да хвърли цѣлия коненъ отрядъ „за да спаси положението“, въ щаба на отдѣла повѣряватъ, че положението е сериозно и вематъ мѣрки да не се даде на турцитѣ да иматъ ни най малкия шансъ за успѣхъ въ случай, че дѣйствително тѣ прѣдприематъ излазъ въ това направление. Подъ горнитѣ впечатления, щаба на отдѣла разпорежда: 24-ий полкъ отъ общия резервъ на сектора (който не е въ негово разпореждане) да се насочи къмъ Хадъмаа, като на командира му се

заповѣда да обедини командуването на войскитѣ въ лѣвата колона и контъръ атакува отъ фронта излѣзлитѣ вече по посока на шосето турски войски. Въ сжщото врѣме замислюва се съ останалитѣ на отдѣла войски (2 дружини отъ 43 полкъ) и тѣзи отъ общия резервъ на сектора — 4-и дружини отъ 11-ий Сливенски полкъ (т. е. пакъ войски, съ които нѣма на отдѣла не можеше да се разпорежда въ случая) да се атакува излѣзлата турска войска въ флангъ отъ сѣверъ. За направенитѣ разпореждания бѣ донесено въ щаба на сектора, а по-късно (5 ч 20 м. пр. пл.) се получи тамъ донесение, какво излазътъ не е още установенъ и че „ще се разузнае и донесе“.

Въ дѣйствителность, сръбския ескадронъ, назначенъ отъ началника на конния отрядъ да прикрива фланга на лѣвата колона, на югъ отъ шосето, попада подъ силенъ огънь, както и всички дружини отъ 58 полкъ, вслѣдствие на което нѣкои чинове отъ ескадрона дезертиратъ отъ мѣстото на дѣйствието. Такъвъ, именно, дезертьоръ се явява при началника на конния отрядъ, а по-послѣ — и при началника на лѣвата колона. До като послѣдния, обаче, се залови да провѣри извѣстието (като даже лично отива къмъ трета дружина), началника на конния отрядъ приема всичко това за достовѣрно и се старае да убѣди и другитѣ въ сериозностьта на положението, което иска да „спаси“, като прѣдставлява на началника на южния отдѣлъ работата въ страшно опасни размѣри: „3-та дружина отъ 58-ия полкъ се разбѣгала“, събрахъ бѣгащи войници отъ 3-та дружина и др. т.“

Въ сжщность, 3-та дружина е отстжпила подъ силния турски огънь малко назадъ, както и останалитѣ дружини отъ 58 полкъ, но за разбѣгване, за деморализация и дума не може да става.

Когато началника на конния отрядъ повиква още два сръбски ескадрона, за да „спаси положението“ както се изразява той, когато послѣднитѣ се спѣшватъ на позиция на около 900 м. западно отъ ханчето Хадъмаа и откриватъ огънь, началника щаба на лѣвата колона капитанъ Павловъ обръща вниманието на началника на конния отрядъ, че нито единъ турски куршумъ не долита, когато е извѣстно, че турскитѣ пушки стрѣлятъ до 3,000 крачки.

Всичкия този шумъ произлиза вѣроятно отъ това, защото назначения за прикриване на лѣвия флангъ сръбски ескадронъ никога не е съзнавалъ важностьта на задачата си, нито е ималъ желание да я изпълни, а основната причина се заключава въ лошата свръзка между частитѣ, както и въ обстоятелството, че началницитѣ не всѣкога сж били на своитѣ мѣста, въ зависимость отъ развитието на дѣйствията, нуждата и сериозностьта на положението.

Въ описаното по-горѣ положение дружинитѣ отъ 58-я полкъ поддържатъ огъня до къмъ 8 часа пр. пл.

Дѣйствията на конния отрядъ.

На 12 Мартъ вечерьта, при смрѣкване, конния отдядъ се спуща отъ къмъ Кара баиръ къмъ ханчето Хадъмаа, гдѣто началника

му влиза въ свръзка съ началника на лѣвата колона едва къмъ полунощь на 12 срѣщу 13 Мартъ.

За съвмѣстни дѣйствия съ лѣвата колона, началника на южния отдѣлъ спѣшва единъ сръбски ескадронъ съ двѣ картечници, дѣйствието на които се описа по-горѣ. При зори на 13 Мартъ, конния отрядъ безцѣлно и нерационално и погрѣшно се оттегля отново на изтокъ отъ Кара баиръ.

В. Общъ резервъ.

Въ $2^{1}|_{2}$ часа прѣди пладнѣ на 13 мартъ командира на 1-а бригада 3-та Б. дивизия полковникъ Паскалевъ получава съобщение отъ началника на южния отдѣлъ по телефона, че войскитѣ отъ отдѣла тръгватъ вече напрѣдъ за атакуване фортовата линия и бригадата да слѣдва въ 3-та линия задъ двѣтѣ дружини отъ 43 полкъ.

Съобщението на началника на южния отдѣлъ, какво войскитѣ му почватъ настжплението, е прѣкрасно и необходимо за поддържане свръзката, но отдаване подобна заповѣдь до бригадата, която не му бѣ подчинена, а се намираше въ непосрѣдствено разпореждане на началника на сектора, като общъ резервъ на послѣдния, е твърдѣ неправилно. Събитията можаха да се разиграятъ не тъй успѣшно и по-другояче, можеше да се явятъ случайности, а на началника на сектора се отнема безъ разрѣшение най-мощното срѣдство за отпарирване подобни случайности.

Удивителното е, че и командира на 1-ва бригада 3-та Б. дивизия не донесе веднага на началника на сектора за дадената му отъ началника на отдѣла заповѣдь. Вѣроятно е считалъ, че тази заповѣдь иде отъ началника на сектора. Ясно е, че тукъ е имало нѣкакво недоразумѣние по въпроса.

Както и да е, командира на 1-а бригада 3-та Б. дивизия изпраща началника щаба на бригадата да влѣзе въ свръзка съ дружинитѣ отъ 43 полкъ. Указва се, че тѣ още не получили заповѣдьта за движението и почивали на гребена южно отъ Мезаръ Тепе.

Безъ да чака тръгването на тѣзи дружини, които той счита за закъснѣли, командира на бригадата, за да използува тъмнината за приближаване къмъ противника, заповѣдва въ 4 ч. пр. пл. на командиритѣ на частитѣ да настжпятъ прѣзъ Мазаръ Тепе къмъ форта Кавказъ Табия.

Въ $4^{1}|_{2}$ часа прѣди пладнѣ 11-и пѣхотенъ полкъ тръгва напрѣдъ. Задъ него слѣдва 24 полкъ и най отзадъ — не с. с. артил. отдѣление отъ 6-ти артилерийски полкъ. За това настжпване щаба на сектора нищо не знаеше.

Едва полковетѣ се развръщатъ вече и тръгватъ напрѣдъ, командира на бригадата получава отъ началника на южния отдѣлъ заповѣдь да изпрати 24 полкъ къмъ ханчето „Хадъмаа“, за да съдѣйствува на атаката на 58 полкъ, като командира на 24 п. поеме началствуването на находящитѣ се тамъ части.

24 полкъ настжпва скрито по дола югозападно отъ Мезаръ Тепе и въ 6 часа 15 м. пр. пл. достига и застава задъ гребена Хадъмаа.

Затвърдяване на фортовия поясъ и развитие на успѣха.

За да се обезпечи затвърдяването на овладѣния участъкъ отъ фортовия поясъ и продължи борбата по-нататъкъ за овладяването на останалитѣ фортове, съ телефонограма № 2898 (7 ч. 10 м. пр. пл.) се заповѣда на началника на сѣверния отдѣлъ, щото всичката подвижна полска артилерия (включително и гаубичната) да се прѣнесе отъ първия участъкъ и заеме позиция на Маслака, отъ кждѣто да съдѣйствува на атаката на форта Кестенликъ, като влѣзе въ свръзка съ атакующата пѣхота и да засили нашата артилерия на заетия участъкъ отъ фортовия поясъ — Айвасъ Баба — Айджи Йолу. Останалата обсадна артилерия да обстрѣля Ташъ Табия за заемането ѝ отъ нашитѣ войски — до като се вдигне червено-бѣлъ флагъ. Артилерията да подържа най-тѣсна свързка съ атакующитѣ войски

Съ горната заповѣдь се развиватъ п. 5 отъ заповѣдьта по сектора № 2887 за най рационалното употрѣбление на артилерията.

За да се развие достигнатия успѣхъ слѣдъ заемането на Айвасъ Баба, отъ *щаба на сѣверния отдѣлъ* се даватъ слѣднитѣ разпореждания:

1-й участъкъ да атакува и непрѣменно завладѣе хребета на Ташъ Табия.

2-й участъкъ усиленъ отъ маневрирующитѣ войски на сѣверния отдѣлъ, подъ общото началство на генералъ Църковски, да продължи атаката, като съдѣйствува на съсѣдитѣ до пълното завладѣване на фортовия поясъ.

3-й участъкъ да атакува рѣшително и завладѣе дадения му обектъ.

Всичката полска артилерия бързо да излѣзе на завладѣната позиция.

Заемането на форта Кестенликъ.

Слѣдъ завладяването на форта Айджи Йолу, обсаднитѣ батареи прѣнасятъ огъня си по другитѣ на югъ отъ него фортове.

Къмъ 4 ч пр. пл., по искането на командира на 3-та бригада 4-та дивизия генералъ-майоръ Църковски, 1-во гаубично полско с. с. отдѣление съдѣйствува на атаката на Кестенлика, като назначава една батарея да стрѣля по самия фортъ, друга — по неприятелската батарея № 45, която фланкирала разположението на 2-й п. полкъ и която слѣдъ нѣколко сполучливи изстрѣла прѣстанала да стрѣля, а третата — продължавала стрѣлбата си въ тила на Айджи Йолу. А когато наши пѣхотни части тръгватъ отъ Айджи Йолу по направление на Кестенликъ, една гаубична батарея отъ това отдѣление прѣдшествува съ изстрѣлитѣ си атакующата колона и разгонва противника.

По Кестенлика откриватъ огънь въ 6 ч. 20 м. пр. пл. 3 15 с|м Д|30 батареи отъ 1-ия участъкъ на сѣверния отдѣлъ и 12 с|м Д|28 батарея на капитанъ Илиевъ отъ 2-ия участъкъ. Послѣднята батарея обстрѣлва и непр. батарея № 48.

Слѣдъ 6 ч. 20 м. пр. пл., слѣдъ падането на Айвасъ баба, командира на 1-во гаубично полско с. с. отдѣление съ цѣлото си отдѣление съдѣйствува на атаката на Кестенликъ, като привлича и 2-а батарея, която обстрѣлвала до тогава въ тилъ на форта Айвасъ баба. Той разпрѣдѣля огъня така: 1-а и 2-а батареи—противъ непріятелскитѣ батареи № № 45 и 45-а, които не позволявали на 23-й пѣхотенъ полкъ да мръдне отъ мѣстото си, а 3-а батарея — по затворения окопъ влѣво отъ форта Кестенликъ. Огъня на фугаснитѣ гранати противъ батареитѣ и окопа скоро принуждава прислужницитѣ и защитницитѣ да се разбѣгатъ.

Слѣдъ това съсрѣдоточава огъня на двѣ гаубични батареи противъ самия Кестенликъ и слѣдъ прѣнасянето му на югъ и на югозападъ отъ форта, насоченитѣ противъ него двѣ дружини отъ 43 й полкъ го атакуватъ и завзематъ въ 6 ч. 45 м. прѣдъ пладнѣ.

Къмъ 7 часа прѣди пладнѣ батариитѣ почватъ бомбардировката на града, която продължава до 7 ч. 30 м. пр. пл.

Заемането на фортоветѣ Куру Чешме и Илдъзъ.

Къмъ 5 ч. 30 м. пр., 32-ий полкъ подновява настжплението си и една отъ дружинитѣ се доближава до мрѣжата; работническитѣ команди приготвятъ проходи прѣдъ форта Куру Чешме и въ 7 ч. 5 м. пр. пл. форта се овладѣва отъ 32-ия полкъ.

Слѣдъ земането на Куру Чешме, командиря на 32-ий полкъ насочва една дружина отъ полка въ фланга на форта Илдъзъ, който въ това врѣме откъмъ фронта се атакува отъ 29-ий полкъ. Въ резултатъ отъ тази съвмѣстна атака, гарнизона на форта се сдава. Слѣдъ

Форта Илдъзъ.

това, части отъ 32-ий и 29 ий полкове се насочватъ къмъ форта Топъ Йолу и го завладѣватъ съвмѣстно съ дѣсната колона отъ южния отдѣлъ.

Падането на крѣпостьта.

Понеже 2-а бригада 3-а балканска дивизия се готвѣше да поднови настжплението си и щурмува фортоветѣ Куру Чешме и Илдъзъ, то въ 5 ч. пр пл, 15с|м. д|30 батареи на капитанъ Атанасовъ и подпоручикъ Лиловъ отъ 2 ия участъкъ на сѣверния отдѣлъ откриватъ огънь първоначално по батареи № № 55 и 56, а скоро слѣдъ това съсрѣдоточаватъ огъня си по форта Илдъзъ Табия. Въ 5 ч. 40 м. пр. пл. 12|см. д|30 батареи на капитанъ Г еоргиевъ и подпоручикъ Господиновъ отъ сжщия участъкъ получаватъ заповѣдь да обстрѣлятъ тила на Куру Чешме, като насочатъ огъня си по пжтя около стария фортъ XVIII.

Слѣдъ падането на Кестенлика 1-о гаубично полско с. с. отдѣление съдѣйствува за атаката на Куру Чешме. Точната стрѣлба, придобритѣ наблюдения подъ утрѣнното слънце, принуждава много отъ защитницитѣ да се разбѣгатъ.

Слѣдъ завладѣването на форта Куручешме, на 1-о 12 см. гаубично отдѣление на майоръ Каблешковъ се заповѣдва да заеме позицията около Кушъ Тепе, отъ кждѣто да съдѣйствува за заемането на Ташъ Табия. Отдѣлението къмъ 7 часа 45 минути прѣди пладне, заема позицията но не става нужда да открие отъ нея огънь, понеже въ това врѣме не само че Ташъ Табия бѣше напустната отъ турцитѣ, но и цѣлата крѣпость бѣше вече въ наши ржцѣ.

2-о с. с. отдѣление отъ 9-и артилерийски с. с. полкъ, слѣдъ завладѣването на форта Айвасъ Баба, къмъ 7 часа прѣди пладнѣ прѣминава телената мрѣжа и заема позиция отъ двѣтѣ страни на Айджи Йолу: 4-а батарея – на сѣверъ отъ форта, а другитѣ двѣ батареи — на югъ отъ него.

Отъ 1-во отдѣление 5-ти артилерийски с. с. полкъ (на майоръ Друмевъ) се сформиратъ батареи, които заематъ позиция сжщо на югъ отъ форта Айджи Йолу.

Къмъ това врѣме, двѣ непріятелски батареи между Баши Факж и Ташлъкъ Алтж, които продължаваха да стрѣлятъ по нашитѣ батареи, бивatъ принудени да замлъкнатъ отъ огъня на 4-та батарея отъ 2-о отдѣление на 8-ий артилерийски с. с полкъ.

Въ 7 ч. гр. пл. началника на сѣверния отдѣлъ донесе устно по телефона, че въ 7 ч. прѣди пладнѣ 56-ий полкъ повелъ атака на фортовата линия между Айвасъ Баба и Ташъ Табия

Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. отъ щаба на сжщия отдѣлъ бѣ донесено, че нова и стара Ташъ Табия, Кестенликъ, Куру Чешме и Илдъзъ сж заети отъ нашитѣ войски. Това донесение веднага се прѣдаде въ щаба на 2-ра армия, южния отдѣлъ и общия резервъ.

Скоро слѣдъ това, въ допълнение на телефонограма № 2898, се изпрати слѣднята телеграма:

с. Гебилеръ

1913 г. 13 мартъ. 7 ч. 4 ч. 35 м, пр. пл.

Началнику Сѣверния отдѣлъ

По заповѣдь.

На заетата фортова линия да се изкара на позиция всичката полска артилерия, която да обстрѣля, както непріятелскитѣ войски.

тамъ дѣто тѣ се групиратъ, тъй и гр. Одринъ. Бомбардирането на послѣдния да се произведе отъ всички обсадни батареи, които могатъ да достигатъ града, като гледа да се обстрѣлватъ мостоветѣ на Тунджа и Марица. 2899.

Майоръ Вълковъ.

Ясно е, че цѣлта на обстрѣлването на града бѣше да се повлияе окончателно на духа на гарнизона и на коменданта на крѣпостьта, за да се продиктува прѣдаването, безъ да се води борба вжтрѣ въ града. Обстрѣлването на моста на Марица и Тунджа имаше за цѣль да се побърка на прѣхвърлянето на войски отъ южния и сѣверозападния сектори къмъ източния секторъ, дѣто се води главната атака.

Противника, обаче, надналъ духомъ не се опитва вече да оказва нѣкакво съпротивление и единъ слѣдъ други фортоветѣ се заематъ отъ нашитѣ войски. До 8 ч. пр. пл., споредъ имѣющитѣ се свѣдения въ щаба на сектора, оставаше незаетъ още само Каялжкъ Табия, за заемането на който фортъ и за по нататъшнитѣ дѣйствия на войскитѣ на сѣверния отдѣль отъ сектора се даде слѣдньото разпореждание по телефона:

с. Гебилеръ

1913 г. 13 мартъ 8 ч. 10 м. пр. пл.

Началнику сѣверния отдѣлъ.

По заповѣдь, атакувайте Каялжкъ Табия и слѣдъ завладяването осторожно настжпете на югъ къмъ града, като се гледа щото частитѣ да не бждатъ изненадани и да не бждатъ фланкирани отъ къмъ Инжерлика и Карагьозъ Тарла. Обсадни орждия да обстрѣлватъ послѣднитѣ батареи и укрѣпленията на Инжерлика и Карагьозъ Тарла. 2900.

Майоръ Вълковъ.

Туку що пристигналъ задъ гребена Хадъмаа, командира на 24 полкъ получава заповѣдь право отъ началника на южния отдѣлъ да отведе полка назадъ въ долината на Кумъ дере, задъ Мезаръ Тепе. Прикрито и въ пъленъ строй по сжщия долъ полка се оттеглюва и стига до Мезаръ Тепе въ 8 часа прѣди пладнѣ. Както бѣ изложено по-рано, това послѣдньо движение се заповѣда отъ щаба на сектора, щомъ бѣ донесено тамъ, за насочването на 24 полкъ къмъ Хадъмаа, което бѣ нерационално.

Слѣдъ насочването на 24 полкъ къмъ Хадъмаа, 11 полкъ продължава настжплението си (това е така сжщо неизвѣстно въ щаба на сектора, а извѣстно врѣме — и въ щаба на отдѣла), слабо обстрѣлванъ отъ непиятелския артилерийски огънь, къмъ гребена Хелваджи Бекчели, гдѣто достига въ 7 ч. пр. пл. Прѣдъ него въ долината на Хелваджи Дере, се намираше 57 пълкъ.

1-во отдѣление отъ 6-ий артилерийски не с. с. полкъ още отначало слѣдва задъ полковетѣ по пжтя къмъ Мезаръ Тепе и въ 7 ч. 40 м. пр пл. заема позиция задъ гребена, който е на 1,800 м. западно отъ Мезаръ Тепе. Когато прѣднитѣ бойни части отъ 57 полкъ наближаватъ телената мрѣжа, отдѣлението открива огънь по дола между Кавказъ и Каикъ Табия.

Въ 7 1/2 ч. пр. пл. к-ра на 1-а бригада 3-та Балкан. дивизия получава заповѣдь отъ началника на южния отдѣль да отведе бригадата по долината на Кумъ дере задъ Малъ Тепе. Тази заповѣдь, произходяща отъ началника на сектора, трѣбваше да се прѣдаде чрѣзъ началника на отдѣла, понеже той бѣ свързанъ съ телефонъ съ щаба на сектора, а командира на бригадата трѣбваше чрѣзъ тая станция да подържа свръзката съ щаба на сектора, което той не правѣше.

Въ 8 ч. пр. пл, 11-ия полкъ почва движението си въ малки групи въ посока къмъ Мазаръ Тепе, кждѣто 24 полкъ се бѣ събралъ и чакаше пристигането на 11 полкъ и на артилер. отдѣление:

Отъ началника на южния отдѣлъ въ 8 ч. 10 м. пр. пл. се получи донесение за движението на наши войски отъ Куру Чешме и Илдъза на югъ.

Въ 8 ч. 15 м. пр. пл. *началника на сѣверния отдѣлъ* донесе, че форта Каялжкъ табия е заетъ по-рано.

Въ 8 ч. 20 м. пр. пл. началника на артилерията полковникъ Загорски донесе, че казармитѣ при Башъ Югъ и болницитѣ сж запалени, а погребитѣ при Башъ Югъ — хвърлени отъ турцитѣ на въздуха. Това се донесе веднага въ щаба на армията.

Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. отъ щаба на сѣверния отдѣлъ се получи донесение, че се дигатъ бѣли флагове по укрѣпленията въ сѣверозападния и южния сектори. Донесе се това въ щаба на армията съ молба за разпореждане, щото сърбитѣ да напрѣдватъ и не обръщатъ внимание, имайки прѣдъ видъ, че турцитѣ прибѣгватъ твърдѣ често неискрено къмъ подобенъ приемъ.

Въ 8 ч. 45 м пр. пл. отъ щаба на началника на артилерията се донесе, че форта Кавказъ Табия е заетъ и че погребитѣ въ Кемиръ Табия, Хадърлъка, Каика, Карагьозъ Тарла сж хвърлени въ въздуха, а артилерийскитѣ складове, арсенала, казармитѣ Янжкъ Кжшла и въ 12 с. сж въ пламаци; цѣлия градъ гори въ много мѣста. Населението бѣга като лудо.

Прѣзъ врѣме на отстжплението на турцитѣ, артилерията продължава да ги обстрѣлва, а слѣдъ това, нѣкой батареи откриха огънь по града, когото обстрѣлвах до 8 1/2 ч пр. пл.

Въ сжщото врѣме началника на южния отдѣлъ донесе, че съгласно донесението на началника на конния отрядъ полковникъ Мархолевъ, турски войски се събрали около казармата при Каика. Прѣдполага се — за сдаване. Заповѣдано му е да тръгне къмъ Одринъ, за да разузнае.

По такъвъ начинъ, въ 8 ч. 15 м. пр. пл. стана извѣстно, че цѣлата фортова линия на източния секторъ е въ наши ржцѣ, съ изключение на форта Кавказъ Табия.

Въ 8 ч. 15 м. пр. пл., слѣдователно, бѣше вече ясно, че противника е съкрушенъ и че нуждата отъ прѣхвърлянето на 1-а бригада 3 балканска дивизия задъ втория участъкъ отъ сѣверния отдѣлъ, за която цѣль тя бѣше вече получила заповѣдь, е минала. Затова въ сжщия моментъ (8 ч. 15 м. пр. пл.) съ телефонограма № 2901 ѝ се заповѣда да остане съсрѣдоточена задъ Мезаръ Тепе.

Къмъ 8 ч. 45 м. — 9 ч. пр. пл. войскитѣ отъ южния отдѣлъ настжпватъ отново и почти безъ съпротивление заематъ Кавказъ Табия, а Топъ Йолу — съвмѣстно съ части отъ 3 участъкъ на сѣверния отдѣлъ, които заематъ и Каикъ табия. Кавказъ табия и батареи 55, 56 и 57 сж били страшно разгромени. Отпослѣ на Кавказъ табия сж намѣрени 50 – 60 разпокжсани трупа и други 20 — изъ рововитѣ. Имало е така сжщо грамадни материални повредѣ-

Кавказъ Табия.

Къмъ това врѣме (9 ч. пр. пл.) се явяватъ парламентьори и прѣдъ командира на 23 полкъ, както и по цѣлия фронтъ на крѣпостьта. Командира на 23 полкъ имъ е отговорилъ: 1) турцитѣ да спратъ огъня по всичкитѣ фортове; 2) да се издигнатъ бѣли флагове на всѣкждѣ по крѣпостьта и града; 3) всички войници да се събератъ по плацоветѣ и сложатъ оржжието си и 4) коменданта на крѣпостьта да се яви на нашия комендантъ и му прѣдаде крѣпостьта.

Началника на 3 участъкъ отъ сѣверния отдѣлъ — полковникъ Рибаровъ се намира скоро на завладѣния фортовъ поясъ и около Каикъ табия е билъ срѣщнатъ отъ турски парламентьоръ съ прѣдложение да се прѣкратятъ дѣйствията, понеже коменданта сдава крѣпостьта — сжщото прѣдложение, както видѣхме по горѣ е направено и на командира на 23 полкъ. Полковникъ Рибаровъ се е съгласилъ, но при условие щото сами турцитѣ да дадатъ примѣръ за това, като дадатъ заповѣдь за прѣкратяване на огъня по цѣлия фронтъ на крѣпостьта. Съгласно дадената отъ началника на сектора заповѣдь, скоро при Каикъ табия пристига и н-ка на сѣверния отдѣлъ генералъ майоръ Грънчаровъ, гдѣто трѣбаше да очакватъ пристигането на н-ка на сектора.

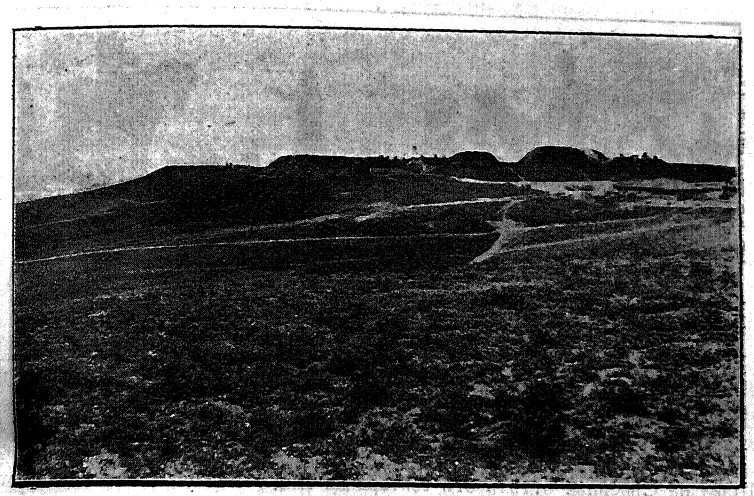

Каикъ Табия.

Прѣдъ генералъ Грънчаровъ се явява сжщия турски парламентьоръ Исмаилъ Паша, като съобщава за рѣшението на Шукри Паша да се сдаде, и прибавя, че е упълномощенъ да третира условията за сдаване на крѣпостьта. Началникътъ на отдѣла отговаря, че той може да прѣговаря само съ Шукри паша и поисква, прѣди всичко, сдаването на послѣдния, като донаса за това на началника на сектора.

Неочаквъно отъ къмъ града пристига н-ка на конния отрядъ полковникъ Мархолевъ и „по заповѣдь“ (такава заповѣдь не е имало) неправилно отвежда Исмаилъ паша право при командующий армията.

За да не се даде на противника да се опомни и да се използува напълно побѣдата, спечелена отъ войскитѣ на източния секторъ, въ 9 ч. пр. пл. отъ щаба на армията се заповѣдва, щото частитѣ да побързатъ съ влизането въ града Одринъ. Веднага биде заповѣдано на войскитѣ отъ сѣверния отдѣлъ да побързатъ съ движението си къмъ града, съгласно дадената по-рано отъ щаба на сектора заповѣдь № 2900.

Горнята заповѣдь бързо се прѣдава на всички части, които съ викове „у р а!“ и съ музики, свирящи националния химнъ, ликуваха на заетия фортовъ поясъ за героическата побѣда надъ врага и вземането на Одринъ.

Къмъ 9 ч. 20 м. сл. пл. началника на южния отдѣлъ заповѣдва на конния отрядъ да влѣзе въ града, което извършва безпрѣпятственно, понеже тамъ бѣха вече влѣзли пѣхотни части отъ 2-ра бригада 8-а дивизия и 2-ра бригада 3-а Балк. дивизия.

Когато 11 полкъ, връщайки се назадъ, достига Мезаръ Тепе, чуватъ се викове „у р а!" отъ къмъ фортоветѣ, а по-послѣ се полу-

Щаба на Сѣверния отдѣлъ отъ сектора на Айджи Йолу — послѣ падането на крѣпостьта.

чава съобщение, че всички фортове на източния секторъ сж заети отъ нашитѣ войски. Вслѣдствие на това, на бригадата (1-а бригада 3-а Балк. дивизия), която не бѣ тръгнала още за Малъ Тепе, се заповѣдва да се събере и разположи на бивакъ на старото си мѣсто въ долината Кумъ Дере, задъ Мезаръ Тепе.

Слѣдъ оттеглянето на бригадата къмъ Мезаръ Тепе, артилерийското и отдѣление остава въ разпореждането на командира на 1-ий артилер. не с. с. полкъ.

Въобще, нежелателното разпореждане на началника на южния отдѣлъ съ общия резервъ на сектора, т. е. съ 1-ва бригада 3-та Балканска дивизия отъ една страна, както и неправилното настжпление на сжщата бригада къмъ фортовия поясъ — отъ друга страна, прѣдизвикватъ безполезно разхождане на бригадата отъ една въ друга посока и това прѣдставлява единъ поучителенъ примѣръ, отъ който ясно се обрисува, до гдѣ трѣбва да се простира частната инициатива и какъ тя е безполезна, когато се прилага неумѣстно и нерационално.

Въ 10 ч. 40 м. пр. пл. се получи телеграма, подадена отъ ординареца подпоручикъ Драгиевъ отъ телефонната станция на щаба на сѣверния отдѣлъ, съ слѣдньото съдържание: „коменданта на гр. Одринъ е изпратилъ офицеръ за сдаване на крѣпостьта. Командира на бригадата (2-а бригада 3-а Б. Дивизия) е прѣдалъ на офицера да се спрѣ стрѣлбата. Чака разпореждане. Бригадата е въ крайнината на града".

Горното се донесе веднага въ щаба на II-а армия съ телеграма № 2902 и немедленно Началника на сектора съ началника

на щаба и зав. инж. часть се отправятъ къмъ гр. Одринъ прѣзъ Сапунджиларъ, което се донесе въ сжщата телеграма. Прѣдварително бѣ направено разпореждане по телефона до началницитѣ на отдѣлитѣ, щото частитѣ да се съсрѣдоточатъ при източната крайнина на града и чакатъ пристигането на началника на сектора.

Къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. началника на сектора съ щаба си пристига въ гр. Одринъ, въ който вече по всички улици отъ източна и сѣвероизточна страна продължаватъ да навлизатъ нашитѣ храбри пѣхотни и артилерийски части; по лицата на войницитѣ и офицеритѣ се чете гордостьта и нравственото удовлетворение отъ славната побѣда. Още по навжтрѣ въ града ентусиазъма е до апогея си; войници и народъ срѣщатъ началника на сектора съ непрѣстанно „у р а!" Началника на сектора, развълнуванъ заедно съ щаба си и просълзенъ отъ великата радость, която изпитва човѣкъ, може би, веднажъ въ живота си, искрено и съ сълзи на очи благодари на героитѣ войници и офицери, за тѣхния славенъ и нечуванъ подвигъ. Всрѣдъ случаенъ шпалеръ отъ войска и народъ началника на сектора пристига съ щаба си въ комендантското управление, що е на югъ отъ острова. Тукъ го присрѣща началника на сѣверния отдѣлъ съ щаба си и докладва за положението въ този моментъ.

Щаба на Източния секторъ въ Одринъ послѣ падането на крѣпостьта.

Веднага бѣ заповѣдано да се намѣри коменданта на крѣпостьта Шукри Паша, за когото събралитѣ се тамъ турски офицери не искаха да дадатъ точни свѣдения гдѣ се намира.

Въ този моментъ, къмъ 12 ч. и 15 м. сл. пл. се получи слѣдната телеграма отъ командующия II-ра армия:

Ортакчи.
Подадена 13 Мартъ 10 ч. 40 м. пр. пл.
Началнику Източния секторъ.
Гебилеръ.

Тамъ, гдѣто турцитѣ биха поискали да сж прѣдадатъ, да се вематъ мѣрки да се обезоржжатъ войскитѣ имъ и ще се прѣложи на коменданта Шукри Паша да се яви при менъ на източния секторъ и ми се прѣдаде 3913.

Командующь II-а Армия
Генералъ Лейтенантъ Ивановъ.

Скоро слѣдъ това отъ командующия Армията се полъчи друга телеграма:

Ортакчи.
1913 год. 13 мартъ подадена 11 ч. 5 м. пр. пл
Началнику Източния секторъ.
Гебилеръ.

Въ допълнение на № 3913 обявявамъ, че никой освѣнъ менъ нѣма право да влиза въ каквито и да е прѣговори съ Шукри Паша, който трѣбва да се прѣаде менъ. Началницитѣ на секторитѣ само ще поискатъ обезоржжаването на турскитѣ войски, които биха искали да се сдадатъ въ сектора имъ. 3916.

Командующий II-ра Армия
Генералъ Лейтенантъ Ивановъ.

Въ това врѣме пристигна Шукри Паша съ Щаба си отъ Хадърлъка (Илдаръмъ Табия), съпроводенъ отъ нашъ офицеръ, който бѣше изпратенъ тамъ съ нѣколко конника, за да го доведе при

Шукри Паша въ щаба на източния секторъ въ Одринъ на 13-ий мартъ.

началника на сектора, комуто Шукри Паша се прѣдстави заедно съ щаба си.

Скоро се получава и съобщение, че командующия армията съ щаба си е пристигналъ при Каикъ Табия, гдѣто ще дочака коменданта Шукри Паша. Веднага началника на сектора съ Шукри Паша, послѣдвани отъ началницитѣ на щабоветѣ имъ, потеглиха къмъ Каикъ Табия, кждѣто Шукри Паша се прѣдстави на командующия армията.

Срѣщата продължава 10 минути, слѣдъ което командующия армията съ щаба си се отправи въ с. Орта чи, а началника на сектора, Шукри Паша и началницитѣ на щабоветѣ — се отправиха обратно въ града, гдѣто, съгласно разрѣшението отъ командующия армията, бѣ прѣдложено на Шукри Паша да избере мѣстоквартирувaнето си, споредъ неговото желание. Той прѣдпочете да остане въ Хадърлъка, понеже тамъ била канцеларията му, което и му се разрѣши, като заедно съ щаба си, съ конвой, подъ началството на офицеръ, бѣ съпроводенъ до Хадърлъка, гдѣто бѣ пазенъ отъ часови.

Прѣзъ нощьта срѣщу 14 мартъ, обаче, пристигатъ сръбски части въ това укрѣпление, прогонватъ нашитѣ постове и обявяватъ Шукри Паша за свой плѣнникъ, понеже Хадърлъка билъ въ тѣхния секторъ. Вѣроятно, тѣ не сж знаяли, че Шукри Паша се е вече прѣдалъ на командующия армията, или пъкъ тѣхното вѣроломство се почва отъ този моментъ. На 14 того Шукри Паша трѣбваше да се яви при началника на източния секторъ (назначенъ още на 13 с. м. отъ командующия армията и за началникъ на Одринския гарнизонъ), по уреждане на нѣкои въпроси, касателно прѣдаването на архивитѣ, материялитѣ, по въпроса за третирането на плѣнницитѣ, за събиране разни свѣдения, за личния съставъ и др. Сръбскитѣ части сж отказали на нашия офицеръ да му прѣдадатъ Шукри Паша, а го прѣдаватъ, и то срѣщу разписка, само тогава, когато началника на сектора имъ съобщава, че Шукри Паша се е прѣдалъ още на 13-и того на командующия армията и че той го вика по заповѣдь на послѣдния за уреждане нѣкой въпроси по личния съставъ и материялната часть на крѣпостьта.

Този случай, именно, шовиниститѣ сърби безсрамно използуваха, за да разгласятъ какво Шукри Паша е билъ плѣненъ отъ сръбскитѣ войски, при всичко че когато войскитѣ отъ източния секторъ въ 8 ч. 15 пр. пл. на 13 мартъ завладѣха цѣлия фортовъ поясъ, сръбскитѣ войски не успѣватъ да вематъ поне единъ важенъ участъкъ отъ прѣднитѣ турски позиции. Нека слѣдъ всичко това културнитѣ народи сждятъ за психиката на сръбския народъ.

Одринъ падна! Въ 30 часовата лъвска борба нашитѣ войски отъ източния секторъ изгубиха: 15 убити и 66 ранени офицери, 933 убити, 4815 ранени и 340 безъ вѣсть изчезнали войници. Освѣнъ това, има убити 75 и ранени 75 коня — главно отъ 2-о отдѣление на 8-ий артилерийски с. с. полкъ и 1-о отдѣление 5-ий артилерийски с. с. полкъ — при излизането имъ на откри-

та позиция прѣдъ фортоветѣ като придружающи батареи. Какви загуби сж дали отдѣлнитѣ части, се вижда отъ слѣдното свѣдение:

СВѢДЕНИЕ

за числото на убититѣ, раненитѣ и безслѣдно изчезналитѣ чинове и коне отъ частитѣ на *Източния секторъ* въ боевете на 12 и 13 мартъ 913 г.

Отъ коя часть	Убити				Ранени				Безсл. изч.			А всичко	
	Офицери	Дол. чин.	Всичко	Коне	Офицери	Дол. чин.	Всичко	Коне	Офицери	Дол. чин.	Всичко	Хора	Коне
Пѣхота													
56 пѣхотенъ полкъ.	—	47	47	—	—	157	157	—	—	—	—	204	—
57 „ „	3	123	126	—	3	293	296	—	—	—	—	422	—
58 „ „	1	53	54	—	1	214	215	—	—	2	2	271	—
53 „ „	—	109	109	—	9	533	542	—	—	7	7	658	—
54 „ „	—	39	39	—	3	326	329	—	—	—	—	368	—
29 „ „	—	55	55	5	5	238	243	9	—	25	25	323	—
32 „ „	4	189	193	1	9	515	524	—	—	29	29	746	14
11 „ „	—	1	1	—	—	8	8	—	—	—	—	9	—
10 „ „	3	132	135	—	8	902	910	—	—	159	159	1204	1
23 „ „	—	123	123	—	18	1291	1309	—	—	105	105	1547	—
43 „ „	—	1	1	—	—	24	24	—	—	—	—	25	—
44 „ „	1	26	27	—	1	114	115	—	—	11	11	143	—
Всичко пѣхота	12	898	910	6	58	4615	4672	9	—	338	338	5920	15
Артилерия													
11 арт. с. с. полкъ.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1 „ „ „	—	2	2	—	—	17	17	—	—	—	—	19	—
3 гауб. с. с. отдѣл.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ не с. с.	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	2	—
Шуменъ кр. баталионъ.	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	—	4	—
Соф. „ „	—	4	4	—	1	8	9	—	—	—	—	13	—
2 с. с. отд. отъ 8 арт. п.	2	11	13	29	3	64	67	27	—	—	—	80	56
3 „ „ „ 6 „ „	—	—	—	—	—	14	14	—	—	1	1	15	—
1 „ „ „ 5 „ „	1	11	12	33	5	30	35	39	—	—	—	47	72
2 „ „ „ 9 „ „	—	—	—	2	—	2	2	—	—	—	—	2	—
2 12 см. с. с гауб. отд.	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	—
Всичко артилерия	3	28	31	64	9	143	152	66	—	1	1	184	130
Конница													
4 кон. полкъ (2 еск)	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	2	—
Леибъ Гв. кон. полкъ.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко конница	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	2	—
Инжин. войски													
1/2 рота отъ 9 пион. др.	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	—	4	—
2 „ „ 8 „ „	—	3	3	—	—	23	23	—	—	1	1	27	—
1/2 „ „ 6 „ „	—	2	2	—	—	10	10	—	—	—	—	12	—
3 пионерна дружина	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	—	4	—
1 рота отъ 2 пион. др.	—	2	2	—	—	14	14	—	—	—	—	16	—
Всичко инж. войски	—	7	7	—	—	55	55	—	—	1	1	63	—
А всичко	15	933	948	70	67	4815	4881	75	—	340	340	6169	145

На 14 мартъ внезапно пристигна въ Одринъ **Негово Величество Царьтъ**, за да види своитѣ храбри войски и порадва на тѣхнитѣ славни дѣла, които Го дълбоко трогнаха и възхитиха. Въ сжщото комендатско управление Шукри Паша прѣдаде сабята си на **Негово Величество**, който благоволи да му я върне обратно въ знакъ на неговата упорна и продължителна защита на крѣпостьта.

Още на 13-ий мартъ се взеха всички мѣрки за охранение на реда и обществената безопасность, както и за запазване държавната, общинската и частна собственность.

Взеха се мѣрки за събиране и настаняване плѣнницитѣ, прѣхранването на които бѣше твърдѣ затруднено, поради развалата на ж.-п. мостъ на р Арда. Все пакъ, великодушния нашъ войникъ отдѣляше нѣколко деня подъ редъ по ¼ отъ своя дневенъ хлѣбъ, за да се помогне на тѣзи нещастници, които гладувайки два дена до прѣвземането на крѣпостьта, се намираха въ много тежко положение. Взеха се най-енергични мѣрки за даване санитарна помощь на сжщитѣ плѣнници и за прѣкратяване на холерата, която върлуваше въ града и особенно между войницитѣ.

Съ заповѣдь по II ра армия № 64 отъ 16 мартъ и заповѣдь по източния секторъ № 90 отъ 17 мартъ н. г, обсаднитѣ сектори се разформироваха. Частитѣ отъ състава на сектора се присъединиха административно, споредъ нормалната имъ подчиненость.

Понятие за интенсивностьта на огъня може да се състави отъ изстрѣлянитѣ *бойни припаси въ 2-и участъкъ на сѣверния отдѣлъ:*

Отъ коя часть	Патрони	Гранати	Шрапнели	Фуг. гранати	Универс. снаряди	Бойни димни заряди	Бойни без. дим. заряди
10 Родопски полкъ	476982	—	—	—	—	—	—
23 Шипченски полъ	557897	—	—	—	—	—	—
2 отд. 8 с. с. артил. полкъ . . .	—	111	2761	—	—	—	—
1 „ 5 „ „ „ „ . . .	—	206	2171	—	—	—	—
2 пол. с. с. гауб. отдѣление . .	—	—	490	1170	165	—	—
15 см. д 30 батареи	—	160	109	—	—	239	30
12 см. д 30 „	—	1388	49	—	—	—	1437
12 см. д 28 „	—	279	366	—	—	—	645
15 см. д 12 гаубици	—	92	525	1327	—	—	1944

Заключение.

Тъй се свърши тази славна епопея. Дѣйствията подъ Одринъ винаги ще бждатъ наша гордость. Тамъ вие ще видите щателна и всестранна подготовка на една ускорена атака при тѣзъ оскждни срѣдства, съ които можеше да се разполага. Тамъ вие ще видите искусно дѣйствие на обсадната артилерия, смѣла до дързость полска артилерия, храбра и безстрашна пѣхота. Тамъ вие ще намѣрите взаимодѣйствие между разнитѣ родове войски, ржководство и изпълнение.

Наистина, войскитѣ отъ южния отдѣлъ неможаха да прѣвзематъ едновременно съ тия отъ сѣверния отдѣль атакуванитѣ отъ тѣхъ укрѣпления, което, обаче, не побърка на общия планъ на

атаката въ източния секторъ, въ щаба на който интимната мисъль бѣ: южния отдѣлъ при атаката на фортовия поясъ да води една енергична демонстративна атака (освѣнъ въ случая, че се наложи да се измѣни направлението на удара), за да се насочатъ повече сили въ посока на главния ударъ и запазятъ такива за всѣкакви случайности.

При все това, южния отдѣлъ пакъ имаше достатъчно сили за овладяване на двата форта Топъ Йолу и Кавказъ Табия. И ако това не стана на врѣме, то причината не е липса на мжжество въ войскитѣ (даденитѣ отъ тѣхъ жертви показватъ това), но липсата на добра свръзка, добра ориентировка както и липсата на други елементи, които не могатъ да се изкупятъ само съ храбрость и жертви.

Неотговарящата на обстановката прибързаность въ разпорежданията на началника на сѣверния отдѣлъ за атаката на фортовия поясъ прѣзъ деня на 12 мартъ причини безполезни може би жертви, но съ този опитъ се изпълни заповѣдьта по сектора № 86, като се подведоха частитѣ до вечерьта къмъ линията на Бостанлж Дере, отгдѣто се начена щурма вечерьта съ изгрѣването на луната. Проявената инициатива на началника на сѣверния отдѣлъ въ случая би имала можи би лоши послѣдствия, но не може да не се признае, че и тя се явява като слѣдствие отъ донесенията отъ щабоветѣ на бригадитѣ и отъ ентусиазма, който бѣ обладалъ душитѣ на всички чинове въ сектора.

Неправилното изпращане на 24-я п. полкъ отъ н-ка на южния отдѣлъ къмъ Хадъмаа, както и неналожителното настжпление на цѣлата 1-а бригада отъ 3-та Балканска дивизия задъ частитѣ отъ южния отдѣлъ при атаката на фортовия поясъ, пакъ сж разултатътъ отъ този устрѣмъ, съ който войскитѣ отъ източния секторъ се нахвърлиха на врага.

Дѣйствията около Одринъ изтъкнаха много ясно голѣмото значение на артилерийския огънь при борбата за укрѣпенитѣ позиции и особенно грамадното материално опустошение отъ фугаснитѣ гранати както и тѣхното морално въздѣйствие. Значението на гаубичната артилерия, слѣдователно, е особено възрастнало, както въобще и на полската тежка артилерия.

Въ противовѣсъ на значението на огъня стои, както всѣкога, високия духъ — готовностьта за самоотверженно пожертвуване при изпълнение на дълга. Запазването именнно духа въ армията съ всички материални и дѣйствующи на душата срѣдства е отъ най-голѣма важность, защото високия духъ, колкото и да бжде присжщъ на една армия, може да бжде разколебанъ и даже да изчезне, щомъ моралнитѣ колебания надминатъ извѣстенъ прѣдѣлъ. Материалнитѣ срѣдства за запазване на духа сж: запазване физическитѣ сили на войника и намаление загубитѣ отъ огъня — съ употрѣбление на лопатата, най-искусното използуване на мѣстностьта и приложението на нощни и искусни дѣйствия. Моралното въздѣйствие се достига съ бащинскитѣ грижи на началника къмъ подчинения, съ неговитѣ искусни и рѣшителни дѣйствия, съ вѣрата и любовьта на под-

чинения къмъ началника, съ личния примѣръ на послѣдния за изпълнение на дълга въ всички дѣйствия или прояви.

Значението на нощнитѣ дѣйствия е особенно възрастнало, но тѣ трѣбва да бждатъ отлично подготвени и организирани, за което е необходимо голѣмо напряжение на началницитѣ. Инакъ тѣ могатъ да бждатъ катастрофални или безрезултатни. Особенно сж благоприятни луннитѣ нощи, когато може да се вижда още на 300—400 крачки. Използувани даже само за неочаквано приближаване до противника, луннитѣ нощи могатъ много да помогнатъ за успѣха на дѣйствията. Това изтъква и голѣмото значение на прожекторитѣ, но опита показа, че за да бждатъ полезни, тѣ трѣбва да даватъ голѣма свѣтлина, конуса на освѣщението да бжде по-широкъ и да бждатъ въ достатъчно количество. Тукъ трѣбва да се помни, че щомъ тѣ не сж полезни, могатъ да бждатъ вредни.

Опита показа, че позицията на обкржжаването — на съпротивлението — трѣба да се състои: отъ редъ опорни пунктове — естествени или искуствени съ открити укрѣпления; стрѣлкови окопи на линията на укрѣпленията или изнесени незначително напрѣдъ за уништожаване близкитѣ мъртви пространства (въ зависимость отъ мѣстността); батареи, разположени задъ опорнитѣ пунктове, по-близко или по-далечъ, въ зависимость отъ мѣстността и обстрѣла, който трѣбва да има дадения видъ артилерия. резервни окопи и землянки за разнитѣ видове подържки. ходове за сообщение. Пасивнитѣ участъци да не се заематъ, а усилятъ съ искуственни прѣпятствия.

Прѣдъ позицията на обкржжването трѣбва да имаме друга прѣкжсната линия отъ стрѣлкови окопчета за прѣднитѣ постове, достатъчно изнесени напрѣдъ, за да се укаже необходимото съпротивление или при невъзможность на такова—да има достатъчно врѣме, частитѣ да заематъ позицията на обкржжването. Това е особенно необходимо подъ крѣпоститѣ, гдѣто не можемъ да държимъ по-голѣми части въ постоянна бойна готовность прѣзъ дългия периодъ на блокадата, когато ненадѣйнитѣ нападения сж най-възможни.

Опита така сжщо показа, че ножицитѣ и пироксилиновитѣ заряди (20 kgr.) сж най мощното срѣдство за прѣодоляване на телената мрѣжа.

Тукъ трѣбва да изтъкнемъ още веднажъ, че е врѣме да се откажемъ отъ традицията — да се създава автономность въ управлението на обсадната артилерия, както се отказахме отъ нея отдавна по отношение на полската артилерия. Както могатъ да се насочатъ усилията на пѣхотата, разположена въ различни участъци за достигане на главната цѣль чрѣзъ началницитѣ на участъцитѣ, тъй же чрѣзъ послѣднитѣ (само тогава може да има взаимодѣйствие между разнитѣ родове войски) може да се насочи или съсрѣдоточи огъня на обсадната артилерия въ желаемитѣ пунктове отъ различнитѣ участъци Инакъ, или ще се яви двоеначалие, или нѣма да има взаимодѣйствие.

Поддържането на свързката между началницитѣ, частитѣ на бойния редъ и разнитѣ родове войски е всѣкога било отъ голѣма важность. Но въ това отношение има много да се желае въ нашата

армия, като се помни, че нѣма ли свързка — нѣма управление, нѣма командуване, нѣма взаимодѣйствие, нѣма единство. Това се дълбоко съзнава, а при все това, това е най-болния у насъ въпросъ. Трѣбва да се използуватъ най-вещо всички видове свързки.

Опита показа голѣмата полза отъ всички видове технически съобщения, съ телефона и телеграфа во главѣ. Нуждно е да имаме по-голѣмъ кадъръ отъ необходимия за война искусенъ персоналъ и необходимия за това материялъ, който не струва толкова скжпо. Не трѣбва да се оставя доставянето му въ врѣме на военнитѣ дѣйствия.

Значението на добрѣ организиранитѣ щабове съ необходимия личенъ съставъ е грамадно както за поддържане свързката, тъй и за изучването на противника и мѣстността. Началницитѣ на щабоветѣ, артилерията, инженерната, интендантската и санитарната части трѣбва да бждатъ дѣйствителни помощници на началника, но и тѣ трѣбва да иматъ необходимитѣ органи. Особенно злѣ бѣха поставени случайно съставенитѣ щабове въ сектора. При все това, тѣ достойно изпълниха своитѣ функции, полагайки свръхчовѣшки усилия. Енергичността, волята и твърдостьта на българския характеръ и тука идѣха всѣки пжть на помощь.

Другъ важенъ въпросъ бѣ изучването на противника и мѣстността заета отъ него. Аеропланитѣ въ това отношение много малко ни помогнаха, вслѣдствие на неумѣние да се наблюдава отъ тѣхъ. Послѣдното изтъква важността на наблюдателнитѣ пунктове и фототопографията отъ въздухоплавателнитѣ апарати. На този въпросъ сжщо трѣбва да се обърне голѣмо внимание. Нищо не трѣбва да се прѣнебрѣгва, защото достойнитѣ противници ще дирятъ прѣвъзходството си въ всичко.

Посоченитѣ по-горѣ грѣшки не могатъ да намалятъ значението на тази енергично и умѣло водена атака и особено нечувания героизъмъ на българския войникъ. Всички участници трѣбва да бждатъ спокойни, че сж изпълнили доблѣстно своя дългъ — не грѣши тозъ, който нищо не върши, а на война бездѣйствието влѣче къмъ катастрофи.

Не само въ живитѣ участници, но и въ всѣко българско сърдце, само прѣдъ спомена на тѣзи славни дни, ще избликватъ чувства на гордость за великия подвигъ и дълбока признателность къмъ падналитѣ герои за тѣхното себепожертвование за обединението на българитѣ. *Слава Вамъ безсмъртни борци*!

И като най-добро доказателство за това, нека цитираме слѣднитѣ телеграми и заповѣди, съ които и най-висшитѣ военачалници изказватъ своитѣ чувства отъ възхищение прѣдъ великия подвигъ на българския войникъ:

Негово Величество Главнокомандующия е благоволилъ да изпрати до помощника Главнокомандующия слѣдната телеграма, по случай прѣвземането Одринската крѣпость.

Караачъ, 17 мартъ 1913 год.

Господинъ генералъ лейтенантъ Савовъ, Демотика.

Блѣскавитѣ успѣхи на съюзнитѣ войски, оперирующи около Одринската крѣпость, а особено героичнитѣ успѣхи на тѣзи отъ

източния сектор ме зарадваха и възхитиха. Като констатирамъ, че всички офицери, подофицери и войници положиха безпримѣрна храбрость и самоотверженость, за да сломятъ тази силна крѣпость, отбранявана съ отчаяна упоритость отъ неприятелскиятъ 70,000 гарнизонъ, увѣренъ съмъ, че въ прѣдстоящитѣ наложителни дѣйствия всичкитѣ войски съ всичката ревность и готовность ще изпълняватъ до край свѣщения си дългъ къмъ *отечеството и прѣстола*, за да се съкруши окончателно вѣковния ни врагъ за славата и честьта на българското оржжие.

Въ знакъ на моята благодарность, заповѣдвамъ да се отпуснатъ кръстове за храбрость IV-а степень на всичкитѣ части, а именно:

1) На източния секторъ за пѣхотна и пионерна рота по 80 кръста, за полска крѣпостна и гаубична батарея — по 50 такива.

2) На южния и сѣверозападния сектори за пѣхотна и пионерна рота по 50; за батарея полска, гаубична и крѣпостна — по 20.

Натоварвамъ ви да дадете широка гласность на тази Ми *Височайша благодарность*.

Фердинандъ.

ЗАПОВѢДЬ

по

II-А АРМИЯ

№ 61.

Щабъ с. Ортакчи. 13 мартъ, 19 13 г.

§ 1.

Обявяваме по повѣрената ми армия телеграмата, която получихъ отъ помощника на Главнокомандующия:

„Изпращамъ Ви другарски поздравъ и сърадване за отличния резултатъ. Моля да прѣдадете на войскитѣ отъ източния секторъ моята задушевна благодарность за тѣхното блѣстяще и молодцово държане. Царя и отечеството ще оцѣнятъ по справедливость тѣхната неимовѣрна заслуга и ще ги възнаградятъ. За сега обявявамъ имъ, че на всѣка рота отъ войскитѣ на източния секторъ, участвующи въ прѣвземането на прѣднитѣ позиции на противника, както и на фортоветѣ се даватъ по 80 кръста за храбрость".

Помощникъ на Главнокомандующия
Генералъ лейтенантъ Савовъ.

Заповѣдвамъ настоящата заповѣдь да се прочете прѣдъ всички роти, батареи и пр.

Командующий 2-а армия
отъ свитата на **Негово Величество**
Генералъ лейтенантъ Ивановъ
Началникъ щаба, отъ генералния щабъ
Полковникъ Жековъ.

ЗАПОВѢДЬ

по

ИЗТОЧНИЯ СЕКТОРЪ

№ 87

Щабъ гр. Одринъ. 13 мартъ 1913 г.

§ 1.

Офицери, подофицери и войници,

Въ атакитѣ си противъ прѣднитѣ неприятелски позиции вчера и фортовия поясъ днесъ, вие покрихте България съ слава, а нашата армия съ лавровъ вѣнецъ.

Свѣта има да се чуди на васъ, доблестни синове на България, че можахте въ 30 часа да прѣвземете една отъ най-силнитѣ крѣпости.

Само Вашата лъвска храбрость би могла да устои на бѣсното съпротивление на врага

Само Вашата любовь къмъ отечеството можа да Ви укрѣпи да прѣодолѣете безбройнитѣ опастности на тия два послѣдователни шурма, на тоя непрѣкжснатъ кървавъ бой.

Вие вписахте вчера и днесъ нова славна страница въ нашата История. Благодаря Ви.

Гордѣя се, че съмъ Вашъ началникъ. Гордѣя се, че съмъ Българинъ.

Благодаря на старшитѣ началници на пѣхотата и артилерийскитѣ части, които не само точно изпълняваха, но и прѣдупрѣждаваха често моитѣ желания и разпореждания

Настоящата заповѣдь да се прочете въ всички роти, батареи, ескадрони и команди.

Началникъ на сектора
Генералъ Майоръ Вазовъ.

Началникъ Щаба
Отъ Генералния Щабъ
Майоръ Вълковъ.

Нека паметьта за юначеството и самопожертвуването на загиналитѣ герои вдъхва на поколѣнията този свещенъ огънь, който движи народитѣ за достигане своитѣ велики задачи и мечти. Необходимо е, обаче, водителитѣ на сждбинитѣ на нашето отечество дълбоко да се проникнатъ отъ съзнанието, че българина не може да намѣри нравственно удовлетворение само въ своитѣ собственни

безцѣлни подвизи. Той не може да забрави скжпитѣ си и безполезно дадени жертви, които трѣбва да бждатъ оправдани и скжпо даватъ само въ името на общото благо. А за това тѣзи, които се нагърбватъ да водятъ сждбинитѣ на своя народъ, както и тѣзи, които ще го водятъ по бойнитѣ полета за достигане идеалитѣ народни, трѣба да помнятъ добрѣ голѣмата отговорность, която поематъ прѣдъ сжщия този народъ. Тѣхната съвѣсть ще бжде чиста, само когато тѣ денонощно посвѣтяватъ всички усилия, за да се явятъ готови на поста си въ момента, когато най-жизненитѣ сили отъ народа вложатъ живота си въ тѣхнитѣ ржцѣ. Само тогава успѣха ще бжде сигуренъ, само тогава всѣка задача ще бжде достигната съ най-малко и оправдани жертви, само тогава ще бжде запазенъ морала въ войската и духа въ народа.

Живитѣ участници отъ войната, които по отблизко сме видѣли ужаситѣ отъ нея, сърдцето на които се е свивало отъ ралость и болки, гледайки какъ българския войникъ, импулсиранъ отъ съзнанието, че отива да мрѣ за благото на своето отечество, се впуща безогледно къмъ врага подъ градъ отъ снаряди и куршуми и слага коститѣ си по бойнитѣ полета, не можемъ да намѣримъ думи, съ които да изкажемъ дълбоката си печаль за безполезно даденитѣ жертви. Едно само ни утѣшава, че тази велика, стихийно водена борба всели ужасъ и страхъ въ нашитѣ съсѣди. Тѣ се сплотиха лукаво да притиснатъ високо издигнатия но уморенъ български лъвъ . . . Тѣ достигнаха своята цѣль, но тѣ още треперятъ и ще треперятъ прѣдъ геройскитѣ подвизи на нашата храбра войска. . . Българи, нека скжпимъ своята армия, нека се гордѣемъ съ нея, защото тя е гранитната основа за сжществуването ни като свободенъ народъ!

Народнитѣ прѣдставители на Айджи Йолу се запознаватъ съ хода на атаката отъ н-ка щаба на източния секторъ Майоръ Вълковъ.

Съдържание.

Стр.

Блокадата на Одринската крѣпость.

Отъ автора . . . . . 1—2
Изнасяне позицията на обкржжаването на дѣсния брѣгъ на рѣка Сазлж-дере . . . . . 3—24
Разположението на блокадната II-а армия къмъ 24 октомври 1912 г. Разпространяването на обкржжаването въ източния секторъ. Дѣйствията на 24 и 25 октомври 3
Настжплението на 26 октомври 12
Заемане позицията на обложението по височитѣ на дѣсния брѣгъ на рѣка Сазлж-Дере 18
Заключение 22
Заемането на Шарапъ-Йолу и линията Бааларъ Сьртж—Ески Кумлукъ—Пачаджиларъ и напущането на тази линия . . . . . 24—26
Заемането на Шарапъ-Йолу (28 октомврий) 24
Дѣйствията на конния отрядъ 27
Затвърдяване на новитѣ позиции (29 октомврий) 29
Заемането на Бааларъ Сьртж (30 октомврий) 32
Рекогносцировка на неприятелската прѣдня позиция Маслакъ-Малъ Тепе. Разпореждане за заемането на линиятаЕски-Кумлукъ — Пачаджиларъ (30 октомврий) 36
Прѣвземането наЕски-Кумлукъ — Пачаджиларъ (1 ноемврий) 38
Боя на 2-ий ноемврий. Атаката на Маслака 44
Оттеглжването отъ линията Баалар-СьртжЕски-Кумлукъ — Пачаджиларъ (3 ноември) 56
Дѣйствията отъ 4-й до 11-й ноемврий . . . . . 64—78
Постройка и заемане на първитѣ обсадни бомбардиращи г. Одринъ батареи. Създаване на 3-ий бригаденъ участъкъ. Бомбардиране на г. Одринъ отъ готовитѣ обсадни батареи. Усъвършенствуване на позицията на обкржжаването. Прѣхвърлянето на часть отъ обсадната артилерия отъ сѣверо-западния въ източния секторъ . . . . . 64—78
Сключване на обкржжаването на крѣпостьта и на примирието . . . . . 78—88
Включване на Бааларъ-Сьртж въ позицията на обкржжаването 78
Заемането на Кара-Баиръ 82

Периода на примирието.

Подготовка къмъ възможната атака на одринската крѣпость . . . . . 89—100
Разположението на войскитѣ прѣзъ врѣме на примирието 89
Пристигане, разпрѣдѣление и разположение на всичката обсадна артилерия въ източния секторъ. Задачитѣ на разнитѣ батареи прѣдъ видъ атаката на крѣпостьта 91
Упражнения за прѣодоляване искуственитѣ прѣпятствия 99
Съсрѣдоточение на войскитѣ въ сектора . . . . . 100—105
Пристигането на 2-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия 100
Съсрѣдоточаването на войскитѣ и увеличаване бойната готовность прѣдъ видъ голѣмата вѣроятность за поднов. воен. дѣйствия 103

Подновяване на военнитѣ дѣйствия.

Заемането позицията на обкржжаването, бомбардир. на гр. Одринъ и подготовка къмъ атаката на крѣпостьта . 106—117
Разпореждания за заемането позицията на обкржжаването и бомбардирането на гр. Одринъ 106
Назначаването на генералъ Вазовъ за началникъ на източния секторъ и измѣнения въ разположението на войскитѣ . . . 110
Размѣстване на частитѣ въ сектора и новото му раздѣление на отдѣли и участъци 113
Разпореждания по дѣйствията на охотнишкитѣ команди и взаимодѣйствието на артилерията и пѣхотата. Необходимостьта отъ разяснение на положението — ще се атакува ли крѣпостьта или не (26 януарий) 115
Излазитъ на турцитъ. . . . . . 117—125
Боя на 27 януарий 117
Боя на 28 и 29 януарий 122
Заключение 124
Подготвителни дѣйствия за атакатата въ периода отъ 29-й януарий до 2-й февруарий: . . . . . 125—136
Рѣшителни приготовления за атаката на прѣднитѣ турски позиции. Мѣроприятия за подигане духа на войскитѣ . . . . . 125—136
Периода отъ 2-й до 18-й февруарий . . . . . 136—140
Февруарскитѣ студове. Състоянието на частитѣ. Бомбардировката на г. Одринъ. Мѣрки за по-ефикасно отбиване на турскитѣ излази и намаление на загубитѣ. Използуването на телефонитѣ съобщения. Значението на дълбокитѣ снѣжни пръспи. Мѣроприятия по дѣйствията на охотнишкитѣ команди и свръзката между пѣхотата и артилерията . . . . . 136—140
Плана за атаката . . . . . 140—160
(Споредъ доклада на н-ка щаба на сектора).
А. Свѣдения за противника 141
Б. Свѣдения за атакующия 147
В. Най сгодния и рѣшителенъ способъ за атаката на прѣднитѣ позиции на противника 151
Г. Гдѣ трѣба да се води главната атака на фортовия поясъ въ сектора 155
Д. Свръзка на пѣхотата съ артилерията и на прѣднитѣ бойни части съ подръжкитѣ и съсѣдитѣ 155
Докладитѣ на началницитѣ на отдѣлитѣ и на обсадната артилерия 156
Заключение 158
Подготвителни дѣйствия за атаката на крѣпостьта . . 161—177
Отъ 18-й февруарий до 9-й мартъ.
Събирането на началницатѣ на щабоветѣ на отдѣлитѣ и бригадитѣ въ щаба на сектора. Настояването на н-ка на сектора за прѣдприемане на атаката на крѣпостьта. Пристрѣлване на артилерията. Установяване на ний-необходимитѣ сигнали за свръзка 161
Доклада на н-ка на сектора прѣдъ командующий II-а армия въ Ортакчи. Доклада на н-ка на сектора прѣдъ помощникъ главнокомандующия въ Демотика 165
Притеглюването на 3-а бригада 4-а дивизия къмъ войскитѣ отъ източния секторъ. Количеството на снарядитѣ за артилерията и пѣхотата въ сектора. Храненето на войскитѣ. Слуха за вѣроятния излазъ на одринския гарнизонъ 169
Пристигането на помощникъ главнокомандующия въ щаба на източния секторъ 174

Атаката на прѣднитѣ турски позиции.

Подготвителни дѣйствия . . . . . 178—207
Заемането на всички неприятелски окопи по дѣсния брѣгъ на р. Провадийска отъ войскитѣ на 1-й участъкъ отъ сѣверния отдѣлъ. Разпрѣдѣлението на гаубичната полска и обсадната артилерия между отдѣлитѣ и участъцитѣ. Заповѣдьта по източния секторъ № 75 и инструкцията за атаката на прѣднитѣ турски позиции 178
Разпореждания за съсрѣдоточаване на 3-а бригада 4-а дивизия и 1-а бригада 3-а дивизия 184
Заповѣдитѣ за атаката. Събиране на началницитѣ въ щаба на източния секторъ и окончателно пристрѣлване на артилерията въ сектора 185
Откриване на огъня отъ нашата обсадна артилерия за окончателно пристрѣлване по най важнитѣ пунктове отъ неприятелското разположение 196
Изпълнение на атаката (12-й мартъ) . . . . . 207—222
Хода на дѣйствията споредъ получаванитѣ донесения и даванитѣ разпореждания 207
Дѣйствителния ходъ на атаката 210

Атаката на фортовия поясъ.

Настъплението къмъ фортовия поясъ . . . . . 223—252
Първата заповѣдь за атаката на фортовия поясъ и причинитѣ за неизпълнението ѝ 223
Втората заповѣдь за атаката на фортовия поясъ 225
Положението до 6 ч. сл. пл. споредъ получаванитѣ донесения и даванитѣ разпореждания 235
Дѣйствителния ходъ на атаката отъ 1 ч. до 8 ч. сл. пл. . . . 237
Заключение 251
Щурма на фортовия поясъ на 12-й и 13-й мартъ . . . . 253—296
Дѣйствията на 12-й мартъ 253
Дѣйствията на 13-й мартъ споредъ получаванитѣ донесения и даванитѣ разпореждания 258
Дѣйствителния ходъ на атаката до 6 ч. пр. пл. на 13-й мартъ . . 264
Затвърдяване на фортовия поясъ и развитие на успѣха 283
Падането на крѣпостьта 285
Заключение . . . . . 296—304

Картографически приложения.

1. *Разположение на войскитъ отъ източния секторъ къмъ 26-й октомври 1912.*
2. *Дѣйствията на войскитъ отъ източния секторъ на 31-й октомври и 1-й и 2-й ноември 1912 г.*
3. *Разположението на войскитъ отъ източния свкторъ къмъ 7-й ноември 1912 г.*
4. *Боя на 21-й януарий 1913 г.*
5. *Разположението на войскитъ въ източния секторъ къмъ 20-й февруари 1913 г.*
6. *Разположение на вой китъ и организация на свръзката въ източния секторъ къмъ 11-й мартъ 1913 г.*
7. *Атаката на одринската крѣпость отъ войскитъ на източния секторъ на 12-й и 13-й мартъ 1913 г.*

Забѣлѣжка. Въ текста на книгата сж помѣстени 8 чертежа и 24 фототипии. Съ по-голѣмата часть отъ фотографиитѣ ни услужи. софийскиятъ фотографъ г-нъ Вольцъ, който при извѣстни условия разрѣши лично само намъ да ги напечатаме въ настоящата книга, като забранява репродукцията имъ.

ПО ВАЖНИ ЗАБѢЛѢЖЕНИ ПЕЧАТНИ ГРѢШКИ:

Стр.	Кой редъ	Напечатано:	Да се чете:
10	6 отгорѣ	52 полкъ	53 полкъ
45	40 »	21 полкъ	10 полкъ
71	45 »	мѣсницитѣ	мелницитѣ
104	35 »	52-ий полкъ	58-ий полкъ
122	16 »	3 артилерийски	8-ий артилерийски
123	1 отдолѣ	убити	2 убити
170	19 отгорѣ	200	2000
180	11 »	1' ч.	11 ч.
185	1 »	тръгвате	тръгнете
186	14 »	13 мартъ	12 мартъ
186	5 отдолѣ	1:20000	1:20000,[1])
186	1 »	гл. 1:50000	1) гл. 1:50000
190	17 отгорѣ	2-а балканска	3-а балканска
200	3 »	по	до
202	4 отдолѣ	с. с. п.	не с. с. п.
202	2 »	па	на
203	22 отгорѣ	надъ	подъ
203	4 отдолѣ	№ 70	№ 60
205	9 »	№№ 12, 1, 10 9	12, 11, 10, 9
208	27 отгорѣ	(4 ч. пр. пл.)	(4 ч. 56 м. пр. пл.)
214	28 »	Стойчевъ	Станчевъ
214	29 »	батарея 30	батарея 40 а
214	6 отдолѣ	40 б	40 а
217	28 отгорѣ	движатъ	виждатъ
222	19 »	43-ий пѣх. полкъ	44-ий пѣх. полкъ
222	20 »	52-ий пѣх. полкъ	53-ий пѣх. полкъ
225	11 отдолѣ	12 ч. 1 м. сл. пл.	12 ч. 15 м. сл. пл.
238	23 отгорѣ	18 с/м	12 с/м
239	9 отдолѣ	на	да
257	25 отгорѣ	слѣдъ пладнѣ	прѣдъ пладнѣ
258	9 отдолѣ	2 ч. сл. пл.	2 ч. пр. пл.
263	22 отгорѣ	55	53
269	19 »	пр.	пр. пл.
273	20 »	но	по

Забѣлѣжка. Телефонната мрѣжа въ сектора сѣверно отъ с. Мусубейли въ карт. прил. № 6 трѣбва да се измѣсти 2 м. м. на югъ и 4 м. м. на истокъ относително терена.

Приложение № 7

ВОЙСКА ВЪ ОТЪ ИЗТОЧНАЯ СЕКТОРЪ
КЪ 25 ОКТЯБРЯ 1912 г.

Мустафа-Паша
Черменъ
Караганъ
Орменъ
Эрулуркой
Эспеткя
Седеръя
Дели Елесъ
Кюрмутъ
Друджаросъ
Пчели
Нерадинъ
Кабыкой
Кара хадиръ
Соуджакъ
Юскюдаръ
Димитрикой
Ахыръкой
Волтанъ
Пашамахле
Михалицъ
Лефкесултъ
Сюлюстракли
Кайкыкой
Кара Мустафа
Кара Ибрахимъ
Кара Исмаилъ
Кара Ахметъ
Кара Мехмедъ
Кара Ахметъ
Кара Ахметъ
Кара Ахмет

ДѢЙСТВИЯТ НА ВОЙСКИТѢ
ОТЪ ИЗТОЧ ЯЯ СЕКТОРЪ
на 31й Октомврий 1й и 2й Ноемврий 1912 г.

Приложение № 2

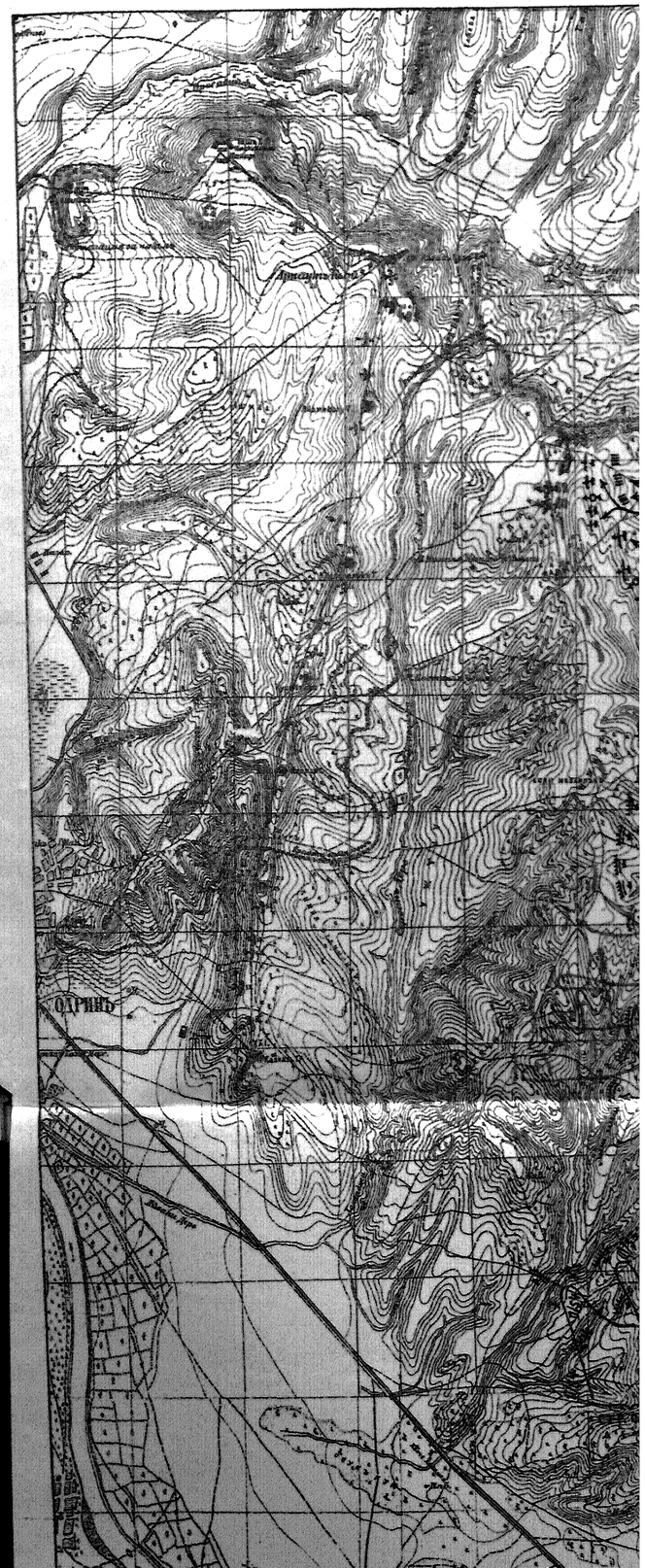

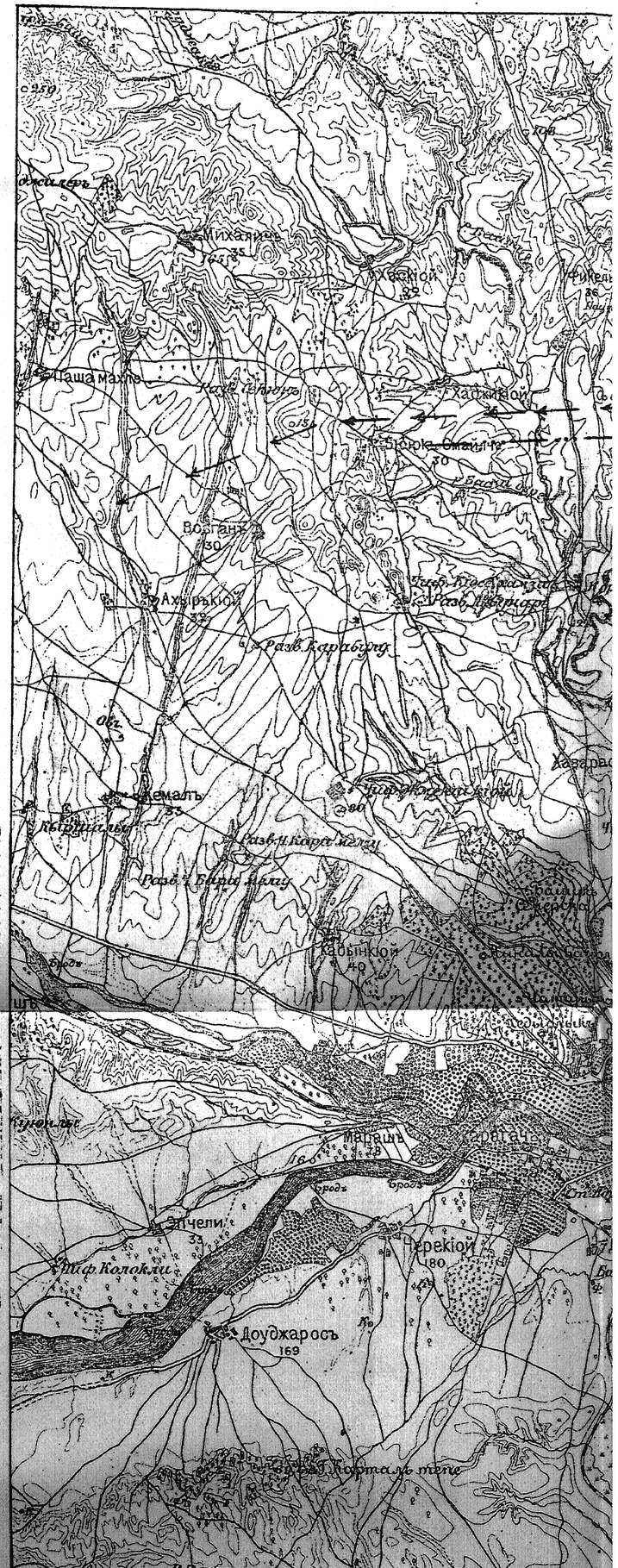
Михаличъ
Хаскіой
Паша махле
Хаджикіой
Бюрке-Смайлче
Возганъ
Ахыръкіой
Разв. Карабуну
Кемалъ
Разв. Н. Кара мелу
Кадынкіой
Марашъ
Карагачъ
Эпчели
Черекіой
Доуджаросъ
169

Ханлы-Ениджи
Юледже
Праводія
Таплы-Муселимъ
Акъ-Бунаръ
Ортакчи
Сохурджалія
Ени-кьой
Карайлеръ
Арнаутскій
Демеранлія (Демиръ-Ханлѣ)
АДРІАНОПОЛЬ
Гебилеръ
Боснакіой
220
Огла-Паша (Евлу-Паша)
Агыркіой
100

БОЯ НА 27-й ЯНУ[illegible]РИЙ 1913 ГОДИНА

Приложение № 4

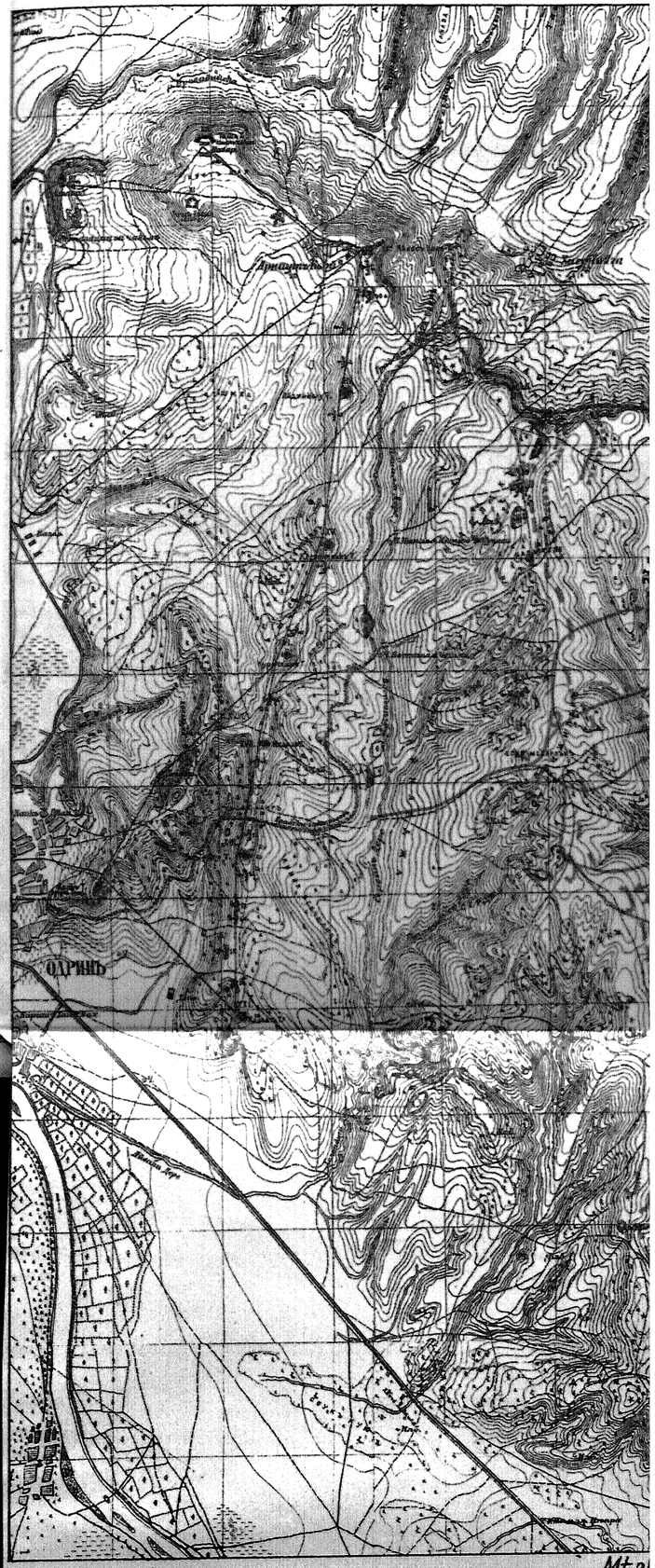

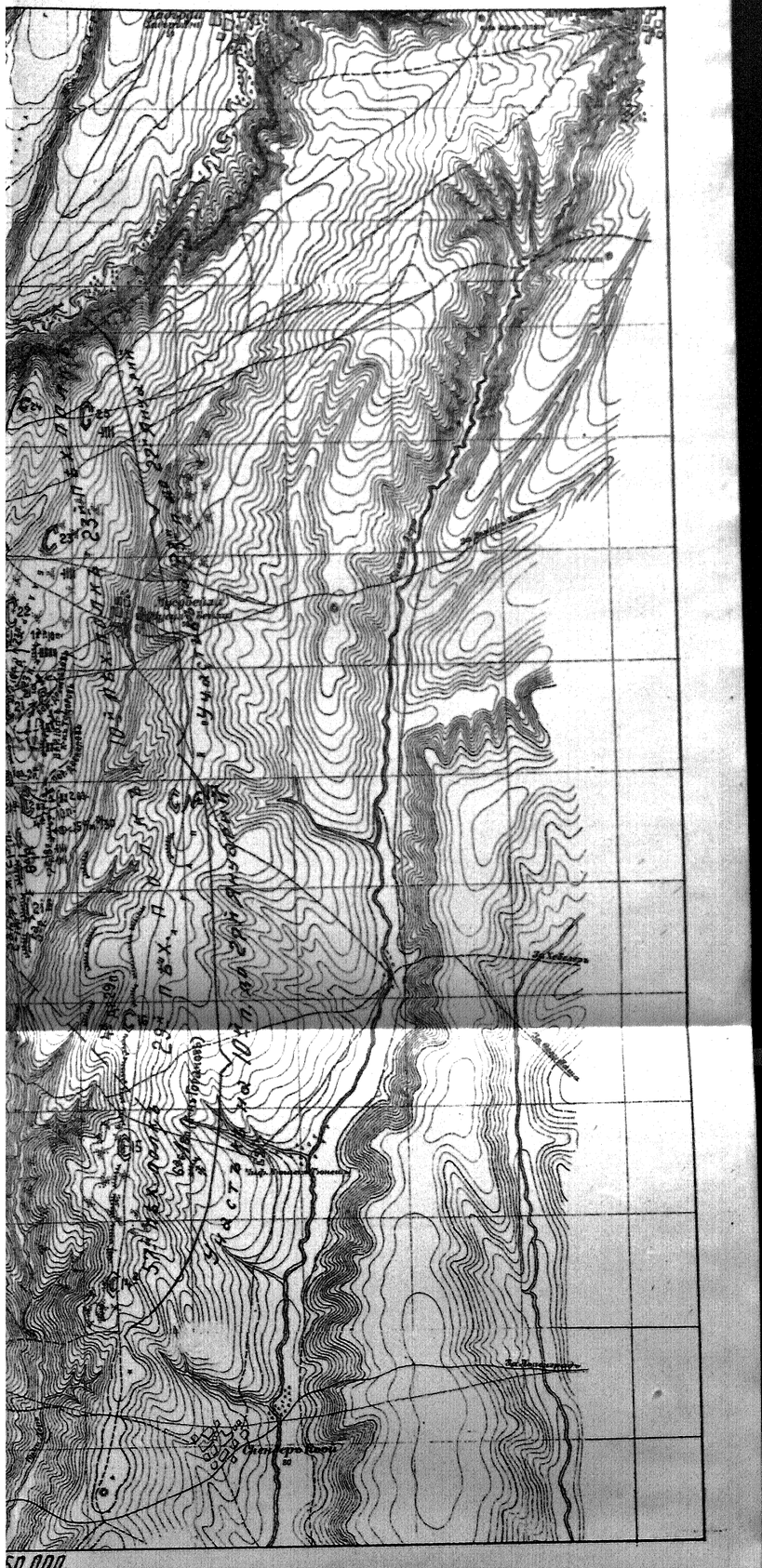

Мѣр[illegible] 50,000

РАЗПОЛОЖЕНИЕ НА ВОЙСКИТѢ ВЪ ИЗТОЧНИЯ СЕКТОРЪ КЪМЪ 20-и ФЕВРУАРИЙ 1913 г.

Приложение №5.

АДРИАНОПОЛЬ
Хасъкой
Перекіой
Доуджросъ
Боснакіой
Агыркіой
Еніоглу
Клисели
Еникіой
Ахыръкіой
Вовганъ
Ахмаша
Карагачъ
Хавзасъ
Караджакіой
Ениджа
Ениджа-Кіой
Ениджа-Кіой (Ениджа-Карасу)
Юледжа
Чепме-кіой (Чепмеджи-кьой)
Акъ-Бунаръ
Кара-Кьой
Суфиларъ
Найда
Кучукъ Татаркіой
Бююкъ Татаркіой
Емирли
Сапнытатаръ (Татаркіой)
Хаджи Шанна
Хаджиной
Бююкъ Сиайлча
Кючукъ Сиайлча
Разв. Кайдыбунаръ
Разв. Кара-Мешъ
Разв. Бююкъ-Мешъ
Разв. Бююкъ-Сиайлча
Разв. Кючукъ-Сиайлча
Разв. Кючукъ-Мешъ
Разв. Кара-Мешъ
Разв. Бююкъ-Мешъ
Разв. Кара-Мешъ
Разв. Бююкъ-Мешъ
Разв. Кючук

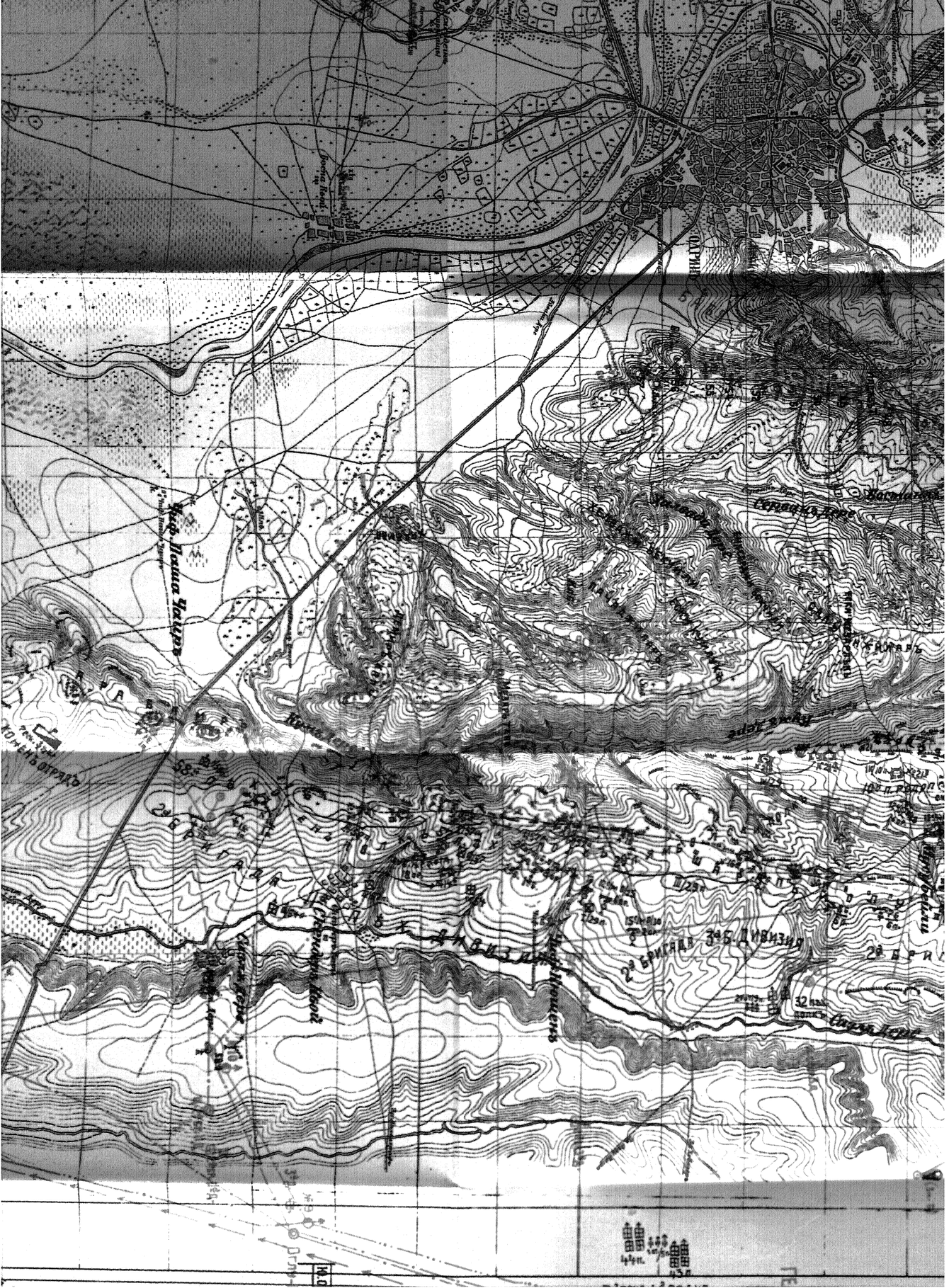
Конец отряда
Хутор Пашин Чатырь
Перекопская дорога
Ханская дорога
Ханская ставка
Ханская Акра
Ханская Акра
Ханская ставка
Ханская ставка
Ханская ставка

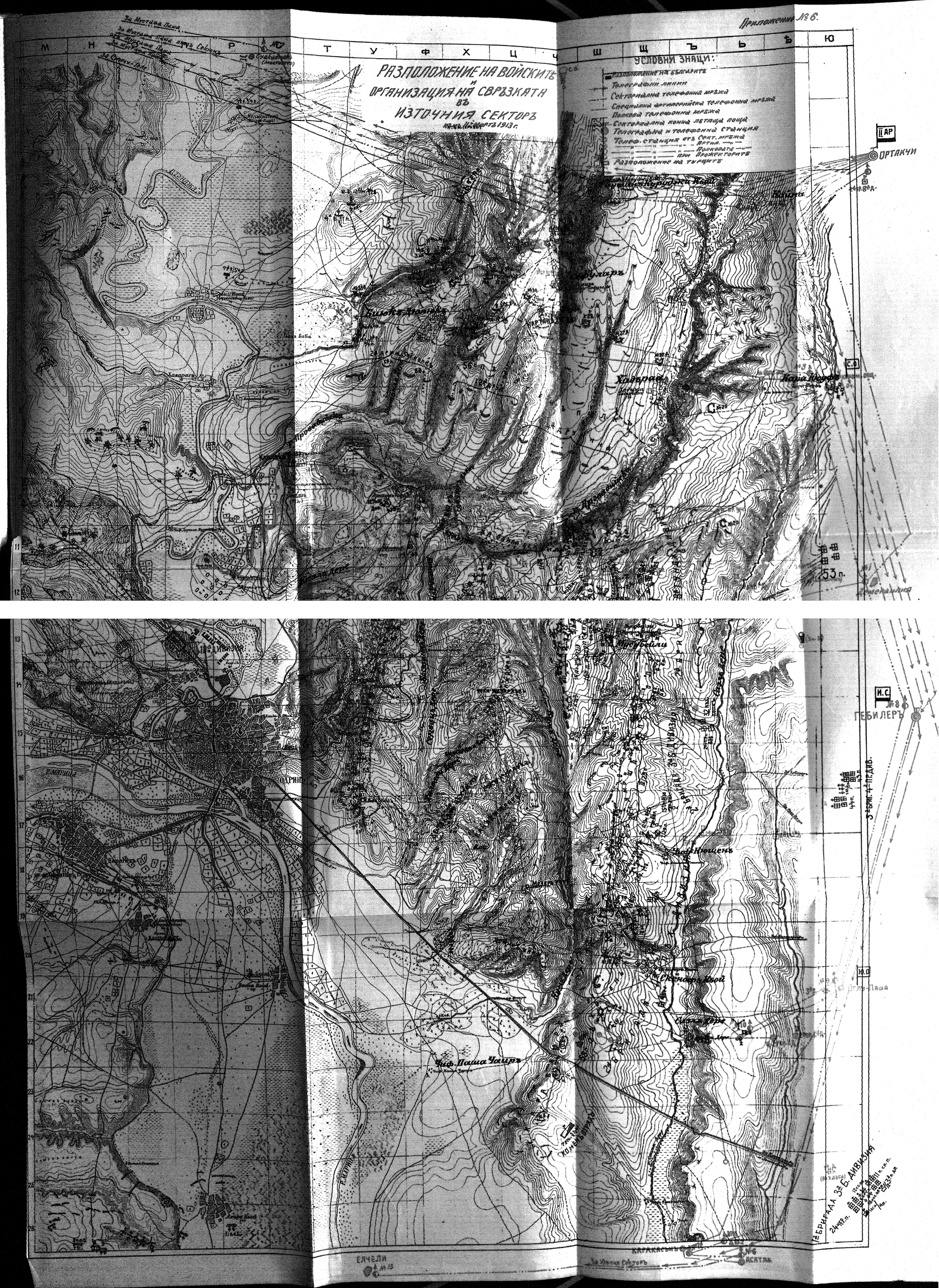
Приложение № 6.
РАЗПОЛОЖЕНИЕ НА ВОЙСКИТѢ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА СВРЪЗКАТА ВЪ ИЗТОЧНИЯ СЕКТОРЪ
УСЛОВНИ ЗНАЦИ:
Разположение на бѣлгаритѣ
Телеграфни линии
Секториална телефонна мрѣжа
Специална артилерийска телефонна мрѣжа
Полкова телефонна мрѣжа
Секториална конна лѣтяща поща
Телеграфна и телефонна станция
Телеф. станция отъ Сект. мрѣжа
Разположение на турцитѣ
ОРТАКЧИ
ГЕБИЛЕРЪ
Чиф. Паша Чаиръ
ЕЛЧЕЛИ
КАРАКАСЪМЪ
АСАТЛЪ

Приложение № 7.

АТАКАТА НА ОДРИНСКАТА КРѢПОСТЬ ОТЪ ВОЙСКИТѢ НА ИЗТОЧНИЯ СЕКТОРЪ

НА 12ия и 13ия МАРТЪ 1913 год.

Мѣрка 1:50000

УСЛОВНИ БОИ:

Разположение и движения до влизането на предните позиции на 11ия Мартъ 1913 год.

Позата на предните позиции и разположението следъ завземането имъ къмъ 6 ч. сл. пл. на 12ия Мартъ.

Измѣнения въ разположението до и къмъ 6 ч. сл. пл. на 13ия Мартъ.

Завладѣването на Мерджи Кюю къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. и измѣнения въ разположението къмъ 5 ч. сл. пл. на 13ия Мартъ.

Завземането на Карадже Бала къмъ 6 ч. сл. пл. и пълното завладѣване на цѣлия фронтъ отъ Карадже Бала до Мерджи Кюю къмъ 8 ч. сл. пл. на 13ия Мартъ.

Измѣнения въ разположението къмъ 8 ч. сл. пл. на 13ия Мартъ.

Разположението на турскитѣ и санитарнитѣ учреждения

Мустафа Кюрдженъ Кьой

Пейна

Софулларъ

Хаджи Дервишъ

Хаджи Кьой

Кюпе Кьой

Сюлеймандере

Свенджи Кьой

Сарая Дере

Чаир Дешти Чешме

Ю.О. ОГЛУ-ПАША

И.С. ГЕВИЛЕ

3 бриг. 4 пр. див.

24 чер. п.

3 бриг. 3 зб. дивизия